

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

MİRZƏLİ SƏİDƏ İLHAM qızı

“TURİZMDƏ İNVESTİSİYALARIN TƏTBİQİ PROBLEMLƏRİ” mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060404 İqtisadiyyatı

İxtisaslaşmanın adı: Turizmin iqtisadiyyatı

Elmi rəhbər: Magistr proqramının rəhbəri:

dos.Namazəliyev Ə.H.

Kafedra müdiri: i.e.d., prof. Ə.Q.Əlirizayev

BAKI – 2017

MÜNDƏRİCAT

GİRİŞ	3
FƏSİL I : İNVESTİSİYA QOYULUŞUNUN TƏDQIQININ ELMİ-NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI.....	9
1.1. Turizmdə investisiya qoyuluşunun nəzəri əsasları	9
1.2. Turizmdə investisiyaların formalaşması mənbələri	19
1.3. Turizmdə investisiyaların tətbiqi xüsusiyyətləri	26
FƏSİL II: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA TURİZMİN İNKİŞAFINDA İNVESTİSİYANIN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	36
2.1. Azərbaycanda turizm sferasında investisiya dinamikasının təhlili.....	36
2.2. Azərbaycanda turizmdə investisiyanın müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi	43
2.3. Turizm sferasında regionların investisiya fəaliyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi.....	51
FƏSİL III: İNVESTİSİYA PROQRAMLARININ TƏRTİB VƏ REALLAŞMASININ PERSPEKTİV İSTİQAMƏTLƏRİ	64
3.1. İntestisiya proqramlarının tərtibi və əsas prioritetləri	64
3.2. İntestisiya proqramlarının sosial-iqtisadi nəticələri	74
NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR.....	82
İSTİFADƏ OLUNMUŞ ƏDƏBİYYAT.....	87
PE3IOME	90
SUMMARY	91

GİRİŞ

Mövzunun aktuallığı. XXI əsərin əsas xüsusiyyətlərindən biri qloballaşma informasiya və inteqrasiyadır. Bildiyimiz kimi bu əsrdə xidmət sahələri istehsalat sferasını ötüb keçmişdir. Demək olar ki, bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə Ümumi Daxili Məhsulun 70 - 80%-ni xidmət sahəsi təşkil edir. İndiki dövrdə turizm ölkənin əksər regionlarının sosial – iqtisadi inkişafında əsas faktoru olmaqla bərabər, həm də təbliğatı – siyasi mahiyyət daşıyır. Turizm həm də dövlətin beynəlxalq səhnəyə çıxışını sürətləndirir, coğrafi resurslarını, real imkanlarını, milli mədəniyyətini təbliğ edir, milli - taxiri ənənələrini tanıdır. Turizm sivilizasiyalar arasında dialoq prosesini gücləndirir, ayrı - ayrı ölkələrin, xalqların bir - birinə yaxınlaşmasına imkan yaradır. Turizm həm də işsizlik, yoxsulluq və digər məsələlərin həll olunmasında əhəmiyyətli rol oynayır. Ümumiyyətlə bazar iqtisadiyyatı şəraitində özəl sektorun aparıcı olduğu və sahibkarlıq fəaliyyətinin liberallaşması insanların həyat səviyyəsinin yüksəlməsi və sonda dünya ölkələri arasında daha çevik inteqrasiya turizm xidmətləri və onun təşkilinə tamamilə başqa aspektdən yanaşmaq tələb olunur.

Artıq uzun müddətdir ki, turizm sektoruna dünya iqtisadiyyatının yüksək qazanlı və intensiv inkişaf etmiş əsas sahələrindən biri kimi baxılır. Bir il ərzində 940 milyon insan müxtəlif ölkələrə sayahət etmişdir. Bu da bir çox dünya ölkələrində milli gəlirlərin 5% - nin turizmin payına düşdüyünü göstərir. 12 məşğulluq sahəsindən biri, dünya ixrac və xidmət sahəsinin 6% - i hal - hazırda turizm sahəsinə aiddir. Birləşmiş Millətlər Dünya Turizm Təşkilatının açıqlamalarına əsasən 2020 - ci ildə 1,6 milyard insanın səfər edəcəyi düşünülür.

İndi dünya üzrə formalaşan ümummilli məhsulun 10%-i turizm sektorunun üzərinə düşür. Aparılan araşdırmalara görə 2007 - ci ildə turizm sektorunda 73,7 milyondan çox adam çalışmışdır ki, bu göstərici dünya üzrə ümumi işləyən insanların 2,8 % - ni təşkil edir. Bu dövrdə əldə olunan informasiyalara görə turizmlə bağlı olan sahələrdə 214,7 milyon nəfər işlə təmin olunub. Turizm və ona bağlı olan sahələrdə məşğul əhəlinin 8,1 %-i işlə təmin olunur və tədqiqatların nəticələrinə görə bu

göstərici 2016 – cı ildə 8,6 % - ə gəlib çıxmışdır. Bu isə o deməkdir ki, turizm sektoruna dünya üzrə iqtisadiyyatın ən mühüm bir sahəsi kimi yanaşıldığını göstərir.

Azərbaycanda turizmin daha dinamik inkişafı üçün özkəmizin əlverişli coğrafi - strateji mövqeyi, münbit şəraiti və zəngin təbii – iqtisadi resurs ehtiyatlarına sahib olması əsas şərtlərdən biridir. Həmçinin ölkəmizin Avropa və Asiya qitələri arasında strateji mövqedə yerləşməsi zəngin iqlim qurşağının mövcud olması və digər göstəricilər turizmin tərəqqisi üçün uzunmüddətli parlaq gələcək vəd edir. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, turizm sektorunun inkişafı eyni zamanda Azərbaycan hökumətinin iqtisadi siyasətində prioritet təşkil edən regional inkişaf üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Ölkə başçısı cənab İlham Əliyev 2013 – cü il sentyabrın 10 - da Naftalan səfərində çıxışı zamanı ölkəmizdə gələcəkdə turizmin iqtisadiyyatın inkişafında xüsusi rolunu və bu potensialın tükənməz olduğunu ayrıca qeyd etmişdir. Həm də ölkə başçısı turizmin regionların inkişafında onun potensialını, istifadəni xüsusi vurğulamışdır. Ölkəmiz turizmi inkişaf etdirmək üçün yüksək potensiala malikdir. Azərbaycanın füsunkar təbiəti, iqlimi, gəzməli yerlərinin çoxluğu turizm axını üçün əlverişli imkan yaradır. Son illər ölkəmizdə çoxlu sayda turizm mərkəzləri yaradılıb. Yalnız Bakı şəhərində 6 beşulduzlu otel tikilərək istifadəyə verilib. “ Şahdağ ” kurort zonasında isə 6 otel fəaliyyət göstərir. Qəbələ artıq Azərbaycanın məşhur turizm mərkəzinə çevrilib. Ölkəmizin ayrı - ayrı regionlarında müalicəvi turizm yəni sanatoriya və kurortlar üçün geniş imkanlar yaranıb. Yeni infrastrukturların təkmilləşməsi nəticəsində turistlərin sayı durmadan çoxalmaqdadır. Burada əlbəttə reklam işlərinin doğru aparılması xüsusi rol oynayır. Bildiyimiz kimi ölkəyə turistləri cəlb etmək üçün dünyada ölkələr arasında çox ciddi rəqabət gedir. Məlumdur ki, turistlərin çoxluğu ölkə iqtisadiyyatına qoyulan sərmayedir. Nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyatın istənilən sahəsində uğurlu nəticə almaq üçün kifayət qədər maliyyə təminatı lazımdır. Məhz turizm potensialının reallaşması, maliyyə vəsaitlərinin, investisiyaların qoyuluşu və bunlardan daha səmərəli istifadənin təmin olunmasının zəruriliyi aydın olar.

Artıq məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı şəraitində müxtəlif sahələrin maliyyələşdirilməsi mərkəzləşdirilmiş formada yox, müxtəlif mənbələrdən yönəldilmiş vəsaitlər vasitəsilə həyata keçirilir. Onu xüsusi vurğulamaq lazımdır ki, təsərrüfat subyektinin və ya bütövlükdə sahənin normal, daha uzunmüddətli və müvəffəqiyyətli fəaliyyəti üçün lazımi vəsaitlərin cəlb olunması nə qədər vacibdirsə, bu vasitələrin optimal bölünməsi və səmərəli yerləşdirilməsi də o qədər əhəmiyyətlidir. Ölkəmizdə olan turizm potensialının reallaşdırılması Azərbaycanı dünyaya bir turizm ölkəsi olaraq göstərmək, turizm sahəsində investisiya qoyuluşunu artırmaq, bura qoyulan vəsaitlərdən düzgün istifadəni təmin etmək yönündə onu elmi cəhətdən əsaslandırılmış müvafiq təklif və tövsiyyələrini işləyib hazırlamaq çox vacib əhəmiyyət daşıyır.

Problemin öyrənilmə səviyyəsi : Turizm sahəsi üzrə investisiya qoyuluşlarından daha səmərəli istifadəni təmin etmək yönündə elmi - tədqiqat işlərinə ölkəmizin təmsalında xüsusi yer ayrılmamışdır. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, məsələlərin araşdırılması və öyrənilməsini bir çox yerli və xarici ölkə alimlərinin əsərlərində görmək olar. Azərbaycanlı alimlərdən bir çoxu əsərlərində turizmin tərəqqisi, müxtəlif turizm növlərinə məxsus xidmətlərin təkmilləşdirilməsi, regional turizmin payının artırılması, kapital cəlbəediciliyinin yüksəldilməsi və s. istiqamətlərə aid nəzəri - metodoloji və digər məsələlərin tədqiqinə böyük yer ayırmışlar. Həmçinin, xarici ölkə elm adamlarından bir çoxunun əsərlərində də bənzər məsələlərin tədqiqi və təhlili sıxlıqla göstərilib.

Ölkəmizin zəngin turizm potensialına malik olması, turizmin müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün əlverişli imkanın mövcudluğu, bununla yanaşı bu sahədə qarşıya qoyulan məqsədlərin həyata keçirilməsini, neft ölkəsi kimi tanınan Azərbaycanı dünyaya həm də turizm ölkəsi kimi tanıtməyin zəruriliyi turizm sahəsinə investisiya qoyuluşlarını artırmaq, investisiya mühitini yaxşılaşdırmaq, cəlb olunmuş vəsaitləri daha səmərəli yerləşdirmək investisiyalardan optimal istifadəni təmin etmək istiqamətində araşdırmaları aparmaq elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və

tövsiyələri işləyib hazırlamaq olduqca mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bunlar seçilmiş tədqiqat mövzusunun aktuallığını şərtləndirir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri : Tədqiqatın əsas məqsədi turizm sahəsində inkişafı daha da sürətləndirmək, bu sahədə mövcud olan təbii - iqtisadi resurs ehtiyatlarının daha səmərəli şəkildə təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb etmək , eləcə də turizm sferasına investisiyalar cəlb etmək və bu investisiyalardan səmərəli istifadəni təmin etmək, onu elmi cəhətdən əsaslandırmaq təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlamaqdan ibarətdir. Bu məqsədlərə çatma bilmək üçün tədqiqat zamanı aşağıdakı vəzifələr qarşıya qoyulmuş və ardıcıl olaraq yerinə yeririlmişdir.

- turizm sahəsinin sosial - iqtisadi məzmununu və onun mahiyyətini aydınlaşdırmaq;

- turizm sahəsində fəaliyyətin təşkilinin nəzəri cəhətdən əsaslandırmaq və prinsipləri araşdırmaq;

- turizm sahəsində fəaliyyətin təşkili üçün investisiya qoyuluşlarının səciyyəvi xüsusiyyətlərini müəyyən etmək;

- ölkəmizdə turizm fəaliyyətinin təşkilinin milli xüsusiyyətlərini və prioritetlərini tədqiq etmək;

- Azərbaycanda turizm sahəsinin müasir vəziyyətini müqayisəli təhlil etmək, ümumiləşdirmə və qiymətləndirmə aparmaq;

- hazırkı dövrdə turizm sektoruna qoyulan investisiyaların inkişaf dinamikasını təhlil etmək;

- Azərbaycanda beynəlxalq turizmin hərtərəfli inkişafının araşdırmaq;

- turizm sahəsində sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişaf etdirmək və onun istiqamətlərini müəyyən etmək;

- turizm sahəsində investisiyalardan daha səmərəli istifadə olunmasında beynəlxalq təcrübənin tətbiqi imkanlarını öyrənmək;

- turizm sahəsinə investisiya qoyuluşlarının hüquqi tənzimlənmə sisteminin təkmilləşdirilməsi məsələlərinin tədqiqi;

Tədqiqatın obyektı və predmeti : Tədqiqat obyektı olaraq Azərbaycan Respublikasının turizm sahəsi seçilmişdir. Tədqiqatın əsas predmeti kimi turizm sahəsinə qoyulan investisiya zamanı formalaşan iqtisadi münasibətlər sistemi, təsərrüfat təhlili və təkmilləşdirilməsi məsələləri təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri - metodoloji əsasları : Tədqiqatın nəzəri – metodoloji əsası yerli və xarici ölkə alimlərinin tədqiqatlarının nəticələri, iqtisadi nəzəriyyə, dialektikanın prinsipləri, anlayışları, kateqoriyaları, qanunları və onların iqtisadi tədqiqatlarda tətbiqi amillərindən ibarətdir.

Tədqiqatın informasiya bazası : turizm sahəsində fəaliyyətin təşkil olunması və idarə edilməsi, o cümlədən hazırkı təlbata müvafiq xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı qanun, proqram və digər normativ - hüquqi aktlar, sənədlər, prezidentin müvafiq fərman və sərəncamları, Dövlət Statistika Komitəsinin , Mədəmiyyət, Turizm, İqtisadiyyat və sənaye və digər nazirliklərin, eyni zamanda Ümumdünya Turizm Təşkilatının məlumatları və materialları həmçinin müəllifin şəxsi araşdırmaları və təhlilləri təşkil edir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi : Turizm sahəsinin sosial - iqtisadi mahiyyəti öyrənilmiş məzmunu izah olunmuş, bu sahədə fəaliyyətin əsas təşkil prinsipləri müəyyən edilmişdir. Həmçinin, turizm sektorunda fəaliyyətin təşkili üçün investisiya qoyuluşlarının cəlb olunması və onun səciyyəvi xüsusiyyətləri, ölkəmizdə turizm fəaliyyətinin təşkili onun milli cəhətləri və prioritetləri aydınlaşdırılmışdır. Respublikamızda beynəlxalq turizmin inkişaf perspektivlərini müəyyənləşdirmiş, turizm sahəsində investisiyalardan daha səmərəli istifadə olunması və bu məqsədlə sahibkarlığın inkişaf istiqamətlərini təklif etmişdir. Digər yeniliklərə isə turizm sektorunda investisiyalardan istifadə olunmanın daha səmərəli olması üçün beynəlxalq təcrübənin tətbiqi yollarının aydınlaşdırılmağını, bu sahəyə investisiya qoyuluşlarının tənzimlənməsi və təkmilləşməsi istiqamətlərinin göstərilməsini, ölkəmizdə turizm sahəsində qoyulan investisiyaların səmərəli istifadə olunmasının elmi cəhətdən əsaslandırılmış təklif və tövsiyələrin işlənilib hazırlanmasını və s. misal göstərmək olar.

Tədqiqatın nəticələrinin aprobasiyası və praktiki əhəmiyyəti : Tədqiqatın nəticələri yerli, ölkə və bir çox beynəlxalq səviyyəli elmi - praktik konfranslarda dinlənmiş, işin müxtəlif sektorları üzrə hazırlanmış əsərlər müxtəlif elmi jurnallarda dərc olunmuşdur.

Tədqiqatın turizmin tərəqqisi, turizm fəaliyyətinin təşkili və inkişaf etdirilməsi turizm sahəsinə investisiya qoyuluşlarının artırılması investisiyalardan istifadənin daha da səmərəliləşdirilməsi və s. istiqamətlərdə nəticələri, irəli sürülmüş təklif və tövsiyələr normativ – hüquqi sənədlərin, proqram və layihələrin təşkilində istifadə edilə bilər. Həmçinin, tədqiqatın nəticələri ali məktəblərdə müvafiq ixtisas üzrə tədris proqramlarının hazırlanmasında istifadə edilə bilər.

Tədqiqat zamanı çıxarılmış nəticələr, irəli sürülmüş təklif və tövsiyələr məruzə şəklində Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinə təqdim olunmuşdur və nəticələrin tətbiq edilməsi üçün nəticələrin qəbul edilməsinə dair müvafiq akt alınmışdır. (Akt 07. 15. XII. 2009)

İşin strukturu və həcmi : Dissertasiya işi giriş, üç fəsil, nəticə və təklifdən ibarətdir.

I FƏSİL. İNVESTİSIYA QOYULUŞUNUN TƏDQIQININ ELMİ - NƏZƏRİ METODOLOJİ ƏSASLARI

1.1. Turizmdə investisiya qoyuluşunun nəzəri əsasları

Müasir dövrdə qloballaşma və inteqrasiya kimi proseslərin dünyada insanların yerdəyişməsini, bir ərazidən digər əraziyə müxtəlif məqsədlə getməsi, intensivləşdirməsi bir sıra xidmət sahələrinin də sürətli inkişafına gətirib çıxarmışdır. Bu sahələrdən biri də XX - ci əsrdə dünya iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf edən sahələrindən biri olan sürətli dövriyyə yüksək mənfəətlilik baxımından iqtisadi inkişaf perspektivi vəd edən turizm sektorudur. Həmçinin istənilən sahədə dinamik inkişaf, milli iqtisadi və qlobal mühitdə cərəyan edən proseslərin nəzərə alınmasından, ona uyğunlaşa bilmək qabiliyyətindən eləcə də müasir tələbatların ödənilmə dərəcəsiindən çox asılıdır. Buna görə də insan amili və fəaliyyəti ilə əlaqədar olan, həm də insanlara xidmət göstərən turizm sahəsi müasir cəmiyyətin tələbat və zövqlərin yüksək səviyyədə nəzərə alınması çox vacibdir.

Ümumiyyətlə, iqtisadi fəaliyyət 3 sahəyə bölünür ki, bu da öz növbəsində; 1. Müxtəlif əmlak tipləri, 2. iqtisadi fəaliyyət, 3. əmlak və iqtisadi fəaliyyətin istehsalı və istehlakı ilə əlaqədardır. Turizm məhz üçüncü sektora aiddir. Turizm sektoru birinci və ikinci ilə eyni zamanda fərdi şəxslərlə əlaqəli olub məcmuu iqtisadi fəaliyyət təşkil edir. Bura eyni zamanda xidmət sektoru, banklar, ticarət, sığorta, nəqliyyat, turizm, əyləncə müxtəlif növ müəssisələr və istirahət sənayesinə aiddir. Turizm xidmət sektorunun əsas sahəsi olub dünya üzrə xidmətlərin ixracında 30% - dən çox paya malikdir. Turizm iqtisadiyyatı insan fəaliyyətinin müxtəlif bölmələrini özündə əks etdirən elmin çox mürəkkəb sahələrindən biri sayılır.

Ümumiyyətlə, turizm fəaliyyətinin iqtisadi yönünü əks etdirən və turizm fəaliyyətinin həm nəzəri, həm də praktiki tərəflərini öyrənən turizm iqtisadiyyatı keçən əsrin ortalarından formalaşmağa başlamışdır. Bu sahədə müəyyən nəticələr əldə olunsada turizm iqtisadiyyatının yeni elm sahəsi olması həm turizmin dinamik inkişafı həm də, bu sahənin hər zaman inkişaf etməsi həmişə aktual olmuşdur.

Son dövrlər dinamik inkişaf edən və ən gəlirli sahələrdən birinə çevrilmiş turizm çox qədim tarixi köklərə malikdir. Ümumiyyətlə, turizm sözünün mənası, istirahət və səyahət deməkdir. Turizm sözü fransızca “gəzinti istirahət və əyləncə” deməkdir. Turizm sözünə fərqli baxışlar və yanaşmalar mövcuddur. Əksər müəlliflər “turizm”, “turist” anlayışına “səyahət”, “səyyah” sözlərinin sinonimi kimi yanaşırlar. Məsələn, turizm – insanların istirahət etdiyi zaman mürəkkəb prosesləri öyrənən və turistlərə göstərilən xidmət və onların müəyyən istiqamətə yönəldən və tənzimləyən amildir. Turizm sözünün törəməsi kimi qəbul olunan “turistika” yenidən meydana gəlmiş elm olaraq turizmin inkişafını öyrənir. Göstərilən bütün bu yanaşmalar və baxışlar turistin istirahət, sağlamlaşdırma, idman, iş - peşə, tanış olma və dini amaçlarla gəldiyi ölkədə ödənişli fəaliyyətlə məşğul olmamaq şərti ilə 24 saatdan 12 ay müddətədək müvəqqəti məskunlaşan şəxsdir.

İnsan təbiətinin qanunauyğunluğudur ki, insanlar ömür boyu işləyir, yaradır, əmək sərf edir, yorulanda isə istirahət edir. O itirdiyi enerjisini istirahət zamanı bərpa edir ki, bu proses rekreasiya adlanır. Bu isə o deməkdir ki istirahət insana ən vacib element kimi hava, su və qida kimi çox vacibdir. İnsan istirahət etmədən uzun müddətli işləməsi və fəaliyyət göstərməsi qeyri mümkündür. Demək, istirahət insanın yaşadığı müddətdə ayrılmaz hissəsidir. Öz növbəsində turizm də insan həyatının bir hissəsini təşkil edir. Deməli, insan nə qədər yaşayarsa turizm də o qədər yaşayır və inkişaf edir. Əgər əvvəllər insanlar ayrı-ayrı səyahət edirdilərsə, turizmin inkişaf etməsi hazırda bu sahənin kütləvi xarakter almasına gətirib çıxarmışdır. Müasir dövrdə elmi - texniki proqres nəticəsində insanların həyatı gərginləşmiş, ekoloji və psixoloji problemlər onları daha tez – tez yormuş və nəticədə insanların istirahət tələbatını artırmışdır. Bütün bu deyilənləri nəzərə alsaq insanlar ömür boyu öz zövqlərinə və imkanlarına uyğun istirahət etmələri labüddür ki, bu da turizmin tərəqqisini zəruri edən əsas amillərdən biridir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir dövrdə baş verən prosesləri və inkişaf perspektivlərini qəbul edilmiş beynəlxalq sənədlər əsasında həyata keçirilir. Bu isə o deməkdir ki, beynəlxalq sənədlər ayrı-ayrı sahələrin nəzəri əsasını təşkil edir.

Ümumiyyətlə, bir çox beynəlxalq sənəd və konfranslarda turizm anlayışına müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bu yanaşmalardan biri 1991 – ci ildə Kanadanın paytaxtı Ottava şəhərində keçirilən səyahət və turizm statistikasına həsr olunmuş Beynəlxalq Konfransda irəli sürülmüşdür. Eyni zamanda “ turizm ” sözünün mənası 1957 - ci il Dublin , 1957 – ci il London, 1963 - cü il Roma, 1986 – cı il Manila (ÜTT - nin konfransında) və 1989 - cu ildə Haaqada keçirilən Turizm üzrə Parlamentlər arası konfransda müxtəlif rəsmi görüşlərdə müzakirə edilmiş və rəylər bildirilmişdir. Bütün rəylər müzakirələr və təhlillərə baxmayaraq “ turist “ anlayışına yanaşmalar turizm xidmətləri istifadəçilərinin hamısının spesivik tələblərinə cavab vermir. Odurki, Romada keçirilən konfransda turizm anlayışının sinonimi olaraq “ müvəqqəti qonaq “ anlayışı kimi qəbul olunmuşdur.

Araşdırmalar göstərir ki, turizm dövlətlərin xalqlarının sosial - iqtisadi, maarif, mədəni və beynəlxalq əlaqələrini birbaşa təsir edən çox vacib fəaliyyət növü kimi qəbul olunur. Turizmin inkişafı millətlərin sosial – iqtisadi inkişafından asılı olub, insanların daha səmərəli işləməsi, ciddi humanitar xarakter daşıyan asudə vaxt çərçivəsində fəal istirahət etmək, məzuniyyət və müstəqil səyahət etmək imkanı əldə etməsindən asılıdır.

Turizmdə iqtisadi problemlərə yanaşmalarda ölkədaxili turizmlə beynəlxalq turizmin oxşar cəhətlərinə və fərqlərinə ayrıca fikir vermək lazımdır. Məsələn, hər hansı bir bölgədə turist yerləşdirən fiziki şəxslər və ya turist kompleksinə sahib olan firmalar üçün turistin mənşəyi əhəmiyyətli deyil. Turizmin müxtəlif kriteriyalara görə təsnifatının həm nəzəri, həm də praktiki cəhətdən çox böyük rolu vardır. Bu cür təsnifatlar turizm fenomeninin daha dərinədən öyrənilməsinə və turist şirkətlərinin öz fəaliyyətlərini çevik və səmərəli işləməyə imkan verir.

Araşdırmalar göstərir ki, turizmin inkişafına dair, eləcə turizmdə nəzəri baxımdan aktiv və passiv turizm anlayışlarından istifadə olunur. Belə ki, xarici turistlərin ölkəyə gəlməsi həmin ölkə üçün aktiv turizm, ölkə vətəndaşlarının xarici ölkəyə turizm məqsədilə getməsi isə passiv turizm adlanır. Həmçinin aktiv turizm istirahət zamanı turistin yüksək intensiv fəaliyyəti, passiv turizm isə zəif intensiv

fəaliyyəti kimi başa düşülür. Ümumilikdə isə, ayrı-ayrı əsaslara görə ÜTT turizm növlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirir :

1. İxtisaslaşdırılmış;
2. Konqres, elmi;
3. Sosial;
4. Rekreasiya;
5. Gənclik;
6. Ahıllar turizmi və s.

Ümumilikdə turizm əsasən insanların asudə zamanlarında aktiv istirahət növlərindən biri kimi bir çox ölkələrdə daha geniş yayılmışdır. Bu turist təşkilatları tərəfindən əvvəlcədən təyin və müəyyən edilmiş marşrutlar üzrə həyata keçirilir. Turist xidmətlərindən asılı olaraq turistlər əsasən daxili, beynəlxalq, dəniz, fərdi təşkil olunan, dağ, idman və s. növlərindən daha çox istifadə edirlər. Turizm elə bir fəaliyyət sahəsidir ki, onun inkişafı insanların hərəkətliliyi, nəqliyyat xidmətlərinin təşkili və turistlərə lazım olan xidmətlərin göstərilməsi turizm sektorunun əsas inkişaf amillərindən biridir. Turist nəqliyyatından istifadə edilməsi xarici ölkələrə turist səyahətlərini daha əlverişli etmək üçün aparılan araşdırmalar sübut edir ki, nəqliyyat sisteminin inkişafını sürətləndirmək üçün az vəsait sərf etməklə buna nail olmaq olar. Ümumiyyətlə isə, turistin gəldiyi ölkənin coğrafi mövqeyindən, turisti göndərən ölkə ilə qəbul edən ölkə arasındakı məsafədən, həmçinin turistin sosial vəziyyəti, maliyyə imkanları və daşıma xidmətlərinin təhlükəsizliyindən asılıdır. Aparılan tədqiqatlar göstərir ki, Davamlı İnkişaf Konsepsiyası ilə turizm fəaliyyəti arasında özünəməxsus bağlılıq vardır. Bildiyimiz kimi turizmin inkişafı bir yandan təmiz və sağlam ətraf mühitin varlığını sübut edirsə digər yandan isə turizm sənayesinin xaotik inkişafı çox ciddi fəlakətlərə gətirib çıxara bilər. Turizm ölkənin təbii resurslarını istismara məruz qoyur, tarixi, mədəni abidələrdən istifadə olunur. Nəqliyyat üçün kifayət qədər bərpa olunmayan resurs, yanacaq istifadə olunur və turizm təbiətə ziyan vurmaqla, tullantıları artırmaqla torpağı, suyu, havanı çirkləndirir. Sonunda bunlar çox ciddi ekoloji problemlər yaradır. Ona görə də turizm sektorunu daha səmərəli və faydalı

vəziyyətə gətirmək üçün ekoloji problemlərin həlli istiqamətində xeyli işlər görülməlidir.

Məlum olduğu kimi turizm sosial – iqtisadi, ekoloji və digər sahələrə təsir etdiyi kimi əksinə onlar da turizm sektoruna çox ciddi təsir edirlər. Məhz müxtəlif istiqamətlərdə həyata keçirilən sosial - iqtisadi, ekoloji və siyasi tədbirlər nəticəsində regional turist axını yaranır ki, bu da həmin turizm regionuna gələn turistlərdən qazanc və gəlir əldə edilməyi deməkdir. Belə ki, turizmdən gələn gəlir tez bir zamanda dövriyyəyə daxil olur və tezliklə öz bəhrəsini verir. Regionda nə qədər çox xidmət satılırsa əldə olunan qazancın həcmi də bir o qədər çox olacaqdır ki, bu da öz növbəsində yerli istehsalın gücləndirilməsi üçün daha böyük və əlverişli imkanlar yaradacaqdır. Turizm sektoru eyni zamanda region üçün ekoloji tərəfdən daha əlverişli hesab olunur. Buda turizm xidmətlərinin göstərilməsindən əldə olunan qazancların müəyyən hissəsini ekologiyanın qorunmasına sərf etməklə mümkündür.

Turizm sektorunu daha dinamik inkişaf etdirmək üçün əmək məhsuldarlığını artırmaq, xidmətin səmərəliliyini yüksəltmək, əməyin təşkili formasını və üsulunu təkmilləşdirmək, stimulverici tədbirlərin müxtəlifliyini və miqyasını genişləndirmək, turizm sosial servis xidmətlərinin yenidən təşkil etmək çox zəruridir.

Turizm yüz milyonlarla insanın gündəlik həyatına daxil olub insanların yaşayış və iş yerlərində sərbəst hərəkət etmək və bu zaman yaranan tələbatları ödəmək üçün xidmətlər sahəsini özündə cəmləşdirir. Turizm müasir dövrümüzdə millətlərin həyatının bütün sahələrində beynəlmiləşdirmək insanlar arasında ünsiyyət, siyasi, iqtisadi və mədəni əlaqələrin qurulmasında ayrı-ayrı şəxslərin asudə vaxtlarının istifadə olunmasının əsas formasına çevrilmiş bir fəaliyyət sahəsidir. Ona görə də, müasir dövrümüzdə turizmə həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün hər bir fərd əsas amil olaraq diqqət göstərməlidir.

Turizm iqtisadiyyatın böyük bir sektorunu əhatə edir. Müasir dünya iqtisadiyyatında tutduğu mövqeyə görə yalnız neftçıxarma və avtomobilqayıma sahəsi ilə rəqabət apara biləcək industriya halına gəlmişdir. Cəmiyyətin sosial-iqtisadi nöqteyi nəzərindən turizmin əhəmiyyəti əvəzənməzdir. Bütövlükdə ölkədə və

regionlarda turizmin inkişaf etdirilməsi bir sıra sosial-iqtisadi problemlərin öyrənilməsi və həll edilməsi üçün çox əlverişli şərait yaradır. Turizmin inkişafı ilə yeni-yeni iş yerlərinin açılması, kənd əhalisinin şəhərə kütləvi axının qarşısının alınmasında, kommersiya və mədəni əlaqələrin qurulmasında çox böyük irəliləyişlərə nail olmaq mümkündür. Harda turizm daha geniş inkişaf edirsə həmin regionlarda mədəniyyətlərarası inteqrasiyanın güclənməsi üçün çox əlverişli şərait yaranır. Dünyada elə ölkələr vardır ki, iqtisadiyyatın başqa sahələrinin inkişafı üçün heç bir şərait olmadığı halda turizm bu ərazilərdə cəmiyyətin məşğulluq problemlərinin həll olunması baxımından çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Bir çox iqtisadçılar, coğrafiyaçılar, sosioloqlar və digər ekspertlərin proqnozlarına görə yaxın illər ərzində iqtisadiyyatın dörd sektoru haqqında ətraflı danışmaq lazım gələcəkdir. Bunun əsas səbəbi asudə vaxtın, aktiv istirahətin olması təqaüdçülər və gənclər arasında yüksələn xətlə getməsi, xidmət sahələrinin çoxalması və müxtəlifliyi mədəni istirahətin zəruriliyi, bu sektorun büdcəyə milyardlarla gəlir gətirməsi turizmin daha əlverişli və səmərəli olması üçün əsas verir.

Kifayət qədər zəngin təbii iqtisadi resurslara malik olan ölkəmizdə turizmin bir çox növləri inkişaf etmişdir ki, bunlara da ən çox yayılmış kənd turizmini, ekoloji turizmi, mehmanxana turizmini və digər turizmi və s. aid etmək olar. Son zamanlar bu turizmlərlə yanaşı qış turizmi də inkişaf edir. Bütün bu deyilənlərlə bərabər kənd-yaşıl turizm və ya aqroturizmin də (kənd turizmi) inkişafı üçün çox böyük imkanlar var. Ölkəmizdə son dövrlər inkişaf edən turizm biznesində kənd turizmi də vacib yeri tutmaqdadır. Əlbəttə bir sıra turizm növləri ekskursiya, dini, çimərlik, mədəni turizm növləri ilə müqayisə etdikdə kənd turizminin inkişafının çox da inkişaf etmədiyini görə bilərik. Kənd turizmi çox mühüm sosial-iqtisadi funksiyalar yerinə yetirdiyinə görə, bütün dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da getdikcə çox əhəmiyyətli yer tutmaqdadır. Bunun üçün kənd turizmi həm bir tədqiqat obyektı olaraq təhlil olunmalı və həm də daha geniş kütlə üçün asan mənimsənilən bir turizm qolu kimi tətbiq olunmalıdır. Dünya praktikasından məlum olduğu kimi, kənd turizmi insanlar üçün hələ də keçmiş zamanlardan miras qalan şəhərlə kənd arasında yaranan həyat

tərzindəki kəskin fərqləri ortadan götürməkdə çox güclü vasitəyə çevrilə bilər. Məhz kənd turizmi bu ərazilərdə bütün sosial infrastruktur növlərinin - elektrik, su, kommunal, mənzil, yol, rabitə, nəqliyyat, səhiyyə, əsaslı tikintilərin və s. sürətli inkişafına nail olmaq olar. Son illərdə dövlətin həyata keçirdiyi sosial-iqtisadi və digər mühüm işlər nəticəsində ucqar kəndlərdə bu problemlərin həlli istiqamətində çoxəhəmiyyətli işlər həyata keçirilmişdir. Hazırda şəhərlərimizdə inkişaf edən ancaq ucqar kəndlərdə hələ də geri qalan bir çox əksər sahələrin-mənzil tikintisinin, bütün tələbatlara cavab verən müasir ticarət mərkəzlərinin, internet mərkəzlərinin, sosial xidmət obyektlərinin tikilib istifadəyə verilməsinə məhz turizmin bu növünün inkişafı ilə əldə etmək olar. Çünki turistlər getdikləri turizm məkanlarının gözəlliklərinə nə qədər tələbkər yanaşırlarsa, məhz infrastrukturun da yüksək səviyyədə olmasından öz sağlamlıqlarının, həyat və əmlaklarının təhlükəsizliklərinin qorunmasında bir o qədər maraqlıdırlar. Bu həm də müvafiq sahələrin də müasir sahələrin də tələblərinə cavab verəcək səviyyədə təşkil olunmasını tələb edir. Kənd turizminin inkişafında qarşıya çıxarılabəcək problemlərin həlli ölkəmiz və iş adamlarımız üçün çətin deyil. Əvvəla onu vurğulamaq lazımdır ki, kənd turizminin inkişafı üçün ilk növbədə geniş turizm maarifçiliyini qeyd etmək lazımdır. Turizm iqtisadiyyatın çox önəmli sahəsi kimi bütün əhəlinin təbəqələri arasında birbaşa təmasda olması bu sahəyə xüsusi diqqət edilməsini tələb edir. Əhali arasında turizmin mahiyyətini, onun iqtisadi əhəmiyyətini xarici turistlərlə daha diqqətli, mədəni davranılması və ünsiyyət qurmaları üçün bütün vasitələrlə onlar maarifləndirilməlidir. Bu həm də baş verə biləcək bir sıra xoşagəlməz və sosial uyğunsuzluqların qarşısının alınmasında çox vacib qabaqlayıcı tədbir sayılır. Sevindirici haldır ki, bu problemər dünyanın bir çox ölkələrində mövcud olduğu halda Azərbaycanda hələlik bu problemlərin heç birinə rast gəlinməyib. Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra əhəlinin, o cümlədən kənd əhalisinin əksər hissəsinin yaxın və uzaq ölkələrə turizm səfərinə getməsi vətəndaşlarımızın daha mədəni və intellektual səviyyəsi turizmin aparıcı qüvvəsi olan gənclərimizin ali təhsilə yiyələnməsi ilə yanaşı, bu sahəyə diqqətlərin artırılması bizə nikbin fikir söyləməyə şərait yaradır. Ekskursiya işi turizm fəaliyyətinin ən vacib

sahələrindən olub, turistlərin ətraf mühitlə əyani tanışlıq və onu dərk etməsinin ən geniş yayılmış formalarından biridir. Turizmdə ekskursiya xidmətlərinin tərkibinə əsasən təbii, tarixi-mədəni və s. obyektlərə təşkil olunan gəzintilər aiddir.

Turizm xidmətlərinin tərəqqisinə aid müxtəlif nəzəri yanaşmalar və beynəlxalq təcrübə mövcuddur. Ölkəmizin turizm potensialının istifadə səviyyəsi bu nəticəyə gəlməyə imkan verir ki, respublikamızda da turizm və ətraf mühit faktorlarının uzlaşdırılmasının zəruri olduğunu göstərir. Belə ki, ölkəmizin müxtəlif iqlim qurşaqlarına, çox nadir təbii, mədəni, etnoqrafik kompleksinə, zəngin təbii iqtisadi sərvətlərə sahib olması flora və fauna müxtəlifliyi və zənginliyi, Xəzər dənizi sahilində mövcud olması, qədim mədəni tarixi irsə sahib olması çoxçeşidli mətbəxi, yüksək qonaqpərvərliyi, xalqımızın tolerantlığı ölkəmizdə turizmin tərəqqisi üçün çox böyük perspektivlər vəd edir.

Müasir bazar münasibəti şəraitində turizm sahəsində fəaliyyətin təşkili, turizm obyektlərinin daha effektiv idarə olunması göstərilən prinsiplərə əsaslanır.

1. Elmi yanaşma - bu prinsipdə turizm sahəsində fəaliyyətin təşkilində obyektiv iqtisadi qanunlar və atılan hər bir addım müəyyən elmi əsaslara söykənməlidir. Əgər bu prinsip həyata keçirilərsə o halda daha fəaliyyət qurmaq mümkündür;

2. Sistem yanaşma – sistem yanaşma prinsipinin mahiyyəti əsasən turizm xidmətlərinin təşkili zamanı, bu sahənin normal fəaliyyəti üçün lazım olan infrastrukturlarına bir sistem şəklində yanaşılmasından ibarətdir. Bu sistemin bütün bölmələri qarşılıqlı əlaqədə olub, bir - birinə təsir göstərir və biri digərini zəruri edir. Sistemin ayrı-ayrı bölmələrinin parametrləri tam bir sistemin parametrlərindən fərqli olsa da, ümumilikdə sistemin əsas məqsədi – turistin zövq və tələbatına uyğun xidmətlərin göstərilməsidir;

3. Kompleks yanaşma – bu prinsip turizm sferasında xidmətlərin təşkilini texniki - texnoloji, təşkilati və sosial - iqtisadi amillərin bir kompleks şəklində yanaşmaq daha məqsədəuyğundur;

4. Qənaətçilik – bu prinsip turizm sferasında xidmətlərin təşkilində material - texniki, enerji, təbii əmək və maliyyə resurslarının maksimum qənaətlə istifadə edilməsini zəruri edir.

5. Optimallıq – bu prinsip turizm sferasında xidmətlərin təşkilini çox variantlılıq, qəbul edilən qərarların müxtəlifliyini və çoxluğunu nəzərə almaq, optimal variantın seçilməsidir. Bu halda təklif edilən variantlar içərisində yerli şəraiti, turistlərin zövq və tələbatını, ekoloji durumu və s. daha ətraflı şəkildə nəzərə alan variant ən optimal hesab edilir;

6. İqtisadi səmərəlilik – bu prinsip qəbul ediləcək sosial - iqtisadi, əməli idarəetmənin və təşkilatı, habelə əlaqələndirmə - tənzimləmə qərarlarının iqtisadi səmərəliliyinin bazar münasibətləri şəraitində qəbul ediləcək bütün qərarlarda başlıca meyarlardan birinin iqtisadi səmərəlilik olmasını tövsiyyə edir; [25]

Təcrübə göstərir ki, turizm sahəsində fəaliyyətin göstərilən prinsiplərin nəzərə alınması ilə təşkili daha çox məqsədəuyğundur. Bu halda müvəffəqiyyətli olacağı daha çox gözləniləndir.

Azərbaycan dünya mədəniyyətinin ilkin beşiklərindən olmuşdur. Qədim insanların bu ərazidə hələ 1,5 – 2 milyon il bundan əvvəl yaşamaları elm adamları tərəfindən sübuta yetirilmiş, ölkəmizin mağara düşərgələrində aparılan arxeoloji qazıntılar qədim daş dövrü insanların təşəkkülü və inkişafı, qədim ibtidai icmalar haqqında məlumat verməyə imkan vermişdir. Süjet müxtəlifliyinə görə həmin təsvirlər eramızdan əvvəl 8 - ci minillikdən eramızın XIX əsrinədək bir dövrü əhatə edən Azərbaycanın lap qədim bölgələrindən biri olan Qobustan qaya təsvirləri bu diyarın qədim tarixə malik olduğunu söyləməyə imkan verir.[23]

Azərbaycan tarixi turizm tərəqqisi baxımından da turistlərə əlverişli imkanlar vəd edir və turizmin inkişafı baxımından əhəmiyyətli olan 6 minədək tarixi yer mövcuddur.

Azərbaycan lap qədim dövrlərdən başlayaraq bir sıra dinlərin (atəşpərəstlik, xristianlıq, islam və s.) aktiv yayılma mərkəzi kimi önə çıxmışdır. Azərbaycan tolerant olduğu üçün ölkədə bu dinlərə sitayiş edən çoxlu tarixi mədəni tikililərə rast

gəlmək olar. Digər yandan, paytaxtımız Bakı öz tarixinə görə qədim şəhərlərdən birinə çevrilmiş və eramızdan əvvəl III – I minilliklərə məxsus arxeoloji tapıntılara rast gəlinmişdir. Bakının ərazisində mövcud olan təbii qazın alışmasından yaranan od sütunları səhər-axşam yanaraq ətrafa işıq saçmışdır. Bakı atəşpərəstliyin mərkəzlərindən olmuş, şəhərdə çoxlu tarixi tikililər və atəşgahlar salınmışdır. Lap qədimlərdən Abşeron bölgəsi atəşpərəstliyin əsas ocağı hesab edilmiş və əhalinin çox hissəsi Zərdüşt dininə sitayiş etmişdir. İndiyə qədər qorunmuş və mühafizə edilmiş Atəşgah məbədi tarixi tikili kimi qorunub saxlanılır. Həmçinin yüksək səviyyədə dini tolerantlığın mövcud olduğu ölkədə müsəlmanlar üçün Bibiheybət, Təzə Pir, Hacı Sultan Əli, Əjdərbəy və s. adlı məscid, xristian dininə sitayiş edənlərə İsanın Müqəddəs Milad kilsəsi, Mixail Arxangel kilsəsi, Müqəddəslər kilsəsi, yəhudilər üçün Aşkenzani Yəhudi sinqoqu, Sefardi Yəhudi sinqoqu və s. kimi ibadət mərkəzləri və ocaqları iman edənlərə xidmət göstərməkdədir. Bütün bunlar isə turizmin tərəqqisi üçün xüsusi əhəmiyyətə malik olmuş və turizmin inkişafına yüksək tövhə vermişdir. Turizmin inkişafında ən başlıca səbəblərdən biri də coğrafi faktorlardır. Coğrafi amillər isə ilk növbədə təbii və iqlim faktorlarıdır. Bu göstəricilər turistlər üçün daha maraqlı və cəlbedicidir.

Turizmin motivlərində təbii iqlim amili xüsusilə şəhərdə məskunlaşanların, psixoloji və bioloji tələbatını ödəyir. Coğrafi və iqlim şərtləri, yay və qış idman növlərinin tərəqqisi üçün əsas faktordur. Araşdırmalardan məlum olur ki, müalicə və sağlamlıq üçün əlverişli şəraiti olan, yəni müalicə - kurort bölgələrinin mövcud olduğu regionlar insanlar üçün oralar daha cəlbedicidir.

Beynəlxalq təcrübədən məlum olur ki, artıq turizm bir yandan çox sürətlə inkişaf edir, digər yandan isə turizm ilə təbiətin qarşılıqlı əlaqələrində ziddiyətlər yaranır. Turizm bilindiyi kimi coğrafi mühitdən çox asılıdır. Bu təkzibedilməz faktlarla sübut olunur. Tədqiqatlar göstərir ki, turizm əsasən təbii ehtiyatların və mədəni – tarixi dəyərlərin orataya çıxarılması və səmərəli istifadə olunmasını motivasiyaedici faktor kimi rol oyanır. Bunun səbəbi odur ki, əcnəbi turistləri qəbul edən ölkə, çalışır ki, qonaqları yüksək səviyyədə qarşılansın, onların daha çox qalması,

reklam işlərinin səmərəli təşkili üçün rekresiya ehtiyatları toplayır və bu ehtiyatlardan maksimum səmərəli istifadə etməyə səy göstərir. Burada üçüncü amil isə, turizmdən gələn qazancın əksər hissəsinin milli sərvətlərin bərpası və mühafizəsinə istiqamətlənməsidir.

Artıq məlumdur ki, son dövrlər turizmin inkişaf etdiyi əksər ölkələrdə təbii - coğrafi faktorlarla turizm xidmətlərini uzlaşdırmaq yönündə çox əhatəli tədbirlər həyata keçirilir. Yəni bu dövlətlərdə təbiətin mühafizəsi üçün genişmiqyaslı islahatlar aparılır. Yeni milli parkların və qoruqların düzəldilməsi, şəhərlərin yaşıllaşdırılması, təmizliyin yaradılması sürətlə inkişaf edən turizmin neqativ təsirlərinin yüksək səviyyədə zərərsizləşdirilir. Eyni zamanda turizmin inkişafına daha münasib imkan yaradır. Bu isə təbii - coğrafi mühitlə turizmin uzlaşdırılması məqsədinə xidmət edir. Bu öz növbəsində turizmin əsas inkişaf tələblərinin nəticəsidir. Turizm xidmətlərinin inkişaf etdiyi ölkələrdən təcrübəsindən belə nəticəyə gəlinir ki, ölkəmizdə də turizm və ətraf mühit amillərinin uzalaşdırılması əhəmiyyətlidir.

Ölkəmizdə turizmin tərəqqisi üçün müxtəlif faktorların mövcud olmasına baxmayaraq, Azərbaycan dünyada neft ölkəsi kimi tanınır. Belə ki, ölkəmizin qədim tarixə malik olan yüksək mədəniyyəti, incəsənəti, tarixi abidələri və s. turizmin tərəqqisi üçün əhəmiyyətli münbit şəraitə malik olması Azərbaycan Respublikasının həm də turizm ölkəsi kimi tanınmasına böyük imkan yaradır.

1.2. Turizmdə investisiyaların formalaşması mənbələri

Sahibkarlıq sektoru bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi tərəqqinin və tələbatın ödənilməsinin başlıca istehsal və sosial faktoru kimi regional və sosial əlamətlərə sahib olmaqla formalaşaraq, inkişaf etdirir. Bu sektorun ümumi iqtisadi, ümumiyyətlə istehsal və istehlak xüsusiyyəti başlıca amillərinə müvafiq olaraq yaranır, qlobal və vacib ehtiyatları ödəmək üçün genişlənir. Sahibkarlığın əsas məqsədi turizmin əlverişli olması əlamətləri üzərində formalaşır. Buna görə də sahibkarlıq fəaliyyəti özünün xalis sahə növünə və ya kompleks xidmət fəaliyyətinə müvafiq quruluşun formalaşması üçün sahibkarlığın inkişafını motivasiya edən şərait yarandıqda baş verir.

Turizmin sahibkarlığının ilkin və mühüm şərtlərindən birinə misal göstərmək olar : təbii ehtiyatların və eyni zamanda əmək fəaliyyəti üçün resursların çox olması və gəlir əldə etməsi məqsədi və s. Hər bir sahibkar turizmin başlıca istiqamətlərindən hesab edilən xidmət və məhsul təklifini müəyyən edir, xərclər və məsrəflər üçün müvafiq resurs mənbələrini aşkar edir və dünya standartlarına uyğun istehlak quruluşunu yaradır. Bunun üçün texnoloji proseslər, həmçinin menecment idarəçiliyinin təşkilati istiqamətlərini müəyyən edir və bazar xüsusiyyətlərinə uyğun rəqabət mühiti şəraitində bazarda öz yerini tutmağa cəhd edir.

Sahibkarlığın ərazi və sahə formalarını yaratmaq üçün uzunmüddətli maraqları təmin edilməlidir. Bu üçün də turizmin coğrafi – iqtisadi faktorları və sosial aspektləri daha əhəmiyyətli istiqamət kəsb edir. Belə ki, ölkəmizdə əmək ehtiyatlarının 50% - nin regionlarda mövcud olması, dağ regionlarının turizmə daha yararlı olması, təbii coğrafi mühitin və eyni zamanda regionların sosial və iqtisadi inkişaf proqramı daxilində əsaslı addımların atılması strateji məqsəd daşması, beləliklə regionlarda turizmin inkişafı və onun sahibkarlıq sahəsinin bir qolu olaraq başlıca sahəyə çevrilməsinə imkan yaradır. Respublikamızda islahatların xüsusiyyətləri, özəl sektorun inkişaf etməsi, eyni zamanda torpaq üzərində özəlləşdirilmiş mülkiyyətin və kənd təsərrüfatının əsas inkişaf sektoru olması və əhalinin məşğulluğunun statistik göstəticilərindəki mövcud reallıqlar, işsizlik faktorları kənd turizminin inkişafında və bu sektorda sahibkarlıq fəaliyyətini tənzimləmək və fərqli mexanizmlər vasitəsilə onu idarə etmək üçün xüsusi diqqət tələb edir.

Turizmin regionlarda inkişafı əsasən sahibkarlığa yaradılan şəraitdən və investisiya imkanları hesabına dəstək verilməsi ilə həyata keçirilir. Regionların iqtisadi potensialı həmin regionlarda təsərrüfat dövriyyəsi üçün əhəmiyyətli olan real potensiallardan çox aşağıdır. Bu potensiallardan istifadə etmək regionlara maliyyə qoyuluşlarını cəlb etmək, mərkəzləşdirilmiş maliyyə mənbələri, əhalinin xüsusi vəsaitləri, yerli və yerli olmayan investorların, yaxud borc və kredit vasitəsilə ilə xarici kredit resurslarının cəlb edilməsi ilə mümkün olur. Sahibkarlığa dəstək

büdcədə mərkəzləşdirilmiş büdcə yolu ilə tərtib olunur, biznes plan hazırlanır və bunun əsasında büdcədən vəait ayrılır, sahibkarlara güzəştli faizlərlə eyni zamanda uzun müddətə verilir. Turizm sektorunun inkişafı və daha çox xərc tələb edən strukturların formalaşdırılması üçün bir sıra vergi güzəştlərinin tətbiq edilməsi məqsədə uyğundur.

Region üzrə sahibkarlığın inkişafı həmin regionun resurs potensialının və istehsal olunmuş hazır məhsul bazarının olmasıdır. Bu bazarların isə nəqliyyat və digər məsrəflərin ucuz başa gəlməsi əhəmiyyətli rol oynayır. Ölkəmizdə regionların qeyri - bərabər inkişafı, regionların nəqliyyat və enerji təmin olunma səviyyəsi, yükdaşıma və sərnişindaşıma üçün daha rahat iqtisadi zonada mövcud olması sahibkarlıq fəaliyyəti üçün əlverişli olmasına baxmayaraq, onun məhsulunun daxili bazar, və ya ixracat üçün düşünülmən başlıca faktor olaraq investisiya axınını müəyyən edir. Ölkəmizdə məhsuldar qüvvələrin böyük hissəsi rayonlarda yerləşir. Buna baxmayaraq bu məhsuldar qüvvələrin 70% - nin Bakı, Abşeron iqtisadi regionlarında yerləşmələri dövlət ,həmçinin sahibkar mühitinə məlumdur. Sahibkarlığın inkişafında yalnız resursun olması həlledici əlamət ola bilməz. Kompleks amillərin, həmçinin istehsal üsulunun bütün resurs yönlərini özündə birləşdirən çoxşaxəli əlaqələrin olması sahibkarlığın inkişafında əhəmiyyətli rol oynayır. Müxtəlif regionlarda turizm sahibkarlığını inkişaf etdirmək üçün potensial resurslardan və onlardan doğru şəkildə istifadə etmək vacib əhəmiyyət kəsb edir.

Regionların sosial - iqtisadi inkişafında turizm sahibkarlıq fəaliyyətindən də səmərəli istifadə etmək üçün azad iqtisadi zona yaratmaq, maliyyə axını təmin etmək üçün daha güzəştli gömrük və güzəştləri tətbiq etməklə motivləşdirmək olar. Həmçinin yerli və xarici investorların turizm sahibkarlığına fikrini artırmaq üçün eyni şərait yaradılmalıdır. Kredit və lizinq xidmətlərində standart faiz normalarının tətbiq olunması rəqabət mühitində inhisarçılığa mane ola bilər. Turizmin inkişafında dövlətin rolu onun turizm müəssisələrinin tikilməsində, hazırlanmasında,həmçinin istifadəsində sahibkar, icarəyə verən və s. kimi rollarda iştirakçı ola bilər. Bu

deməkdir ki, dövlət özünün səlahiyyətlərini çərçivəsində həmin subyektlərin istifadə edilməsində təşəbbüskarlığı, eyni zamanda üstünlüyü də öz əlində cəmləməlidir.

Bu gün regionların inkişafı əhalinin işlə təmin olunması, onların həyat səviyyələrinin və tələbatlarının ümumi iqtisadi, həmçinin şəhər göstəricilərini yaxınlaşdırmaq regionlardakı resursları iqtisadi dövriyyəyə yönəltməklə sahibkarlığın bütün növlərini inkişaf etdirmək əsas prioritet məsələ kimi qarşıya qoyulub. Turizm gəlirləri əsasən yerli orqanlar və əhalinin mənafeyinə uyğun bölünür. Bu o deməkdir ki, turizm məhsulunun bazarı eyni ərazidə reallaşır, onun istehsal olunmasında və istifadəsi üçün əhalinin müəyyən maraqları qarşılır, büdcələrinə gəlir daxil olur. Turizmdən gələn gəlirlər həmin regionda məskunlaşan əhalinin gəlirlərinin və əhalinin istehlakı üçün vacib olan məhsulların böyük hissəsini yaradır. Turizmin regionlarda inkişafı həmin regionun daxili infrastrukturunun inkişaf dərəcəsini yüksəldir. Turizmin inkişafı həm də yerli əhalinin məşğulluq dərəcəsini və gəlirlərini artırır. Beləliklə, turizmin regional əlamətləri onun sinergetik effekti ilə ölçülür.

Sahibkarlıq fəaliyyətinin başlıca formalarını əsasən kiçik müəssisələr, müştərək xarici firmalar, kəndli fermer təsərrüfatı, həmçinin birjalar təşkil edir. Turizm sektorunun regionlarda inkişaf etməsi bu müəssisələrin daha səmərəli fəaliyyət göstərməsi həmin müəssisələrin turist məqsədilə istehsal etdiyi məhsulların miqdarı, iş yerlərinin yaradılması, eyni zamanda yaratdığı infrastruktur sferası vasitəsilə müəyyənləşir. Xarici və müştərək müəssisələrin inkişafının artım göstəricisi turizmin inkişafında özünü göstərir. Turizmin sahibkarlığının başlıca istiqamətlərindən olan sahə strukturunu təkmilləşdirmək və inkişaf etdirmək çox vacib əhəmiyyətə malikdir. Sahə quruluşunun formalaşmasında əl əməyinə əsaslanan ölkənin yerli ehtiyatları, iqlim və ekoloji mühtin əlamətlərini özündə cəmləşdirən təbii resurslar təyinedici faktor olaraq qalır. Turizm sahibkarlığında sahə strukturu onun məhsulunun turizm bazarında əsasən tələbat sistemi ilə müəyyənləşir. Həmçinin tələbat sistemi istehsal və ixrac yönli yerli resurslara uyğun olan, daha çox sosial əhəmiyyət daşıyan sahələri özündə cəmləşdirir. Sahə səmərəsi yalnız xalis və istehsal göstəricisi kimi yox, həm də sosial tələbat nöqtəyi nəzərindən çox qiymətləndirilir.

Belə ki, iş yerlərinin yaradılması, qadınların turizm sahəsində işlə təmin olunmasına üstünlük verilməsi, ailə gəlirlərinin yaranmasında sahibkarlıq gəlirlərinin arımı, regionda müxtəlif sektorların inkişafı vasitəsilə digər sahələrin şəraitinin əlverişli olması və yaxşılaşması inteqral səmərə kimi özünü göstərir.

Turizm sahibkarlığının əsas xüsusiyyətləri biznes – plan müxtəlifliyindən əlavə, eyni zamanda texnoloji ardıcılıqla qərarların qəbul olunmasının çevik və səmərəli olmasıdır. Turizmin inkişafı və sahibkarlığın təşkil olunmasında ilkin şərt kapitalın yaranması mənbələrini müəyyən etmək və daha səmərəli istifadə etmək üsullarını tapmaqdır. Bu səbəbdən ilkin kapital turizmə dövlətin ayırdığı büdcədən və yerli büdcələrin kapital dəstəkləri hesabına yaranır. Turizmin inkişafı üçün bu sektora cəlb olunan qeyri - dövlət maliyyə resursları hesabına üstünlük təşkil etməlidir. Ancaq həmin vəsaitlər əhalinin turizm sahibkarlığında mövcud imkanlarını məhdudlaşdırır. Bunun daha səmərəli yolu kredit yolu ilə, və ya dövlətin maliyyə ehtiyatları hesabına, turist obyektlərinin icarəyə verilməsi üsulu ilə bu sahədəki sahibkarlıq fəaliyyətini stimullaşdırmaqdır. Sahibkarlığa yardım və təşəbbüskarlığı artırmaq üçün uzunmüddətli borc və kreditin verilməsi, həmçinin turizm fəaliyyətində xərclərin azaldılması və quruluşunda vergi əmələ gətirən faktorların təsirini aşağı salmaq yollarından istifadə etmək vacib rol oynayır.

Təbii ehtiyatların olması əlavə gəlir əldə etməyə səbəb olur ki, nəhayətində turizm regionun bütün əhalisi, həmçinin həmin regionun bütün ümumi tələbatı üçün strateji əhəmiyyət daşımaqdadır. Sahibkarlığın inkişafı tam rəqabət mühiti və əsas fəaliyyətdən əldə edilən qazancın sahibkarın özünün sərəncamında qalmasına imkan yaratmaqla stimullaşdırılır. Bu kredit və güzəşt sisteminin tətbiqi vergi formalarının və dərəcəsinin aşağı endirilməsi yolu ilə həyata keçirilir. Ayrı - ayrı sahibkarlıq sahələri üzrə müxtəlif vergi dərəcələrinin tətbiq olunması kapital qoyuluşuna, həmçinin orta mənfəət prinsipinə ziddiyyətli şəkildə gəlirlərin sahələr üzrə bölgüsündə müxtəlif imkan yaradır. Bu o deməkdir ki, sahibkarlar vergi güzəştlərinin verdiyi imtiyazlar hesabına bazar tələbatlarına baxmayaraq hər hansı xidmətin və məhsulun istehsalı vasitəsilə kütləvi məşğul olsun və bu da həmin

məhsulların istehsalında gəlirləri azaldır və nəhayətində müəssisənin davamlı inkişafı artıq dayana bilər. Bu səbəbdən də şəraiti yaxşılaşdırmaq, həmçinin stimullaşdırmaq vergi dərəcəsinin göstəricisində deyil, kredit və onun daha uzunmüddətli istifadə etmək yolu ilə mümkün ola bilər.

Turizmdə fəaliyyətində yaxud müxtəlif təcəvilik prinsipinin müvafiq təşkil olunma forması turizmin sahibkarlığını motivə etmə mexanizmini yaradır. Turist məhsullarının qiyməti bütün iqtisadi, təşkilati resursun qiymət göstəricisindən asılı olaraq, onun mənfəətinə, həmçinin məhsulun reallaşma qiymətinə öz təsirini göstərir. Bazar tipli sahibkarlıq resursların tez-tez dəyişkən dünya turizmində xüsusi istirahət, eyni zamanda turizm xərcləri daxili qiymətlərdən ucuz olduqda əlbəttə ki, yerli xalq xarici turizm fəaliyyətini daha üstün tutur. Regionlarda sahibkarlığın başlıca istiqaməti olan turizmin inkişafı mövcud maliyyə çatışmazlığı şəraitində yerli idarəetmə və özünüidarəetmə orqanlarının azad sahibkarlığa dəstək proqramı və özünüidarəetmə prinsipləri müəyyən çətinliklərlə rastlaşır. Belə vəziyyətdə dövlət ölkə miqyasında fəaliyyət göstərən sahibkarların maliyyə resurslarından və imkanlarından istifadə etməlidir. Torpaqların özəl sektora aid olması turizmin məqsədinə görə, yeni mehmanxana, iaşə yaxud mədəni komplekslərin hazırlanmasında müəyyən çətinliklər törədir. Sahibkarlıq fəaliyyətinin sosial – iqtisadi rolu əhalinin mənfəətində, onun tələbatının ödənilməsində özünü biruzə verir. Xalqın pul gəlirləri, həmçinin xərclərinin dinamikası turizm sektorunda sosial potensialı müəyyən edir. Əhalinin pul gəlirlərinin tərkib hissəsində sahibkarlıq inkişaf etdikcə bu fəaliyyətin gəlirləri daha sürətlə artmağa başlayır.

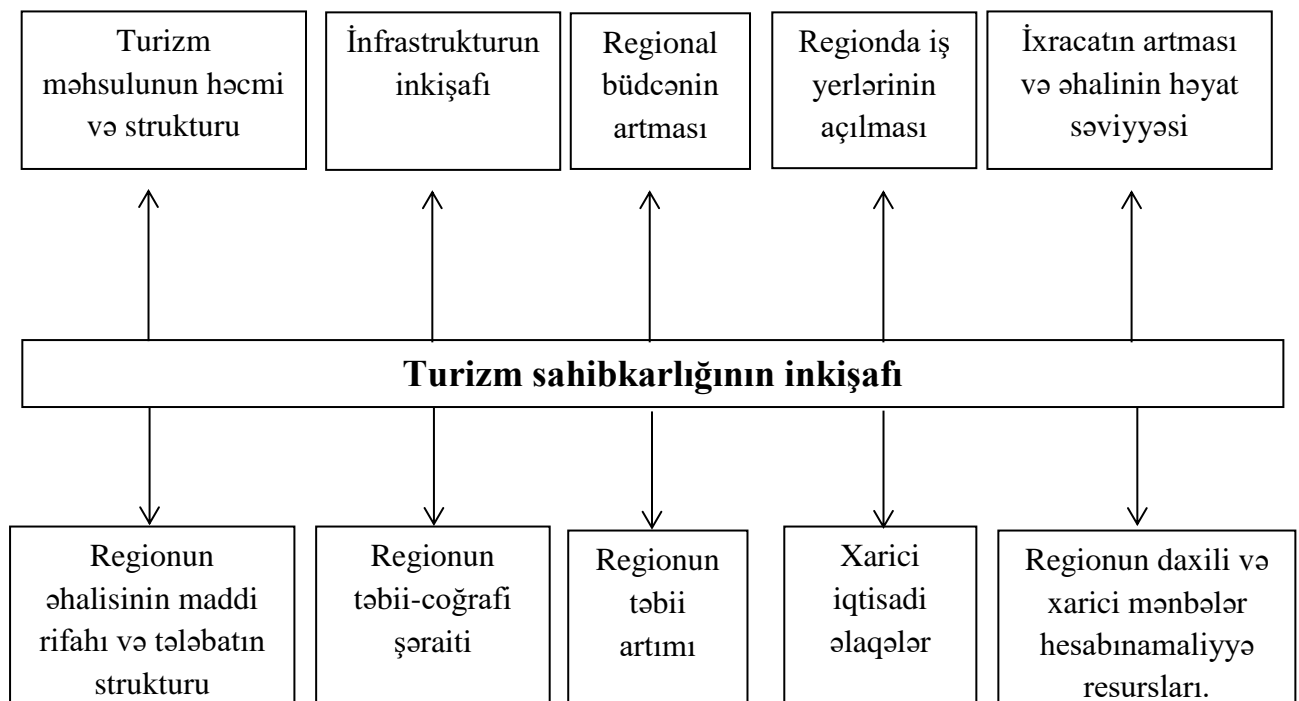
Xarici valyuta dəyişmələri yerli xalqın, ölkəmizə gələn və yaşayan əcnəbi vətəndaşların valyuta dəyişmə dövrüyyəsini birgə əhatə edir. Sahibkarlıq sahəsindən gələn gəlir 1996 – cı ilə nisbətən 2009 – cu ildə 16,2 milyon təşkil etmişdir ki, bu da 3 dəfə çoxdur. Turizmin sosial - iqtisadi mahiyyəti turizmin hər bir əhali qruplarının mənfəətinə təsirinin ayrı - ayrı mənbələr yolu ilə baş verməsidir.

Regionlar üzrə yerləşdirilməsi növbəti inkişafa stimül verən sahibkarlığın dinamikası yerli ehtiyatlardan istifadə üçün maliyyə qoyuluşu, xarici şirkətlərin

yaxud digər regionlarda fəaliyyət göstərən sahibkarların kapitalının cəlb edilməsindən çox asılıdır. Sahibkarlıq fəaliyyətinin xarici iqtisadi münasibətləri xarici bazarlara məhsul, həmçinin xidmət ixracında xüsusi rolu olan gömrük rejiminin səmərəliliyi, eyni zamanda idxal - ixrac siyasətindən çox asılı olaraq formalaşır. İdxala nəzarət və ixraca təkan verən mexanizmlər turizm müəssisələrinin işinin səmərəsini yüksəldir. Region sahibkarlığında xalqın iqtisadi imkanları həm kiçik, həm də orta sahibkarlığın tərəqqisi üçün xarakterikdir. Hazırda region sahibkarlığı tamliqla istehlak və ixrac bazarında əsas həcmə görə öz mövqeyini müəyyənləşdirir. Mərkəzləşdirilmiş gəlirlər arasında region sahibkarlığının verdiyi qazanc ölkənin iqtisadi potensialı ilə üst üstə düşmür. Sahibkarlığın inkişafı bəzi problemlərlə təkcə regionun daxili resursları hesabına müşayiət olunur.

Sosial - iqtisadi mexanizm kimi turizm üçün vacib olan şəraiti özündə cəmləşdirən region sahibkarlığının funksional quruluşunu bir sıra təyinedici, eyni zamanda son səmərəlilik amilindən asılı olaraq yaratmaq olar. Ümumiyyətlə isə, regional sahibkarlığın funksional modelini sxemdəki kimi göstərə bilərik.

Beləliklə, turizm sektorunda investisiyalardan əlverişli istifadənin əsas istiqamətlərindən olan sahibkarlığın inkişaf etdirilməsidir ki, o da uyğun marketing araşdırmalarını zəruriləşdirir.

1.3 Turizm investisiyaların tətbiqi xüsusiyyətləri

Son dövrlər Azərbaycanca turizmin tərəqqisi üçün dövlət səviyyəsində icra edilən tədbirlər, qəbul olunmuş dövlət proqramları və qərarlar bu sektorun yaxın illərdə iqtisadiyyatın prioritet sahəsinə çevrilməsinə yönəldilmişdir. Bu məqsədlə beynəlxalq tələblərə cavab verə bilən müasir mehmanxanalar, infrastruktur şəbəkələri yaradılmaqdadır. Əlbəttə ki, bunlar turistləri qəbul etmək şəraitini genişləndirir. Bu da turizm sektoruna geniş investisiyanın cəlb olunmasına münbit şərait yaradır. Ölkəmizdə bütün mümkün turizm növlərinin tərəqqisi üçün potensial imkanlar var və bu baxımdan onların kapital qoyuluşu cəlbediciliyi haqqında danışmaq mümkündür. Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın digər sahələrinin turizm fəaliyyətinin inkişafına ciddi şəkildə təsir göstərir. Son illərdə həyata keçirilən infrastruktur həmçinin, regional inkişaf proqramları ölkənin qeyri - neft sektorunu, eyni zamanda turizmin, daha yüksək rəqabətqabiliyyətlinin olması məqsədyönlü fəaliyyətinin amilləri kimi qiymətləndirilməlidir.

Turizm sektorunun tərəqqisində son illər dövlətin ayrı – ayrı strukturlarının əla mühüm rolu olmuşdur. Bildiyimiz kimi turizm elə bir biznes növüdür ki, onun rəqabətqabiliyyətiyi birbaşa bu sahələrin təsiri altında formalaşır.

Araşdırmalar sübut edir ki, turizm xidmətlərindən istifadə etmək istəyən orta gəlirli Azərbaycan vətəndaşları, xüsusilə, müalicəvi turizm xidmətlərindən istifadə üçün Rusiyaya, istirahət eyni zamanda əyləncəyə görə Türkiyə turizm bazarlarına üz tuturlar. Başqa alternativ ölkələr də vardır ki, bura əsasən Qazaxıstan, Gürcüstan, İran və Ukraynanı da aid etmək olar. Belə bir rəqabət ortamında uğurlu nəticələr əldə etmək üçün uzun müddətli və daha sağlam turizm xidmətlərinin təşkilinə ciddi tələb var. Hazırda turistlərin əksəriyyəti səfər eddikləri ölkələrdə, xüsusən təhlükəsizlik, keyfiyyətli xidmət, füsunkar təbiət və s. kimi faktorlara diqqət verirlər. Turistlərin və ya turizm xidmətlərinin çeşidindən asılı olaraq, yuxarıda sadalanan amillərdən birinin olmaması nəticədə daha keyfiyyətli turizm məhsulunun üzərə çıxmasına əngəl

olur. Bu amillərin inkişaf dərəcəsi, həmçinin turizm sektorunun rəqabətqabiliyyətinə, kapitalın cəlb edilməsinə təsir göstərir.

Azərbaycanın müharibə şəraitində olması və qeyri – neft sektorunun prioritet sahələrindən biri kimi turizm sektorunu inkişaf etdirmək istəklərini bəyan etməsi ölkə kimi təhlükəsizlik məqsədlərinin çox ciddi əhəmiyyəti var. Əslində müharibə faktoru yaxın ölkələrin həmçinin, turistlərin təhlükəsizliyi baxımından təzadlı bir məqamdır. Lakin ölkəmizdə inkişaf edən turizm xidmətlərini təklif edən həmçinin, oxşar vəziyyətdə olan digər ölkələr də var. Buraya Türkiyə, Misir və İsrail kimi ölkələrdə daxildir. Bu ölkələrin təhlükəsizliyinə təhdid və təqib olunmasına baxmayaraq turizm sahəsi yüksək səviyyədə inkişaf edib.

Məlumdur ki, turizmdə nəqliyyat sahəsi turistlərin rahat, təhlükəsiz hərəkətini təşkil etmək eyni zamanda, səyahət edən turistlərin az vaxt itirərək, yorulmadan istirahət edəcəkləri yerə çatmalarının təmin olunması üçün xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Buraya demək olar ki, nəqliyyatın hər bir növlərinin intensiv hərəkəti və hərəkət istiqamətlərinin daha keyfiyyətli həm də təhlükəsizliyi aiddir. Ölkəmizdə hava yolları üzrə sənişin daşınması hazırda Bakı, Zaqatala, Gəncə, Lənkaran və Naxçıvanda mövcud olması, digər istiqamətdə də uçuş coğrafiyasının təkmilləşdirilməsi siyasətinin həyata keçirmək zərurətini yaradır. Uçuşların intensivliyini genişləndirmək üçün hər bir aeroportda beynəlxalq standartlara cavab verən viza və informasiya xidmətlərini yüksəltmək daha məqsədəuyğun olardı.

Bilindiyi kimi həm yerli əhalinin, həm də ölkəyə gələn turistlərin ən çox istifadə etdiyi nəqliyyat növlərindən biri avtomobil nəqliyatıdır. Ona görə də son zamanlar avtomobil nəqliyyatının inkişafına Respublikamız tərəfindən xüsusi diqqət yetirilir. Bura yeni açılmış beynəlxalq avtovağzal kompleksinin istifadə üçün təhvil verilməsini, qərb, cənub, şimal və digər istiqamətlərdə magistral yol şəbəkələrinin yenidən hazırlanması və bərpası, yüksək keyfiyyətli həmçinin, müasir dünya standartlarını ödəyən Bakı Quba və digər yolların istifadəyə verilməsini xüsusi qeyd etmək olar. Bütün bunlara baxmayaraq yol infrastrukturu, müxtəlif nişanlar, yanacaq doldurma stansiyaları, kommunikasiya xidmətləri şəbəkəsi hələlik arzu olunan

səviyyədə olmamasıdır. Yol üstündə turist marşrutları boyunca avtomobillərin, avtobus dayanacağı, sənişinlərin əsas ehtiyaclarını qarşılacaq obyektlərin həmçinin, ticarət mərkəzlərinin olmaması tələb olunan keyfiyyətlərin yetərsizliyi turist və investisiyanın cəlb olunmasına mane olan ciddi faktorlardan biridir. Turizmin rəqabətqabiliyyətli indeksi səbəbindən quru yol nəqliyyatı üzrə Azərbaycan 130 ölkə içərisində 2007 – ci ildə 49-cu yerə, 2008-ci ildə isə 52-ci, nəhayət 2009-cu ildə isə 45-ci yerdə qərarlaşmışdır. Həmçinin müvafiq indeks şkalasına əsasən ölkədəki quru nəqliyyatı şəbəkələrinin keyfiyyəti üzrə ölkəmiz 2008 - ci ildə 83-cü yerə, 2009-cu ildə isə 34 – cü yerə yüksəlib. Yolların sıxlığı ilə əlaqədar isə ölkəmiz 2008-ci ildə 35-ci yerdən 2009-cu ildə 41-ci yerə düşmüşdür. Bütün bunlar onu göstərir ki, son illər nəticəsində çox geniş və cəlbədicə işlər görülmüşdür.

Turizmin inkişafı üçün dəmir yolu infrastrukturunun böyük əhəmiyyəti var, təəssüflər olsun ki, bu infrastrukturu sovet zamanlarından miras qalmış, müstəqillik dövründə həmin sahənin inkişaf etdirilməsi yönündə hər hansı köklü tədbirlər icra edilməmişdir. Qatarların hərəkət zolağının geniş və müxtəlif istiqamətlərlə istənilən qədər intensiv zənn edilə bilməz. Vaqonların təminatı və keyfiyyəti dünya standartlarına bütünlüklə cavab vermir, qatarlarda bir çox dilləri bilən bələdçilərin olması turistlərin özlərini rahat və firavan hiss edə bilməsi üçün kommunikasiya vasitələrinin restoran, gigiyenanın lazımı səviyyədə olmamışdır. Böyük şəhərləri çıxmaqla əyalətlərdəki dəmiryolu stansiyalarında otellər və digər tikililər bir növ yox səviyyəsindədir. Əgər varsa bu çox aşağı səviyyədədir, gözləmə salonları xeyli kiçikdir və rahatlığı yoxdur. Ölkədə bu son 15 il ərzində heç bir dəmir yolu stansiyası yenidən qurulmayıb, həmdə qatarların hərəkət qrafikinə müvafiq sənişinləri dayanacaq ictimai nəqliyyat vasitələri çox azdır. Taksi xidmətləri isə həm qiymət və keyfiyyət baxımından demək olar ki, uyğunsuz idi. Hazırda ölkəmiz taksi xidmətləri sahəsində çox sürətli inkişaf vardır. Bu sahədə rəqabət çox güclüdür.

Ölkəyə gələn turistlərin ölkəmizdə yaşadıkları maneəsiz yerləşdirilməsi eyni zamanda, yüksək keyfiyyətli yerləşdirilmə xidmətlərini göstərmək çox mühümdür. Hal – hazırda ölkəmizdə yerləşdirmə əsasən motel, otel, turist bazaları, qonaq evləri

çıxış edir. Hazırda ölkədə 400-dən çox otel mövcuddur. Dünyada tanınmış otel şəbəkələrinin əksəriyyəti Azərbaycana gəlmiş bunlar əsasən Bakı şəhərində yerləşmişdir. Əyalətlərdə son dövrlərdə yerləşdirilmə yerlərinin çoxalması yönündə müəyyən işlər görülmüş, sovet dövründəki mehmanxana sistemi dağıldıqdan dərhal sonra müasir standartlara cavab verən otellərin tikintisinə başlanmış və bu tikintilər sürətlə davam edir. Ancaq bu otellər 4 və ya 5 ulduzludur. Buda daha çox yüksək qiymətli turizm məhsulu segmentinə görə nəzərdə tutulub. Bu gün ölkəmizdə turistlər üçün cəlbedici olan bölgələrində bu cür xidmətlərin təklifi çoxalmışdır. Araşdırmalara əsasən bu cür ev kirayəçiləri ölkəmizdə minlərlədir. Həmin evlərdə əsasən daxili turistlər yaşayırlar. Bunlara baxmayaraq onlar da ayrıca xidmət keyfiyyəti əksər hallarda minimum tələblərə belə cavab vermir. Ona görə də bir tərəfdən yüksək keyfiyyətli, həmçinin orta gəlirli turistlər üçün cəlbedici qiymətli otellər şəbəkəsinin yaradılmasına və digər tərəfdən isə kənd - yaşıl turizminin inkişafına yüksək tələb vardır.

Ölkənin investisiya tələbatını və kapital imkanları sahələri istifadə etmək sahələrindən gözlənilən nəticəni əldə etmək üçün ödəmə əmsalından asılı olaraq ələ bölüşdürülmüşdür ki, onlardan istifadə etmək mümkün olsun.

Faktlardan çıxış edərək belə nəticəyə gəlmək olur ki, ölkəmizə cəlb olunmuş birbaşa investisiyaların həmçinin müxtəlif növ kreditlərin iqtisadiyyatın bütün sahələri arasında bölüşdürülməsində, artıq əvvəlki yanaşma mövcud deyil və istifadə olunan praktika isə kriteriyasız səbəblərə söykənir. Bu ondandır ki, belə ki, ölkəmizə cəlb olunan xarici kapitalın 86-92%-i iqtisadiyyatın avanqard sahəsi hesab olunan neftçixarma sənayesinə qoyulur.

Xüsusi olaraq bildirmək lazımdır ki, turizm əsasən dünyada möcüzələr, tarixi yerlər, milli mədəniyyətin zənginliyini özündə əks etdirən göstəricilər, ekoloji zənginlik, günəş, qum, dəniz və s. cəhətdən seçilən ölkələrdə daha sürətlə inkişaf edir. Kapital qoyuluşları isə turizmdə bu inkişafı sürətləndirir və daha çox stimulyerici rol oynayır. Ümumiyyətlə bir neçə göstəricini nəzərə almasaq, turizm bilavasitə təbiətlə əlaqəli olaraq inkişaf edən sahələrdən biridir. Azərbaycan həm coğrafi həm də

geosiyasi baxımdan turizm üçün çox əlverişli regionda yerləşir, dünyada olan 11 iqlim qurşağından məhz 9-u burada mövcuddur. Deməli respublikamızda ekoloji turizmin, aqroturizmin və s. inkişafı sahəsində hazırda istifadə olunmayan çox böyük potensialı vardır.

Ümumilikdə turizm sahəsinə investisiya qoyuluşları bir çox səciyyəvi xüsusiyyətlərə malikdir. Sahənin əlamət və xüsusiyyətindən asılı olaraq turizmə qoyulan kapitalın qaytarılması, öz xərclərini, nəqliyyat tərəfdən olduqca sürətli və cəlbedici bir sahədir. Sadəcə olaraq bu sektorda vəsaitlərin turistlər zövqünə, tələbatına uyğun xərclənməsini düzgün təmin etmək kifayətdir. Təbii ki, investisiya fəaliyyətinin yüksəldilməsi, iqtisadi rekonstruksiyadır, xarici və daxili investisiyaların cəlb edilməsi, əlverişli mühitin formalaşdırılması iqtisadi və siyasi addımlara çox ciddi, təsir edir.

Aparılan iqtisadi araşdırmalardan məlumdur ki, investisiya fəallığına təsir edən mühitin faktorlarından biri də ölkənin, həmçinin regionların investisiya potensialıdır və müəyyən edildikdən sonra bir sıra faktorların nəzərə alınmasını şərtləndirir.

Ölkədə investisiyaların iqtisadi atım səviyyəsini təmin edə bilmək və yüksək səviyyədə saxlanılması iqtisadiyyatda yaradılan əlverişli mühitin keyfiyyətindən, xarakterindən birbaşa asılıdır. Əlverişli işgüzar mühit, qənedici investisiya iqlimi iqtisadiyyata xüsusi daxili və xarici investisiyaların özünə cəlb olunmasına, uzunmüddətli iqtisadi sabitliyin təmininə şərait yaradır.

İqtisadiyyatın tarazlıq və səmərəliliyini təmin etmək, məsrəflərin hər manatına çox məhsul və gəlir şəraitini, ictimai istehsalın planlı inkişafı investisiya vasitəsilə həyata keçirilir. Araşdırmalar göstərir ki, iqtisadi inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq bütün zamanlarda hər bir dövlətin milli iqtisadiyyatına investisiya qoyuluşu problemi həmişə diqqət mərkəzində olub və aktual problemlərdən birinə çevrilmişdir. Bu onunla izah olunur ki, iqtisadiyyatda artım sürətini təmin etmək onun stabil səviyyəsini yaratması, milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinin dayanıqlı inkişafının qorunması, əhalinin mənafeyinə cavab verən və bazar mühitinin,

formalaşması daxili və xarici investisiyanın səfərbərliyə alınmadan və düzgün istifadədən asılıdır. Bu da ondan ondan irəli gəlir ki, investisiya milli iqtisadiyyatın əsas mənbəyidir və mənbə nəinki istehsalın inkişafına eyni zamanda iqtisadiyyatın bütün sahələrində ciddi sosial yönümlü dəyişikliklərin həyata keçirilməsinə səbəb olur.

İnvestisiya anlayışı, əsasən mənfəət əldə etmək məqsədilə həm ölkə daxilində, həm xaricində həyata keçirilən maliyyə resursudur. Buda istər – istəməz kapital qoyuluşlarının iqtisadiyyatın hər bir sahəsi üzrə tətbiq olunması meyli ortaya çıxır. İnvestisiya milli iqtisadiyyatda bir növ, bütün sahələrdə, başlıca olaraq həm istehsalat, emal, həm də xidmət sahəsinə tətbiqi uzunmüddətli, qism müddətli xarakter daşmasına səbəb olur. Eyni xüsusi təyinatlı investisiyalar xüsusən gəlir qazanmaq məqsədi daşıyır, bu da, milli iqtisadiyyatın müəyyən bir sahəsinin mənfəətlik dərəcəsini bu sahənin investisiya üstünlüyünün səviyyəsini müəyyənləşdirir. Bu baxımdan sahənin yaxud hər hansı iqtisadi sahənin mənfəətlik səviyyəsi tətbiq olunacaq kapital qoyuluşlarının üstün cəhətlərini müəyyən edən mühüm yaradıcı bir meyardır.

Müasir global məkanda baş verən hadisələr milli təsərrüflərə o qədər yayılmışdır ki, daxili investisiyalar kimi xarici investisiyalar da milli iqtisadiyyatların inkişafında çox əhəmiyyətli və fəal rol oynayır. Buna görə də, xaricə inteqrasiya prosesi ilə konkret və çoxtərəfli formada bağlı olan turizm sahəsində investisiyaların daxili həmçinin, xarici mənbədən maliyyələşdirilməsi, prosesinə iki istiqamətdən yanaşmaq lazımdır. Birinci istiqamət daxili, ikinci istiqamət isə xarici investisiyalardır. Xaricə kapitalın ixracı investordan böyük risk tələb edir. Bu risk iqtisadi şəraitin qəflətən dəyişməsi və yaxud da əlverişsiz şəraitin yaranması nəticəsində investordan bir çox itkilərə məruz qalması deməkdir. Həmçinin bu bir çox hallarda investordan tərəfindən qoyulmuş investisiyanın itirilməsi ilə nəticələnmə bilər ki, bu da riskin qiymətləndirilməsi investordanların hər biri, üçün başlıca olaraq da xaricdə kapital qoyuluşunu reallaşdıranlar üçün olduqca vacibdir. Ona görə ki, xarici investordanlar tanış olmadığı bir mühitdə və cəmiyyətdə fəaliyyət

göstərir. Ona görə də o, investorlar bu yeni mühitin həm müsbət və həm də mənfi tərəflərindən xəbərdar olmalıdır. Bu səbəbdən də, investisiya qoyulanda müxtəlif mənbələrdən informasiya əldə etmək, həmin informasiyaları təhlil etmək və hərtərəfli qiymətləndirmək olduqca zəruridir. Burada əsas məqsəd investora 1 - ci etapla kapital qoyularkən və ölkə seçilərkən bazara daxil olmanın üsulları müəyyən olunmalıdır, və nəzərdə tutulan vaxtdan asılı olaraq bütün suallara cavab axtarmaqda kömək göstərilməlidir. Müxtəlif dövlətlərin təcrübəsini nəzərə alaraq, təbii – iqtisadi resuslara , yeraltı, yerüstü sərvətlərlə zəngin olan, turizmin inkişafı üçün əlverişlilik malik olan ölkəmizin ayrı – ayrı ensiklopediyanı hazırlamaq daha əlverişli olardı. Hansı ki, bəzi dövlətlərdə bu təcrübə həyata keçirilməkdədir. Misal olaraq göstərmək olar ki, şimal qonşumuz Rusiya Federasiyasında , bütün vilayətlər demək olar ki, muxtar respublika və başqa ərazi vahidləri üzrə ensklopedik məlumatları özündə birləşdirən xüsusi kitablar hazırlanmışdır. Məhz bu tanışlıq regionun resurs potensialını, səciyyəvi xüsusiyyətlərini, satış bazarlarını region üzrə ənənəvi məhsulları və s. hər biri haqqında məlumat almağa imkan verir. Bu kitablarla tanışlıq öz növbəsində , regiona kapital qoymaq istəyən investorlar üçün çox vacibdir və investorlar üçün bir bələdçi rolunu oynayır. Azərbaycan Respublikasında investisiya fəallığını artırmaq üçün müxtəlif təcrübənin tətbiq edilməsi məqsədəuyğun olardı.

İnvestisiya fəallığının yüksəltmək üçün risklərin maksimum dərəcədə aradan qaldırmaq lazımdır. Burada cür ifadə etsək, bu riskləri azaltmaq investisiya mühitinin yaxşılaşdırmaq əsas yönlərindən biri olaraq bu fəallığa çox müsbət təsir göstərir. İnvestisiya sahəsinə kapital axınını təmin etmək üçün dövlət tərəfindən həyata keçirilən siyasət, həmin ölkənin beynəlxalq müqavəyələr və onlara necə əməl edilməsi, dövlət idarəetmə sisteminin sabitliyi, həmçinin, dövlətin iqtisadi fəaliyyətə müdaxilə etməsi miqyası, metodları, dövlət aparatının səmərəli işləməsi qəbul olunmuş qərarların operativ və iqtisadi siyasətin tətbiq olunmasında ardıcılığın gözlənilməsi və s. təsir edir. Bütün bu deyilənləri nəzərə alanda, Azərbaycanda investisiya mühitinin formalaşması yönündə görülən işləri və formalaşmış mühiti yüksək qiymətləndirmək olar. Ancaq bu o demək deyildir ki, görülən müsbət işlərdən

başqa digər problemlərdə mövcud deyildir. Daha yüksək nəticələr əldə etmək üçün bu sahədə davamlı və ardıcıl tədbirlərin həyata keçirilməsi çox vacibdir.

Bildiyimiz kimi ölkəmiz böyük investisiya imkanlarına malikdir. Azərbaycan özünün daha əlverişli geoşəraiti, coğrafi mövqeyi, zəngin təbii ehtiyatlara və iqtisadi potensiala malik olması, Avropa və Asiya qitələrinin inkişaf etmiş və etməkdə olan ölkələr arasında ticarət iqtisadi və mədəni əlaqələrin həyata keçirilməsində mühüm rol oynayır. Buradan belə nəticə çıxır ki, ölkəmiz çox böyük iqtisadi –ticari və investisiya potensialına malikdir. Təbii ki, bu imkanları da reallaşdırmaq və həyata keçirmək lazımdır.

Bu imkanların reallaşdırılması üçün milli iqtisadiyyatımızı dünya təsərrüfatına inteqrasiya etdirmək , regional inkişaf və qlobal arenaya çıxışda əhəmiyyətli rol oynayan turizm, nəqliyyat kimi sahələrin inkişafı bütün tələblərə cavab verən əlverişli investisiya mühitinin yaradılması ilə mümkündür.

Bildiyimiz kimi xarici investisiya siyasəti ölkəmizin ümumi investisiya siyasətində çox böyük rolunu olmaqla yanaşı sağlam milli iqtisadiyyatın yaradılmasını onun hərtərəfli və sabit inkişaf etdirilməsini eyni zamanda, sahələr arasında tarazılığın təmin olunmasında mühüm rol oynayır. Ona görə də ölkə iqtisadiyyatını hərtərəfli inkişaf etdirmək , sənayesi əhəmiyyətə malik olan sahələrə diqqət yetirilməli, mərkəz və regionların inkişafı istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış, dolğun ətraflı şəkildə proqram işlənilib hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir. Ən əsası isə milli iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi və investisiya qoyuluşunda, sahibkarlığa münasibətlərdə ədalətçilikə və ayrı seçkilikə yol vermək olmaz. Bu isə o deməkdir ki, milli kapitalın əsas hissəsi ölkəni tərk etməsi, xarici sahibkarlığın istər - istəməz əsas sosial fəal təbəqəyə çevrilməsinə gətirib çıxarır. Milli sahibkarlığa diqqət ayrıldığı kimi, xarici investisiya siyasətinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir.

Bütün bu deyilənləri nəzərə alıb, sonda belə nəticəyə gəlmək olar ki, xarici investisiya qoyuluşunda ölkədə sağlam mühit formalaşmış, onun genişlənməsi və tənzimlənməsi üçün hər cür iqtisadi, siyasi, hüquqi təşkilatlar yaradılmışdır.

Bu isə o deməkdir ki, ölkə iqtisadiyyatına investisiya qoyan investorlar tam arxayındırlar ki, qoyduqları hər bir kapital yüksək səviyyədə qoyulur, qəbul edilən qanunlar buna imkan verir.

Keçmişdə xarici vəsaitlərin cəlb edilməsi lazım və zəruri idisə, hal-hazırda Azərbaycan xarici ölkələrə investisiya qoyan ölkəyə çevrilmişdir. Əlbəttə ki, bütün bunlar xarici investisiya ilə əlaqədar siyasi-iqtisadi yanaşmalarda da müəyyən dəyişiklikləri zəruri edir. Ölkəmizdə xarici investisiyaya cəlb etmək və təkmilləşdirmək üçün aşağıdakı təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirməli vacibdir.

- Xarici kapitalın ölkə iqtisadiyyatına cəlb etmək, onun əhatə dairəsini genişləndirmək neft sektoru ilə birlikdə başqa sahələri və ölkənin hər bir bölgəsini əhatə etmək.

- inkişaf etmiş ölkələr ilə elmi-texniki əməkdaşlığı daha çox genişləndirmək, süni yaradılan maneələr aradan qaldırılmaq, daxili bazarı qorumaq üçün iqtisadi vasitələrə üstünlük verilmək.

- Ölkəmizə xarici investisiyaları cəlb etmək, onu həyata keçirmək və cəlb edilmiş vəsaitləri regionlar üzrə proporsional formada bölüşdürmək.

- xarici investisiyaları qorunmaq və onların səmərəliliyini yüksəltmək məqsədi ilə daha böyükmiqyaslı addımlar atmaq.

- ölkəmizin ayrı-ayrı ərazilərində eyni zamanda, bölgələrində olan təbii və iqtisadi potensialdan səmərəli istifadə edərək xidmət sektorlarını inkişaf etdirmək məhsul, xidmətlərin əlverişli şəkildə ixrac olunmasına diqqəti artırmaq, turistlərin marağının yüksəldilməsində müvafiq addımlar atmaq həmin sahədə beynəlxalq təcrübəsini öyrənmək və tətbiq edilməsi məqsədilə müvafiq tədbirləri həyata keçirmək.

- xarici investiyaların infrastruktur sahələrini inkişaf etdirilmək, dövlət investisiya siyasətinin başlıca istiqamətlərindən birini təşkil etmək.

Ümumiyyətlə, özəl dövlət, xarici birgə investisiya fəaliyyəti o zaman istənilən nəticəni verir ki, vəsaitlərin bölüşdürülməsi və istifadəsi yüksək səviyyədə daha səmərəli şəkildə həyata keçirilir.

Beləliklə araşdırmalardan aydın olur ki, təbii-iqlim, təhlükəsizlik və başqa məsələlərlə bağlı olan turizm sektoru investisiya və turist cəlbediciliyinin artırılması ölkəmizin dünyaya turizm diyarı kimi tanındılması üçün müxtəlif istiqamətləri əhatə edən çoxsaylı həmçinin, genişmiqyaslı tədbirlər sistemini reallaşdırmaq, nəqliyyat və turizm infrastrukturalarını inkişaf etdirmək, sığorta fondlarını yaratmaq və s. daha məqsədəuyğun görünür.

II FƏSİL: AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASINDA TURİZMİN İNKİŞAFINDA İNVESTİSİYANIN TƏHLİLİ VƏ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

2.1. Azərbaycanca turizm sferasında investisiya dinamikasının təhlili

Turizm sektorunun inkişafı üçün sərf olunan xərclərin səmərəliliyi görə yeyinti, maşınqayırma və neftçixarma sənayesinə çəkilən xərclərdən sonra 3-cü yeri tutur. Dünyada turizm sektoruna qoyulan investisiyaların həcmi getdikcə sürətlə çoxalır. Bu səbəbdəndir ki, dünya iqtisadi sistemində ənənəvi turizm ölkələri kimi nəzərdə tutulan dövlətlərin arasına bir çox yeni ölkələr daxil olmağa başlamışdır. Beynəlxalq Turizm Təşkilatının hesabatına görə yaxın 10 il ərzində CAR, Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri, Qatar və s. kimi ölkələrdə turizmin inkişafı ən yüksək həddə çatacaqdır ki, bu dövlətlərdə bu sahədə lider olan dövlətlərin sırasına qoşulacaqlar. Bu dövrlərdə əvvəla turizmin inkişafını sürətləndirə biləcək səviyyədə investisiyaların qoyulması, daha səmərəli turizm şəbəkəsinin olmasına gətirib çıxarır. Müasir dünyada bir çox dövlətlərin iqtisadiyyatına çox mühüm rola malik milyonlarla insanın işlə təmin edən və iqtisadiyyatın başqa sahələri bir-biri ilə bağlı fəaliyyət göstərən, daha böyük maddi – texniki baza, həmçinin infrastrukturun mövcudluğu, səmərəli iqtisadi inkişaf prinsiplərinə əsaslanan turizm sektoru bəşəriyyət üçün daha xoşbəxt günlər vəd edir. Turizm sektoru dövlət büdcəsinin formalaşmasında, eyni zamanda ticarət balansının sabitləşməsində, işsizliyin aradan qaldırılmasında bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının tərəqqisində çox əhəmiyyətli rol oynayır. Yuxarıda deyilən xüsusiyyətlərdən başqa turizm sənayesi eyni zamanda kainatda sülhün möhkəmləndirilməsində, millətlər arasında mədəni əlaqələrin böyüməsində, dünya ictimaiyyətinin geniş insani dəyərləri ətrafında birləşdirilməsi sahəsində də əsas rola malikdir.

Turizm sektorunda tədqiqat aparən ekspertlərin verdikləri rəyə görə 3 mühüm prosesi özündə əks etdirir. Bu proseslər aşağıdakılardır:

- turistin yerləşdirilməsi (otelçilik)
- turistlərin qidalandırılması (qida sənayesi)
- turistlərin daşınması - transfer (nəqliyyat sənayesi)

İqtisadiyyatda turizmi inkişaf etdirmək və prioritet sahəyə çevirmək xarici investisiyaları ölkəyə cəlb etmək və onu bölüşdürmək mexanizmində əsaslı dəyişiklikləri aparmaq çox zəruridir. Ona görə ki, hal-hazırda demək olar ki, dünyanın əksər ölkələri ilə müqayisədə Respublikada turizm sektoruna qoyulan investisiyalar kifayət qədər çox deyildir. Regionlarda da inkişaf etməkdə olan turizm sektoru vardır. Aşağıda göstərilən cədvəldə görmək olar ki, regionlardakı turizm müəssisələrində illik xərclərin göstəricisi nə qədər olmuşdur.

Cədvəl 2.1.

İqtisadi rayonlar üzrə turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin ümumi xərcləri.
(min manat)

İqtisadi rayonlar	2011	2012	2013	2014	2015
Ölkə üzrə cəmi	20662,1	23540,8	25292,5	27018,1	30811,6
Bakı şəhəri	16442,6	19182,5	20809,2	22504,5	26304,2
Abşeron iqtisadi rayonu	89,1	78,8	121,5	115,5	59,2
Gəncə - Qazax iqtisadi rayonu	-	-	14,4	57,7	99
Aran iqtisadi rayonu	2,8	4,9	56,6	29,7	31,3
Naxçıvan iqtisadi rayonu	4127,6	4274,5	4290,8	4310,7	4317,9

Mənbə : Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi 2017

Cədvəldən də göründüyü kimi Azərbaycanda turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələrin ümumi xərcləri ildən ilə artmışdır. 2011 – ci ildə cəmi xərc 20662.1 min manat olmuşdursa 2015 - ci ildə bu məbləğ 30811,6 min manat olmuşdur. Əlbətdə xərclərin artması eyni zamanda gəlirlərin artmasını da göstərir. Həmçinin investisiya qoyuluşlarını da əks etdirir.

Turizm sektoruna cəlb olunan investisiyaların iqtisadi səmərəliliyini, daha əlverişli olmasını ərazisi və əhalisi Azərbaycanla demək olar eyni olan Avstriyanın timsalında daha aydın görmək olar. Bir mənalı olaraq təbii – coğrafi baxımından daha səmərəli və turistləri cəlb edən ərazilərdə kiçik və böyük bazarlar yaradılır və ora investisiya qoyulur. Düzdür bu cür yanaşmaya haqq vermək düzgün deyildir. Çünki təbiətin istənilən güşəsinin insanlar üçün xeyri vardır. Bunların bəziləri gəzinti

turizmi, alpinizm, kurort - sanatoriya, qış turizmi və digər turizm formalarının başqa başqa yerlərində inkişafı üçün əlverişlidir. Bu dediklərimizi aşağıdakı faktlar əsasında qısa şəkildə nəzərdən keçirək.

Bildiyimiz kimi rekreasiya ehtiyatları baxımından Türkmənistan Azərbaycanla müqayisə edilməzdir. Lakin Türkmənistanda səhrada çox da böyük olmayan Bayraməli şəhərində ürək - damar və asma xəstəliklərinin müalicəsi üçün kurort – sanatoriya şəbəkəsi yaradılmışdır ki, həmin əraziyə MDB və digər ölkələrdən insanlar gəlirlər. Yayın ən qızmar vaxtında 45 - 50 dərəcə istilikdə Rusiyadan, Bolqarıstandan, Ukranyadan və digər ölkələrdən məhz bu sanatoriyaya üz tuturlar. Məhz bura gələnlərin hesabına ölkə büdcəsinə küllü miqdarda maliyyə vəsaiti daxil olur. Təssüflər olsun ki, Azərbaycanda təbii-coğrafi baxımdan istər dövlət istərsə də oxşar olan sahibkar investisiyalar əsasında bu cür sanatoriya və kurortların yaradılmasına diqqət yetirmirlər. Qeyd etmək lazımdır ki, regionların inkişafı barədə Dövlət proqramında bütün regionlarda dayanıqlı inkişafa yardım edən, ehtiyatlardan doğru istifadə etmək üçün hüquqi bazanın yaranması üçün güclü üsulların tətbiqini də nəzərdə tutur. Xarici kreditlərdən istifadə edilməklə ölkəmizdə qeyd olunan regionlarda rekreasiya ehtiyatlarının iqtisadi dövriyyəsinə daxil edilmək, turizmin bazasının böyüməsinə kömək edə bilər.

Buna görə də turizmin davamlı inkişafı üçün ən mühüm faktor olan kredit rıçaqlarından istifadə etmək kökündən dəyişməlidir. Aparılan statistik araşdırmalara və verilən məlumatlara görə turizmin inkişaf etməsində nəinki investisiya qoyuluşu, habelə kreditlərdən istifadənin vəziyyəti heç də istənilən səviyyədə deyil.

Turizmin inkişafı və prioritet sahəyə çevrilməsi xarici investisiyalarla yanaşı, daxili investisiyalardan da istifadəyə geniş yer verilməlidir. Ümumiyyətlə gələcəkdə iqtisadiyyatın əksər sahələrinin, eyni zamanda kapitalizasiyasında yerli investisiyalar üstünlük təşkil etməlidir.

Azərbaycan iqtisadiyyatına cəlb olunan investisiyaların müasir vəziyyətinin təhlili göstərir ki, xidmət sahələrinə, o cümlədən turizmə qoyulan investisiya

səviyyəsi aşağıdır. Xüsusilə də sahibkarların vəsaitləri hesabına yenidən qurulması üçün ciddi işlər görülməlidir.

Əgər ölkəmizdə turizmin investisiya təminatının səmərəliliyini yüksəltmək üçün xarici investisiyanın cəlbi və büdcədən kapital ayırmaq müəyyən çətinliklər yaradırsa bu problemi həll etmək üçün başqa yollar tapılmalıdır. Yuxarıda adı çəkilən turizm bölgələrində investisiyaya olan tələbatını müəyyən etmək və onun tələbatının ödənilməsi üçün bu obyektlərin daxili investisiya bazarlarına çıxarılması daha məqbuldur.

Cədvəl 2.2.

İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar

Bütün mənbələr üzrə investisiya qoyuluşları (xarici investisiyalar nəzərə alınmaqla)

	2010	2011	2012	2013	2014
mlyn.manat	14 118,9	17 048,8	20	21 448,2	21 890,6
mlyn.dollar	17 591,4	21 588,9	25	27 340,0	27 907,5
Xarici investisiyalar:					
mlyn.manat	6 619,7	6 849,8	8 102,7	8 269,3	9 175,7
mlyn.dollar	8 247,8	8 673,9	10	10 540,9	11 697,7
Daxili investisiyalar:					
mlyn.manat	7 499,2	10 199,0	12	13 178,9	12 715,0
mlyn.dollar	9 343,6	12 915,0	15	16 799,1	16 209,8

Mənbə : Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi 2017

Cədvəldən də göründüyü kimi ildən ilə ölkəmizdə investisiya qoyuluşlarının həcmi artmışdır. 2010-cu ildə 14118,8 mln manat (17591,4 mln dollar) olan göstərici 2014-cü ildə 21890,6 mln manat (27907,5 dollar) olmuşdur. Təbii ki, bu

göstəricilərin bir qismi turizm sektorunun payına düşmüşdür. Xarici investisiyalar da əsas hissəsinin neftçixarma sənayesinə yönəldilməsinə baxmayaraq bu sahənin ümumdaxili məhsulda və ümumi gəlirlərdə payı 43 %-dən çox deyildir. Xarici investisiyalar bu sahəyə yönəldilməsi isə monosahəvi iqtisadiyyatın inkişafı ilə nəticələnir. Beynəlxalq ekspertlərin məlumatlarına əsasən, Azərbaycanda “ Əsrin kontraktı ” əsasında neft hasilatının “ pik ” dövrü 2012-ci ilə təsadüf edir.

Respublikamızda 1994-cü ildən başlayaraq turizm sahəsində bir çox ölkələrlə tərəfdaşlıq müqaviləsi imzalamış və bu sektorun inkişaf etdirilməsi üçün beynəlxalq təşkilatların maddi dəstəyini almaq və başqa ölkələrdə fəaliyyət göstərən turizm firmalarının Azərbaycana investisiya cəlb olunmasını təşviq məqsədiylə ayrıca investisiya proqramı işlənib hazırlamışdır. Qəbul edilmiş bu sənədlərlə, respublikanın həm turizm sektorunu inkişaf etdirmək, tanıtmaq, həm də sektora investisiyaların cəlb olunmasını təşviq etməyə çalışır. Turizm sektorunu inkişaf etdirmək üçün yüksək səviyyəli kadrları yetişdirməsi və yüksək təhsili istiqamətində çox ciddi işlər görülür. Həmçinin Heydər Əliyevin imzaladığı sərəncamla turizmlə məşğul olan firmalar üçün lisenziyanın müddətini iki ildən beş ilə çıxarılmışdır. 2016-cı ildə Cənab İlham Əliyevin nəinki turizm həmçinin təhsilin, səhiyyənin və digər iqtisadi sahələrin inkişafı üçün müxtəlif islahatlar aparmışdır .Ən mühüm qərarlardan biri də demək olar ki, bütün sahələrdə lisenziyaların alınması asanlaşdırılmış, ödənişlər minimuma endirilmiş və ən əsası lisenziyalar müddətsiz olaraq sahibkarlara verilmişdir.

Ölkəmizin digər regionlarında da turizm yüksək sürətlə inkişaf etməkdədir. Hazırda kifayət qədər tanınmayan, inkişaf üçün turizm investorlarını gözləyən Quba, Nabran, Şəki, İsmayıllı kimi şəhərlər, həmçinin regionlardakı təbii gözəlliklərlə yanaşı, demək olar ki hər küçədə yerləşən mədəniyyət, sənət mərkəzləriylə Bakı turizm sektorunda əvəz edilməz yerə sahib olacaqdır.

Azərbaycan flora aləmi, həmçinin rəngarəngliyi ölkəmizə gələn turistləri valeh edir. Azərbaycanı günəşli ölkə sayılır. İl ərzində günəşli günlərin sayına görə ölkəmiz İtaliya, İspaniya və Yunanıstanla müqayisə oluna bilər. Ölkənin təbii – coğrafi mövqeyinə görə çox əlverişli yerdə yerləşir. Azərbaycanda 1200 - dən çox irili -

xırdalı çaylar, göllər və şlalələr var. Bundan əlavə iqtisadi müalicəvi əhəmiyyət daşıyan mineral bulaqlar: Badamlı, Turşsu, İstisu və digər misal çəkmək olar. Xəzər dənizinin sahillərinin istirahət zonasına çevirmək üçün hər cür şərait var. Abşeron yarımadasının qumsal çimərlikləri turistlər arasında geniş şöhrət qazanmışdır. Ölkəmizdə 6 mindən çox tarixi - memarlıq abidələri var ki, bunların çoxu Azərbaycan ərazisindən keçən Böyük İpək Yolu üzərində yerləşir.

Hal - hazırda ölkəmizdə dağ - xizəkçilik, qolf, müalicəvi - belenoloji, ixtoloji (balıqçılıq), ornitoloji (quşların inkişafı), elmi, etnoqrafik konqres turizmi, ovçuluq turizmləri və raftinq turları (coşğun dağ çaylarında qayıqla üzmə) çox geniş yayılmış və inkişaf etmişdir.

2004 - 2008 ci illərdə regionların sosial - iqtisadi inkişafına dair Dövlət Proqramında işsizliyin aradan qaldırmaq turizm strategiyasının hazırlanması, hüquqi tənzimlənməsi, turizm infrastrukturlarının yaradılması və turizm şirkətlərinin fəaliyyətini stimullaşdırmaq, xarici dövlətlərlə müqavilələrin bağlanması ölkənin imicinin formalaşması, beynəlxalq turizm bazarına inteqrasiyanı təmin olunması və milli turizm kompleksinin rəqabətə davamlılığının artırılması qarşıda duran əsas vəzifələrdən biridir.

Qeyd etmək lazımdır ki, turizmin inkişafı üçün səmərəli xərclənən maliyyə vəsaitlərinin həcmində əsas rol oynayır. Statistika görə xərclərin ödəmə əmsalı neft sektorunda xərclərin ödəmə əmsalı 5-dir, həmin göstərici turizm sektoru üçün 1,8-ə bərabərdir. Əksər ölkələr isə turizm iqtisadiyyatın aparıcı sahələrindən birinə çevrilmək və inkişaf etmək üçün böyük həcmdə investisiyalar qoyurlar. Həmin ölkələrin arasında Böyük Britaniya, ABŞ, və Almaniya liderlik edir.

Son dövrlər aparılan araşdırmalara görə turizmə qoyulan xərclərin səmərəliliyini artırmaq üçün bir çox Afrika, Şərqi Asiya və Avropa ölkələrində təxirəsalınmaz işlər aparılmışdır. BTT-nin məlumatına görə 2020-ci ilə kimi Əlcəzair, BƏƏ, Marakeş, Xorvatiya, Çernoqoriya, Makedoniya və s. dünyada yüksək keyfiyyətli və daha yaxşı şəraiti olan ölkələrin arasında lider dövlətlərə çevriləcəklər. Azərbaycan isə dünya turizm bazasında payı 1%-dən də aşağıdır. Buna

baxmayaraq son 10 ildə ölkəmizdə turizmin inkişafı üçün dövlət səviyyəsində çox ciddi işlər görmüşdür. Bu dövr ərzində ölkəmizdə turizm sferasının maddi-texniki bazası yaradılmış, sosial infrastruktur sistemi dünya standartlarına çatmış, bu sahəyə qoyulan maliyyə təminatı getdikcə daha da yaxşılaşdırılmışdır.

Lakin bir faktı qeyd etmək lazımdır ki, xarici investisiyaların cəlb olunması və onların iqtisadiyyatın sahələri arasında bölüşdürülməsində uyğunsuzluq meylləri özünü göstərir. Bu uyğunsuzluq isə turizm sektorunun inkişafında öz mənfi təsirini göstərir.

Azərbaycanda aparılan araşdırmalara görə iqtisadiyyatın sahələrinə qoyulan xarici investisiyaların səmərəsinə görə fərqlənən aqrar sənayenin və turizm sektorunun xüsusi çəkisi çox azdır. Bu isə iqtisadi sahələr arasında xarici investisiyalardan istifadə olunmasında mövcud vəziyyət sahələr arasında dayanıqlı inkişafın pozulmasına səbəb olur. Bu da ilk növbədə aparıcı sahələrlə I dərəcəli II dərəcəli sahələr arasında istənilməyən boşluğun əmələ gəlməsinə səbəb olur. Buna görə ölkəmizdə bu sahələri də inkişaf etdirmək üçün elə çevik texnoloji siyasət aparmaq, hüquqi baza yaratmaq lazımdır ki, o istehlak dövriyyəsinə lazımlı yeni resursları cəlb edilməsinə şərait yaratsın.

Turizm regionlara xarici investisiya cəlb olunması onların təminatına regionların inkişaf dərəcəsini və infrastrukturların hazırkı səviyyəsini nəzərə almaqla yanaşmaq lazımdır. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə həmin problemin həllində xarici, həmçinin yerli sahibkarların imkanlarından birgə istifadə olunur, bu da turist mühitinin yaxşılaşdırılması yönündə əsas faktor kimi çıxış edir. Araşdırmalar görə turizmin inkişafı üçün daxili və xarici investisiya qoyuluşları hesabına turizmi gəlirli sahələr sırasına daxil etmək üçün böyük imkanları vardır. ÜTT – nin verdiyi məlumatlara görə, bir turistin səyahət və ya istirahət etməsi üçün gərəkli olan orta maliyyə xərclərinə görə ildə 1 mln. turist gələn Azərbaycan Respublikasında 3.0 mlrd. dollar ümumi qazanc əldə etmək mümkündür. Azərbaycanda mövcud olan rekreasiya ehtiyatları turizm sahəsinin formalarından səmərəli şəkildə istifadə

etməklə dövlət büdcəsinin ümumi gəlirlərinin formalaşmasının vacib mənbələrinə çevrilə bilər.

Azərbaycanda turizm sektorunun inkişafı dövlət büdcəsinin gəlirlərinin formalaşmasında mühüm rol oynaya bilər. Bunun üçün bu sahənin inkişafı üçün ekoloji turizm, aqroturizm, xidmətlər, turlar və digər sahələrə qoyulan investisiyalar təminatı əsaslı şəkildə gücləndirilməlidir.

2.2. Azərbaycanda turizmdə investisiyaların müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsi

İnkişafın tərəqqi etdiyi dünyada son zamanlar xidmətlər bazarı getdikcə daha çox inkişaf etməyə başlayıb. Bazarlar xidmətləri müxtəlif formada həyata keçirirlər. Buraya turizm, nəqliyyat daşınmaları rabitə və digər sahələri aid etmək olar.

Xidmətlər bazarının təşəkkül tapması, dünya əmtəə bazarında daha tez formalaşmışdır. Dövlətlərarası xarici ticarət dövriyyəsinin artması, əmtəə istehsalçıları arasında rəqabətin yüksəlməsi qeyri-qiymət rəqabətinin yaranmasına səbəb olmuşdur. İlk öncə satılan əmtəələrin əlaqəli xidmətlərlə təmin olunması zərurəti ilə əlaqəli olmuşdur. Bu xidmətlərə nəqliyyat, fraxt, sığorta, bank və maliyyə xidmətləri aiddir. Sonunda bu bazarlar zamanla bir - birindən ayrılmış və sonralar müstəqil sahə kimi xidmətlər bazarını formalaşdırmışdır. Xidmətlər bazarının inkişafında turizm, təhsil və başqa sahələrin böyük rolu olmuşdur.

Bütün dünya daha böyük transmilli korporasiyaların meydana gəlməsi çox sayda rəqabətə zəif kiçik və orta firma, şirkətlərin beynəlxalq arenada təcridən sıxışdırılıb çıxarılmasına gətirib çıxarmışdır.

Son zamanlarda ETT - nin inkişafı ilə əlaqədar yeni ticarət xidmətlərinin təşkil olunması istiqamətində kifayət qədər əsaslı dəyişikliklər baş vermişdir. Elm tutumlu sahələrin artması əmtəələrin qiymətlərinin, xidmətlərin dəyərinin artmasına, ticarətdə xidmətlərin payının artmasına gətirib çıxarmışdır. Bunun nəticəsi olaraq təklif olunan xidmətlərin strukturu dəyişməyə məruz qalmışdır. Bu səbəbdən də

istehsal sferasında xidmətlərin artma səviyyəsi daha çox müşahidə olunmuşdur. Beləliklə beynəlxalq xidmətlərin başlıca artım stimulu bütün dünya ölkələrində aşağıdakı kimi hesab olunur:

- elmi - texniki inkişafın sürətlənməsi, yeni texnologiyaların tətbiq olunması nəticəsində iqtisadiyyatda böyük ixtisaslaşmaya meyl eyni zamanda, xidmətlər sektorunun nisbətən daha çox sosial sferanın güclənməsinə imkan yaratması;

- gəlirlərin yüksəlməsinə səbəb olan uzunmüddətli iqtisadi artıma müvafiq olaraq bir çox xidmətlərə əlavə tələbatın formalaşdırılması;

- İEÖ və İEOÖ sənayesizləşdirmə siyasətinə diqqətin çoxalması və onların öz milli təsərrüfatlarının tədricən “ xidmətlər iqtisadiyyatına ” keçid alması istehsal xidmətlərinə yaranan tələbatın artması ilə əmtəələrin xidmətlərlə birlikdə satışına imkan yaranması və s.

Bütün dünyada əsasən sənaye ölkələrinin bu sahədə lider mövqelərinin və rəqabətdə üstün olduqları mövqelərini itirməsi, iqtisadi artım rifah səviyyəsinə çox ciddi mənfi təsir göstərə bilər. Bu amillər xidmətlər sahəsinin genişlənməsinə gətirib çıxarır ki, buda ÜDM – in həcmində çox böyük paya malik ola bilər. Bura əsasən əmtəə istehsalı ilə əlaqədar cürbəcür xidmətlərin onun tərkibinə daxil edilməsidir. 2000 – 2010 olan dövr ərzində inkişaf etmiş dövlətlərdə xidmət sahəsində məşğulluğun orta artım səviyyəsi 5,7% təşkil etmişdir. Əmtəə bazarı ilə müqayisədə beynəlxalq xidmətlər bazarı daha sürətli artım tempinə malikdir. Dünyada 1980 – 1995 - ci illərdə xidmətlərin həcmi 2 dəfə artması üçün 7 – 8 il yaxın vaxt lazım gəlmişdirsə, müasir əmtəə bazarının tərəqqisi üçün isə 15 il vaxt tələb olunmuşdur. Bu isə əvvəla kiçik və orta firmaların iştirakı ilə təklif olunan xidmətlərin payının daha sürətlə artması ilə əlaqədardır. Göstərilən müddət ərzində onların payı 2,5 dəfədən artmışdır. Bütün dünya üzrə ixrac xidmətlərinin ümumi həcmi beynəlxalq ticarətdə 1975 – ci ildə mövcud 155 mlrd dollar təşkil edirdisə bu rəqəm 1992 – ci ilə kimi dəfələrlə artaraq 10 trln dolları keçmişdir.

Əgər beynəlxalq xidmətlər bazarında əsasən əvvəllər ən çox kiçik yaxud orta firmalar təmsil olunurdusa, son dövrlər daha böyük xidmət istehsalçıları və

istehlakçılarını olaraq TMK – nın fəaliyyəti nəticəsində onlar daha çox nəzərə çarpır. Məhz bunun nəticəsi kimi araşdırmalar göstərir ki, xidmətlər sektoruna hər il dünya üzrə cəlb olunan bütün investisiyaların 40% - dən çoxu birbaşa xarici investisiyaların hesabına həyata keçirilir. Dünya üzrə ödəmə balansında aktiv saldonun son 10 illikdə 7 dəfə artması bunu bir daha təsdiq edir.

Dünya üzrə xidmətlər bazarında ixracın 35% - i, idxalın isə 50% inkişaf etmiş ölkələrin payına düşür. Bu isə inkişaf etmiş ölkələrin daha üstün mövqeyə malik olmasının bariz göstəricisidir. Məsələn yalnız dünya xidmətlər ixracının təxminən 44% - i 4 lider ölkə ABŞ, Almaniya, İngiltərə və Fransa kimi inkişaf etmiş ölkələrin payına düşür. İnkişaf etməkdə və post sovet məkanına daxil olan ölkələrdə xidmətlər getdikcə daha çox inkişaf etməyə başlamışdır. Bu ölkələrin bir çoxu nəqliyyat, turizm, inşaat, bank, müasir xidmətlərin həyata keçirilməsində daha əlverişli ehtiyatlara malikdir. Keçmiş sovet ölkələrinin bir çoxunda xidmət sahələrinin hal - hazırdakı vəziyyəti qismən aşağı səviyyədədir. Belə ki, aparılan araşdırmalara görə yalnız 2011 - ci ildə Yaponiyada xidmət sferasında ümumi məşğulluğun payı təxminən 67% təşkil edirdisə bu postsovet məkanında həmin göstərici 35 - 40 % təşkil etmişdir.

Qloballaşan dünyamızda iqtisadiyyatın inkişafında xidmətlər bazarının əsas sahələrindən biri də turizm sektorudur. Turizm hazırkı dövrdə bir çox ölkələrin iqtisadi inkişafında həlledici sahələrdən birini təşkil edir. Son dövrlər bu sahə daha geniş inkişaf etmiş və onun əhatə sferası getdikcə genişlənməkdədir. Ona görə də keçmiş sosialist ölkələrinin əksəriyyətində turizm sənayesinin inkişaf etdirilməsi qarşıya qoyulan vacib məsələlərdən birinə çevrilmişdir. Ölkəmizdə də turizm sektoruna diqqətin artması, onun inkişaf proqramının işlənilib hazırlanmasını, qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsini, bu sahə üçün kadrların hazırlanmasını əsas vəzifə kimi qarşıya qoyulmuş və bu vəziyyətdə çox ciddi şəkildə həyata keçirilməkdədir. Respublikamızda bu strategiyanı həm dövlət, həm qeyri - hökumət və ictimaiyyəti hərtərəfli dəstəkləyir. Ölkə başçısı İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi qeyri – neft sektorunun inkişafının əsas istiqamətlərindən biri də turizm sənayesidir.

Özəl strukturlarının yaradılması, qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi, beynəlxalq turizm əlaqələrinin yaradılması yönündə atılan addımlar, müasir standartlara cavab verən turizm kadrlarının hazırlanmasında əsas rol oynamağa başlamışdır. Azərbaycan Turizm İnstitutunun yaradılması bunun əyani sübutudur. Mütəxəssislərin hazırlanması xidmət mədəniyyətinin yüksəlişində Azərbaycanın digər ölkələrlə rəqabətə apara biləcək ölkəyə çevrilməsi üçün bu tədris ocağının əhəmiyyəti çox böyükdür. Məhz bunun nəticəsidir ki, Azərbaycana gələn turistlərin sayı durmadan artmasına səbəb olur. Bu artımı aşağıdakı cədvəldə aydın görmək olur.

Cədvəl 2.3.

Azərbaycana gələn xarici vətəndaşların ölkələr üzrə sayı (nəfərlə).

Ölkələr	2011	2012	2013	2014	2015
Cəmi	2 239 141	2 484 048	2 508 904	2 297 804	2 006 176
o cümlədən ölkələr üzrə:					
Rusiya Federasiyası	786 684	876 013	903 242	843 851	685 555
Gürcüstan	573 063	763 251	810 390	699 532	571 648
İran	407 576	283 739	143 579	131 179	149 600
Türkiyə	242 606	295 549	361 413	314 476	288 620
Böyük Britaniya	24 646	29 125	32 841	33 563	34 892
Ukrayna	40 030	42 393	51 802	58 201	55 119
Qazaxıstan	28 225	25 295	28 226	29 468	27 145
ABŞ	11 443	13 687	15 612	14 543	13 208
Almaniya	11 927	16 445	13 920	13 838	15 210
Özbəkistan	14 513	18 417	18 627	19 336	15 185
Çin	6 224	5 060	6 465	5 930	5 094
İsrail	5 671	6 369	6 989	7 534	8 325
Türkmənistan	3 969	4 906	4 766	5 398	6 800
Belarus	5 724	7 038	8 251	9 256	10 729
Hindistan	3 715	5 048	4 791	4 853	5 584

Fransa	4 799	5 870	5 919	6 858	6 637
İtaliya	4 857	6 767	8 566	9 605	10 379
Pakistan	1 743	1 675	1 767	1 817	2 193
Sair	61726	77401	81738	88566	94253

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi 2017

2011 - ci ildə ölkəmizə gələn turistlərin sayı 2,2 mln olmuşdursa, 2012 – ci ildə bu göstərici 2,4 mln. nəfər təşkil etmişdir. 2015 - ci ildə isə 2 mln. nəfər olmuşdur. Ölkəmizə gələn turistlərin keçmiş sovet Respublikası ölkələrindən, Türkiyədən, İrandan, Böyük Britaniyadan, ABŞ - dan və digər ölkələrdən gələnlərdir. Son dövrlər Bakıda və ölkəmizin xeyli sayda və müasir tələbata cavab verən turizm, istirahət obyektləri tikilmiş, bu sahəyə kifayət qədər investisiyalar cəlb olunmuş, infrastruktur sistemi təzədən qurulmuşdur. Azərbaycanda turizmin bu infrastrukturlarına turizm informasiya mərkəzləri, turizm firmaları, otellər, restoranlar və s. daxildir. Azərbaycanda turizm inkişaf etdirmək üçün tur marşrutlarının və turizm informasiya mərkəzlərinin fəaliyyətinin gücləndirilməsi əsas məsələlərdən biridir. Ölkəmizdə Bakı - Xaçmaz, Bakı - Qazax, Bakı - Astara, Bakı - Qobustan, Bakı - Balakən, Bakı - Naxçıvan marşrutları vardır ki, bu marşrutların hər birində turistlərin dincəlməsi və turizmin cəlbediciliyinin daha da artırılması üçün müxtəlif obyektləri müəssisələr tikilib istifadəyə verilmişdir. İstifadəyə verilən obyektlər, otellər kompleksləri turistlərə yüksək keyfiyyətli yerləşdirmə xidmətləri göstərirlər. Bu otellər və obyektlər daha geniş turist xidmətlərini təklif edir. Ölkəmizdə də belə böyük otellər fəaliyyət göstərir. Bu otellər turizm fəaliyyətinin təhlil edilməsi, öyrənilməsi və qiymətləndirməsinə görə mehmanxana və bu tipli müəssisələrdə nömrələrin sayı, gələn turistlərin gecələmələrin sayını, səyahətlərin məqsədini, orada qalma vaxtına görə yerləşdirilmiş turistlərin sayı, otellərin yararlı yaşayış hissəsinin ölçüsü, işçi qüvvəsini və başqa göstəriciləri ətraflı öyrənilmişdir.

Aşağıda göstərilən cədvəldə 2011,2012,2013,2014 və 2015-ci illərdə Azərbaycanda mehmanxana və bu tipli müəssisələrin iqtisadi göstəricilərini daha aydın görəcəyik.Cədvəldən də aydın olacaq ki,zaman keçdikcə,illər ötdükcə

ölkəmizdə müəssisələrin sayı da, iqtisadi göstəriciləri də artmış, ölkənin turizm sektoru inkişaf etmişdir. Unutmamaq lazımdır ki, hazırda turizmin inkişafına təkan verilməsi istiqamətində dövlətin güclü səyləri vardır, bunlar da nəticəsiz qalmayacaqdır.

Cədvəl 2.4.

Azərbaycanda mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin iqtisadi göstəriciləri

	2011	2012	2013	2014	2015
Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin sayı, vahid	508	514	530	535	536
Birdəfəlik tutum, yer	31979	32834	33951	35 652	37 278
Nömrələrin sayı, vahid	14815	15898	16559	17 363	17 953
Gecələmələr üçün çarpayı - sutka təqdim edilmişdir, vahid	150431 2	164086 3	167406 5	1 687 457	1 644 056
Yerləşdirilmiş şəxslərin sayı - cəmi, nəfər	510162	624924	666348	672 345	838 145
İstirahət, əyləncə məqsədi ilə	172797	225646	226464	237 506	256 285
İşgüzar məqsədi ilə	185094	247304	232796	206 234	275 896
Müalicə məqsədi ilə	27533	15145	45060	70 981	68 896
Digər turizm məqsədilə	40242	32863	42617	35 922	37 282
Digər məqsədlə	84496	103966	119411	121 702	199 786
Müəssisələrin ümumi sahəsi, min kv.m	2746,9	3 020,6	3073,3	3 563,1	2 433,90
Ümumi sahədən yaşayış sahəsi, min kv.m.	442,3	518,2	526,5	522	452,4
İşçilərin sayı, nəfər	6198	7321	8 259	9 009	8 364
Müəssisələrin	114686,	153980,	171255,	181	183

istismarından daxil olan gəlir, min manatla	1	9	9	047,30	055,10
Müəssisələrin istismar xərcləri, min manatla	88680,4	110684	145468, 3	147 068,10	171 730,80
Büdcəyə ödənilmiş ƏDV və digər vergilər, min manatla	27966,5	18058,8	29951,3	28 201,50	28 098,50

Mənbə: Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi 2017

Mehmanxana, motel və bu tipli obyektlərin böyük əksəriyyəti Quba - Xaçmaz, Lənkəran və Şəki - Zaqatala iqtisadi regionlarda yerləşmişdir. Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, obyektlərin əksəriyyəti turizmin inkişafı üçün daha əlverişli şəraiti olan iqtisadi regionlarda yerləşib. Bu regionlarla bərabər mehmanxana şəbəkələrini başqa iqtisadi regionlarda inkişaf etdirmək çox vacibdir. Buraya əvvəla istirahət və turizm sektorunun inkişafı üçün hər cür şəraiti olan Naxçıvanı, Gəncə - Qazax iqtisadi rayonlarını aid etmək olar. Statistika görə, 2015 - ci ildə ölkəmizə 2 milyondan çox turist gəlib. Hal - hazırda ölkəmizə gələn turistlərin sayı daha da artacağını nəzərə almaqla, onlara maksimum səviyyədə xidmət göstərən otel və restoranların da sayını da təxirəsalınmadan artırılması qarşıda duran ən zəruri məsələlərdən biridir. Bu baxımdan turist axınının durmadan artması mehmanxana və restoranlar şəbəkəsinin inkişaf etməsi ölkəmizdə əhəlinin işsizlik probleminin həlli istiqamətində də əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Bölgələrin qəbul olunmuş sosial - iqtisadi inkişafı üzrə Dövlət Proqramlarında da ölkəmizin müxtəlif bölgələrində turizmin inkişaf etdirilməsi üçün otellərin, turizm sanatoriya – kurort obyektlərinin, mədəniyyət abidələrinin, iaşə müəssisələrinin inşası, bərpası, həm də bölgələrdə turizm fəaliyyətinin dəstəklənməsi öz əksini daha geniş şəkildə tapmış və bu da öz növbəsində 2004 – cü ildən başlayaraq bu günədək ölkənin bölgələrində turizmin genişləndirilməsi və inkişaf etdirilməsinə güclü təkan vermişdir. Bunları ölkəmizdə fəaliyyət göstərən turizm şirkətlərinin həyata keçirdiyi işləri göstərən statistik cədvəllərdən də daha aydın görə bilərik.

Cədvəl 2.5.

Turizm müəssisələrinin əsas göstəriciləri

	2011	2012	2013	2014	2015
Müəssisələrin sayı	141	170	197	218	243
İşçilərin sayı (kənar əvəzçilər də daxil edilməklə), nəfər	1541	1730	1729	1 794	1 586
Müəssisələrin əldə etdiyi gəlir, min manat	22634,8	27121,5	29600,9	31 107,10	36 482,20
Məhsul (xidmət) istehsalına çəkilən xərclər, min manat	20662,1	23540,8	25292,5	27 018,10	30 811,60
Əhaliyə satılmış turizm yollayış blanklarının sayı, ədəd	42583	62866	65448	66 233	44 615
Əhaliyə satılmış turizm yollayış blanklarının dəyəri, min manat	29316,6	40693,2	42892,3	44 820,30	33 474,70
Qəbul edilmiş və göndərilmiş turistlərin sayı, nəfər	83620	101431	91 961	92 305	61 965

Mənbə : Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi 2017.

Son illərdə ölkədə tikilən otellərin sayı iki dəfə artmışdır ki, bu yüzlərlə insanın çalışması və işsizliyin aradan qaldırılması deməkdir. Xidmətlərin çoxçeşidliyi, rəqabət şəraitində qiymətlərin də düşməsinə gətirib çıxarmışdır. Dünyanın məşhur qəzet və telekanallarında Azərbaycanın turizm imkanları haqqında reklam çarxlarının nümayiş etdirilməsi artıq ənənəyə çevrilmişdir. Ölkə iqtisadiyyatının inkişafında neft sektorundan sonra ikinci gəlirli sahə turizm hesab olunur.

Azərbaycana gələn turistlərin, onlara göstərilən xidmətlərin səviyyəsini, turizm fəaliyyəti ilə məşğul olan işçilərin sayını və digər bu kimi məlumatları

nəzərdən keçirmək məqsədəuyğun olardı. Tədqiqatlar göstərir ki, turistlərə nəqliyyat xidmətlərinin göstərilməsində hava nəqliyyatı üstünlük təşkil edir. Avtomobil nəqliyyatından istifadə edən turistlər ikinci yeri tuturlar.

Ölkəmizə turistlərin cəlb olunması üçün informasiya və təbliğat vasitələrinin, reklamların, məsələn, ayrıca kitabçaların, bukletlərin buraxılması və ətraflı işlərin aparılması daha məqsədəuyğun olardı.

Hər kəsə məlumdur ki, əgər turizm fəaliyyəti ilə məşğul olmaq üçün firmalar 1800 dollar dövlət rüsumu ödəyirdisə, bu rəqəm indi 550 dollara düşmüşdür. Bunun nəticəsidir ki, firmaların sayı yüksəlib. Vizanın qiymətinin aşağı düşməsi bu sahəyə marağın daha da artmasına gətirib çıxarıb. Qeyd edildiyi kimi, turizmin tərəqqisi məşğulluğun çoxalmasına və işsizliyin azalmasında da böyük rolu vardır. Belə ki, ekspertlərin apardıqları araşdırmalara görə ayrıca bir turistin ölkəyə gəlməsi ən azı 7-9 iş yerinin açılması deməkdir. Turizm sektorunun inkişafı kənd təsərrüfatı, kommunikasiya və digər sosial infrastrukturların da inkişafına müsbət təsir göstərəcəkdir.

2.3 Turizm sferasında regionların investisiya fəaliyyətinin təhlili və qiymətləndirilməsi

Son zamanlar bəşəriyyətin məruz qaldığı problemlərdən biri qloballaşma prosesidir. Bu proses ta qədim dövrlərdən başlayaraq, bu daha yeni, daha çox hiss olunan və narahatlıq yaradan dövrə qədəm qoymuşdur. Bu obyektiv bir prosesdir ki, bunun qarşısını almaq heç cür mümkün deyildir. Ümumiyyətlə obyektiv xüsusiyyət daşıyan qloballaşmaya birmənalı formada mənfi yaxud müsbət proses kimi yanaşmaq düzgün deyildir. Bu kriteriyaları hər bir dövlət öz marağına uyğun olaraq həyata keçirə bilər. Ona görə də bütün dövlətlər qloballaşmanın mahiyyətini dərinlən təhlil etməli, onun özü üçün xeyirli və zərərli tərəflərini müəyyənləşdirilməli, regionu, həmçinin dövləti üçün vura biləcək təhlükələrini aşkar etməli, yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq, özünün fəaliyyət strategiyasını aşkar etməli və həyata keçirməlidir. Lakin müasir dünyamızın bazar iqtisadiyyatına keçid, eyni zamanda fərdi

mülkiyyətçiliyin inkişafı sahibkarlıq fəaliyyətinin liberallaşması və insanların həyat səviyyəsinin durmadan yüksəlməsi və sonda dünya ölkələri arasında çevik inteqrasiya prosesi turizmə, həmçinin kənd turizminə və yeni aspektdən yanaşmağı tələb edir. Aparılan araşdırmalara görə ölkəyə gələn hər bir xarici turistin 7 - 9 işçiyə təzə iş yerinin açılması deməkdir. Bundan başqa turizm iqtisadiyyatının əksər sahələrinə də təsir edir ki, buda yerli və xarici investisiyaların cəlb olunmasına gətirib çıxarır. Yalnız yüksək rəqəmlərlə ifadə olunan, gəlir gətirən biznes sahəsi olmayıb, həm də cəmiyyətin sosial həyatında, eyni zamanda beynəlxalq münasibətlərin qurulmasında da, müsbət nəticə verə bilən bir məşğuliyyət növüdür. Turizm regionun inkişafı yoxsulluğun səviyyəsinin azaldılması, əhalinin şəhərəaxınının xüsusən ucqar rayonların boşalmasının qarşısının alınmasında çox böyük əhəmiyyəti var. Turizmin müsbət tərəflərindən biri də onun təşkili səviyyəsi yaxud qonaqpərvərlik nümunələri ilə ölkə və region haqqında yüksək imicin formalaşmasıdır. Bütün deyilənlər turizm sahəsində daha çox inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsində görmək mümkündür.

Ölkəmizin geostrateji mövqeyi, təbii sərvətləri, iqlimi.həmçinin intellektual potensialı iqtisadiyyatın hər bir sahəsi üzrə dinamik inkişaf gücünə malikdir. Bu baxımdan paytaxtımızın yaxud regionlarımızın bir çoxunda olduğu kimi turizmin inkişafına nail olması əsas məqsədlərdən sayıla bilər. Son 50 - 60 il ərzində daha sürətlə inkişaf edərək ümumi məhsulun 10% - ə qədər təşkil etməsi, ölkəmizin turizmin bir çox sahələrinin inkişafı üçün daha çox resurslara malik olmasını göstərmək olar. Qeyri - neft sektoru kimi turizmin inkişaf etdirilməsi ölkəmizdə iqtisadi əməkdaşlıq edən ölkələr və beynəlxalq təşkilatların da əsas maraqlarındandır. Turizm sektoruna qoyulan investisiya özünü daha çox daşınmaz əmlak, infrastruktur kommunikasiya və başqa təchizatında tapır ki, buda biznes sahəsində çox etibarlı əməkdaşlıq sayəsində xarici investorları maraqlandırır. Turizmin ekoloji tarazlığın qorunmasında və tənzimlənməsində, neft hasilatı, onun emalı, həmçinin nəqli ilə bağlı ərazidə yaranmış ekoloji böhranın neytrallaşmasında, ətraf mühitin qorunmasında və əvvəlki mənzərəsinin qorunub saxlanılmasında turizm daha əlverişli fəaliyyət forması kimi çıxış edə bilər.

Son dövrlər ölkəmizdə keçirilən islahatlar, bəzi regionlar və sahələr üzrə dövlət proqramlarının qəbul edilməsi və s. nəticəsində əksər problemlər zamanla öz həllini tapıb və ölkədə kənd turizminin tərəqqisi üçün sağlam mühit formalaşdırıb.

Bu sahədə avtomobil yollarının yenidən qurulması, həmçinin təkmilləşdirilməsi, ən ucqar yaşayış məntəqələrindən abad yolların çəkilməsi bu sahədə nəqliyyat xidmətlərinin keyfiyyətə yüksəlməsi, kənd turizmin inkişafında çox mühüm rol oynayır. Ölkəmizdə kənd turizm mərkəzləri daha çox dağlıq rayonlarda Şamaxı, Xaçmaz, Quba, Qusar, Qəbələ, Masallı, Şəki və s. rayonların ərazisində yerləşir.

Həmişə məlumdur ki, son zamanlar mürəkkəb coğrafi şəraitə və dağlıq relyefə malik ərazilərimizdə belə nəqliyyat əlaqələri yaradılıb. Buna misal olaraq ən yüksək zirvədə yerləşən, heyrətamiz təbiəti və gözəl yaşıllıqları olan Xınalıq kəndində yol çəkilişi çəkmək olar.

Ölkənin regionlarında turist zonalarının yaxud marşrutlarının təşkili üçün aşağıda 7 marşrut istiqamətində proqramlar təşkil olunmuşdur.

- Qəbələ - Oğuz - Şəki – Qax – Zaqatala - Balakən
- Gəncə - Goranboy – Göygöl - Gədəbəy – Tovuz - Qazax
- Abşeron
- Xızı - Siyəzən – Şabran – Xaçmaz – Quba - Qusar
- Qobustan – Şamaxı – Ağsu – Göyçay – İsmayıllı - Kürdəmir - Zərdab - Ağdaş
- Salyan – Masallı – Lerik - Lənkəran - Astara
- Naxçıvan – Şahbuz - Şərur - Sədərək – Ordubad – Culfa - Babək

Deyilən bu marşrutlar barədə son illər, yüksək səviyyədə müasir standartlara cavab verən hava limanlarının tikintisi, Şəmkir-Qazax, Xınalıq-İşpik, Lerik-Lənkəran, yollarının təzədən qurulması, Yardımlı, Tovuz, Daşkəsən, Gədəbəy, Quba və başqa rayonlarda yeni yol çəkilişləri regional inkişafına verilən ən gözəl töhvədir. Təbii ki, yeni yolların çəkilməsi regionların abadlaşdırılması sahibkarlıq və turizm kimi sahələrin də inkişafında çox əhəmiyyətli rolu olacaqdır.

Ölkəmizin regional iqtisadi strategiyasının işlənilib hazırlanmasında başlıca maneə Dağlıq Qarabağın, eyni zamanda onu əhatə edən rayonların təcavüzkar ermənilər tərəfindən işğal edilməsidir. Bu bölgənin gələcəyi müəyyən olmayınca, bu regiona dair istənilən bütün inkişaf strategiyasının hazırlanmasının heç bir faydası olmayacaqdır.

Son dövrlər ölkənin regionlarının sosial-iqtisadi inkişafıyla əlaqədar qəbul olunan dövlət proqramlarının uğurla həyata keçirilməsi, ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun daha dayanıqlı inkişafının təmin olunmasına gətirib çıxarmışdır: Bu isə regionlarda kommunal xidmət və sosial infrastrukturun həcmi və keyfiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olmuş, iri investisiyaların, yəni obyektlərin və çoxlu iş yerlərinin açılmasına investisiyaların yönəldilməsi yeni müəsisələrin və yeni iş yerlərinin açılmasına zəmin yaratmışdır.

Ölkədə həyata keçirilən iri infrastruktur layihələri turizm sektorunun inkişaf etməsində və regionlarda aparılan yenidənqurma işləri, yeni yol çəkilişləri və s. kənd turizminin inkişafında yüksək əhəmiyyət daşıdığını bir daha sübut edir. Son dövrlər Azərbaycana gələn turistlərin yüksək artımı da bunun bariz nümunəsidir.

Göründüyü kimi turizm sektoru ölkənin yaxud onun ayrı-ayrı bölgələrinin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynayır. Turizm iqtisadiyyatının digər sahələrində mühüm rolu olduğu kimi, bu sektorun inkişafına xidmət edən digər amillərdə mövcuddur. Bu amillərə mehmanxana kompleksləri, ticarət, nəqliyyat xidmətləri, informasiya texnologiyaları, ictimai-iaşə və s. aiddir. Regionlarda turizm sektorunu inkişaf etdirmək üçün qarşıya aşağıdakı əsas vəzifələr qoyulmuşdur:

- 1) Turizm sahəsindəki sahibkarlıq – bura əsasən kiçik və orta sahibkarlığın inkişaf etdirilməsi rəqabətə dözümlü turizm bazarını yaradılması nəzərdə tutulur.
- 2) Turistlərə xidmətin keyfiyyətinin yüksəltmək, yəni keyfiyyətin beynəlxalq standartlara cavab verməsi;
- 3) Turizm fəaliyyətində dövlət tənzimlənməsini təmin etmək.

4) Turizmdən gələn gəlirlərin həcmi artırmaq, və bu gəlirlərin dövlətə və yerli büdcələrə daxil olmasına şərait yaratmaq.

5) Turizmin maddi – texniki bazasını yaratmaq və infrastrukturunu möhkəmlətmək

6) Xarici investorları, turizm sferasına cəlb etmək, onlar üçün əlverişli şərait yaratmaq.

Bütün deyilən bu vəzifələrin həyata keçirilməsi çox gərgin və məsuliyyətli zəhmət tələb edir. Ümumiyyətlə ölkəmizin turizm sahəsi üzrə çox böyük potensialı var. Turizmin inkişafı heç də başqa sahələrin geri qalması demək deyil. Turizmin inkişafı gələcəkdə yeni iş yerlərinin açılması, və sonda daha çox gəlir əldə etməkdir. Məhz son illər turizmin inkişafına diqqət daha çox artmışdır. Turizmin inkişafı üçün ölkəmizdə çox əlverişli və hərtərəfli şərait var. Məlumdur ki, turizm daha çox qazanc gətirən sahələrdən hesab olunur. Azərbaycan zəngin təbii sərvətləri, gözəl təbiəti, mədəni irsi, qədim texniki memarlıq abidələri, folkloru, əsrarəngiz flora və faunası ilə çox böyük potensiala malikdir. Ölkəmiz məhz bu gözəlliyi ilə xarici turistləri heyran edə və özünə cəlb edə bilər. Turizm biznesini inkişaf etdirməklə gəlirlərin ümumi həcmi artır ki, buda turizm obyektlərində işləyənlərin həyat səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır.

Turizm sosial - iqtisadi, ekoloji və başqa sahələrə böyük təsir etdiyi kimi bunlar da turizmə təsir edirlər. Daim həyata keçirilən sosial iqtisadi,eyni zamanda siyasi islahatlar sayəsində regiona turist axını başlayır ki, bu turizm regionlarında gələn qonaqlardan gəlir əldə edir və gəlir götürür. Qonaqlara göstərilən xidmətlərdən gələn gəlir ilk kapital kimi regionun sosial – iqtisadi çox əhəmiyyətli rol oynayır və regionda məskunlaşan sakinlərindən götürülən qazancıdan həcm və əhəmiyyətinə görə daha çox səmərəlidir.

Əvvəla turizmdən gələn gəlir çox tez dövriyyəyə daxil olur ki, o da tezliklə öz səmərəsini verir. Əgər regionda daha çox xidmət göstərilir və bu zaman gələn gəlirin satılırsa, həcmi də yüksək olacaqdır ki, bu da yerli istehsalın gücləndirilməsi üçün stimül yaradacaqdır, həmçinin turizm sektoru ekoloji cəhətdən də region üçün

əlverişli sayılır. Bu da turizm xidmətlərinin göstərilməsi və satılmasından götürülən qazancın müəyyən hissəsinin lanfatını qorumaq.

Nəzərə almaq lazımdır ki, turizm xidmətlərinin təşkili daha çox qloballaşaraq beynəlxalq fəaliyyət çərçivəsinə daxil olmuşdur. Bu da turizmin dünya əhalisinin bir - birinə yaxınlaşması ilə yanaşı, eyni zamanda milyonlarla insanların sosial və ya iqtisadi problemlərinin ödənilməsinə kömək olan böyük fəaliyyət növünə çevrilmişdir. Turizm xidmətlərinin təşkil olunması və turizm sənayesinin inkişaf etdirilməsi özünəməxsus spesifik xüsusiyyətləri var. Əvvəla məlum olduğu kimi turizm sənayesini inkişaf etdirmək və turizm sahəsinin formalaşması, ölkənin təbii - coğrafi şəraitinin böyük rolu var. Yəni turizmin əksər sahələri birbaşa coğrafi mövqe, relyef, iqlim və bir çox faktorlardan çox asılıdır.

Turizmin təşkilinin bütöv formada planlaşdırmaq bu sahənin yüksək səviyyədə idarə olunmasının əsas amillərdən biri sayılır. İdarəetmə prosesində ilk növbədə turizmin təşkil olunduğu yerin, ətraf mühitin və başqa sosial - mədəni xüsusiyyətləri nəzərə alınır ki, bu da ərazinin ətraf mühiti, həmçinin sosial - mədəni vəziyyəti turistləri bu bölgələrə cəlb edən əsas amil sayılır. Belə ki füsunkar mənzərə, çox zəngin memarlıq abidələri, gözəl hava, çaylar, göllər, maraq yaradan yerlər və digər diqqəti özünə cəkən təbii – coğrafi mühit turizmin təşkilində daha çox rol oynayır.

Yuxarıda deyilən göstəricilərə xas olan bölgələrdə turizm işinin təşkil olunmasına az vəsait qoymaqla daha çox gəlir götürmək olar. Bu da o halda mümkün olur ki, turistlərə yaradılan kommunal vəziyyət yüksək səviyyədə olsun və onları qane etsin çünki yalnız gözəl, füsunkar təbii – coğrafi mühitlə turistləri razı salmaq mümkün deyildir.

Ölkəmizin yerləşdiyi geosiyasi və coğrafi mövqeyinin əlverişli olması onun ərazisində əcnəbi vətəndaşların sayının getdikcə çoxalması onun beynəlxalq münasibətlərində mədəni siyasi - iqtisadi, istirahət məqsədlərinin artması beynəlxalq turizm layihələrini dünya ölkələri arasında əsas istiqamətlərini müəyyən edir. Azərbaycan qonşu ölkələrlə etnik, mədəni və ya təsərrüfat əlaqələri sıx bağlıdır. Belə

ki, ölkəmizin ərazisi tranzit ölkə kimi yük daşımaq üçün çox əhəmiyyətli coğrafi fonda yerləşir. Onun iqlimi kənd təsərrüfatı məhsulları və təbii sərvətlərin istehsalı dünyaya inteqrasiyası bir çox maraqlar baxımından əlverişlidir. Ümumiyyətlə beynəlxalq turizmin inkişafının əsas istiqamətləri həmin ölkənin təbii, coğrafi,eyni zamanda istehlak üçün əlverişli olan mühitlə müəyyən edilir. Son dövrlər regionların başqa ölkələrlə rəqabət apara biləcək dünya turizm bazarına çıxması üçün çox mühüm tədbirlər görülür. Hamıya məlumdur ki, turizm dünya səviyyəsində inkişaf etdikcə onun ekologiya, həmçinin iqtisadiyyatla vəhdət təşkil etməsi cəlbedici şəkildə nəzərə çarpır. Bu isə o deməkdir ki, bu üç sahə hər zaman bir-birini tamamlayır və onları bir-birindən ayrı düşünmək mümkün deyildir. Hətta bu sahələrdən istənilən birinin zəifləməsi digər sahənin zəifləməsinə gətirib çıxarır. Məsələn, iqtisadi inkişafın tərifləməsi ekoloji mühitə və turizmin inkişafına çox mənfi təsir göstərir. Turizmin inkişafı həm də dövlət büdcəsinə də külli miqdarda gəlir gətirir. Məhz bu gəlir hesabına ölkənin ekoloji problemləri öz həllini tapır. Abadlıq işlərinin aparılması ətraf mühitin zərərli tullantılardan təmizlənməsinə, eyni zamanda yaşıllıqların çoxalmasına gətirib çıxarır.

Turizmin sektorunun inkişafına təsir göstərən əsas amilləridir. Məhz bu amillər turistləri daha çox özünə cəlb edir. Yer kürəsində relyef, fauna və florası, turizmin bir çox növlərinin, əsasən qış idmanı, dağ, dəniz turizmi və başqa növlərin yaradılması və inkişaf etməsində böyük rol oynayır. Turizm sektorunda coğrafi, iqlim, qış idman növləri, bütün şəraiti olan müalicə - sağlamlıq, müalicə - kurort zonlarının mövcud olması həmin regionlara marağı daha çox artırır və cəlbedici edir.

Turizm bir yandan çox sürətlə genişlənib və inkişaf edir. Digər tərəfdən də turizm ilə təbiətin qarşılıqlı əlaqələrində ziddiyətlər yaranır. Bilindiyi kimi turizm coğrafi mühtitdən çox asılıdır. Eyni zamanda turizmin özü bu mühitə, həmin mühitin dəyərlilik meyarlarına, struktur və xarakterinə təsir göstərir.

Turizm xidmətləri göstərənlərlə bərabər turistlər tərəfindən də landşafta müəyyən ziyan dəyir (yəni təbiəti mühafizə tələblərin pozurdu və təbiətin harmonik uyğunluğu olmayan, eyni zamanda eybəcər turizm mərkəzləri yaradılır və digər

tərəfdən təbiətin, əsasən də təbii abidələrin turizmin tələbatına yüksək cavab verə biləcək dərəcədə toxunulmazlığına, qorunmasına xüsusi diqqət verilir.

Digər tərəfdən turizm həm də təbii ehtiyatların, mədəni - tarixi dəyərlərin kəşf olunması, bərpası və səmərəli istifadəsini stimullaşdıran amil kimi də çıxış edir. Buna səbəb xarici turistləri qəbul edən ölkə, xarici qonaqları razı sala biləcək səviyyədə, qarşılamaq və öz ərazisində turistləri bacardıqları qədər daha çox saxlamaq üçün reklam məqsədi ilə ən yaxşı təəssürat formalaşdıran rekreasiya ehtiyatlarını toplayır. Bu rekreasiya ehtiyatlarından isə tam və maksimum şəkildə istifadə olunmağa başlanır. Eyni zamanda əcnəbi turistlərin səfərləri zamanı saəyahətçilərin yeni, qeyri-adi və maraqlı nə isə axtarmaq, kəşf etmək həvəsində olmalarıdır. Burada əsas amillərdən biri də götürülən qazancın turizmdən, bir hissəsinin milli mədəni sərvətlərin qorunub saxlanması, bərpası və mühafizəsinə qoyulmasıdır.

Onu xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, turizmin təşkilində insanlar zəngin təbiətlə daha çox təmasda olur. Füsunkar təbiətlə yanaşı möhtəşəm abidələrin qeyri-adi görkəmi insanları valeh edir. Bütün bu xüsusiyyətləri Balakən, Qəbələ, Şəki, Oğuz və Zaqatalaya şamil etmək olar. Bu ərazilər həm qeyri-adi təbiətinə, həm də möhtəşəm tarixi abidələrinin çoxluğuna görə ölkəmizin digər ərazilərindən fərqlənir. Son dövrlər turizmin daha çox inkişaf etdiyi əksər ölkələrdə təbii – coğrafi faktorlarla turizmin xidmətlərinin uzlaşdırılması yönündə genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir. Bura əsasən təbiətin mühafizəsinə yönəlmiş islahatların tətbiq olunması, yeni milli parkların yaxud qoruqaların yaradılması və sürətlə inkişaf edən turizmin mənfi təsirlərindən maksimum dərəcədə qorunması üzrə şəhərlərin yaşıllaşdırılması, artıq səs-küyə qarşı mübarizə və ekoloji təmizliyi aid etmək olar.

Beynəlxalq təcrübədən görüldüyü kimi Azərbaycanda da turizm və ətraf mühit amillərinin uzlaşdırılması çox zəruridir. Bildiyimiz kimi ölkəmiz çox nadir təbii, mədəni, etnoqrafik obyektlər kompleksinə, zəngin təbii iqtisadi sərvətlərə və əlverişli coğrafi mövqeyə malikdir. Bütün bu deyilənlərin ölkəmizdə olmasına baxmayaraq, ölkəmiz dünyada neft ölkəsi olmaqla məşhurdur. Ölkəmizin qədim tarixə malik olması, yüksək mədəniyyəti, incəsənəti, möhtəşəm tarixi abidələri,

təbiəti, turizmin inkişaf etməsi üçün bütün münbit şəraitlərin olması Azərbaycan Respublikasının beynəlxalq aləmdə turizm ölkəsi kimi tanınmasında böyük rol oynamışdır. Bundan başqa turizmi inkişaf etdirmək üçün mükəmməl infrastruktur sistemini yaratmaq, ölkənin turizm potensialını konkret müəyyənləşdirmək və həmin potensialdan səmərəli istifadəni təmin etmək, genişmiqyaslı tədqiqatlar aparmaq, ölkəmizdə turizm xidmətlərinin inkişafını elmi yöndən əsaslandırmaq təklif və tövsiyələri işlənilib hazırlamaq və nəhayət Azərbaycan Respublikasını eyni zamanda turizm ölkəsi kimi tanımaq qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri sayılır. Düzdür, ölkəmiz yüksək turizm potensialına malikdir. Ancaq onun çox az hissəsindən istifadə olunur. Hal-hazırda ölkəmizin bütün regionlarının və ümumilikdə ölkənin turizm potensialından qənaətbəxş istifadə olunması xüsusi əhəmiyyət daşımağa başlamışdır.

Əvvəla nəzərə alınmalıdır ki, mövcud potensialdan daha yüksək səviyyədə etmək üçün birinci növbədə infrastruktur təminatını təkmilləşdirmək əsas şərtlərdəndir. Son zamanlar ölkəmizdə turizm sektorunun inkişafı üçün reallaşdırılan genişmiqyaslı layihələr öz müsbət nəticələrini göstərməkdədir. Ölkəmizin əlverişli coğrafi məkanda yerləşməsi, flora və faunanın zənginliyi, təbii iqlim şəraitlə durmadan artan iqtisadi imkanları ölkəmizdə turizm sektorunun və ekoturizmin inkişafında çox əhəmiyyətli zəmin yaradır. Bu, həm ölkəmizə gələn turistlərin sayının çoxalmasında həm turizmin keyfiyyət və ya kəmiyyətinin yüksəlməsində, həm də yeni tikilən obyektlər və infrastrukturların yenidən qurulmasında modernləşdirilməsində özünü göstərir. Dövlətin turizm sektoruna dəstəyinin artması, turizm infrastrukturunun başdan qurulması, davamlı təxirəsalınmaz tədbirlərin həyata keçirilməsi bu sahənin daha dinamik inkişafına imkan yaratmaqdadır. Turizm sektoruna dövlət dəstəyindən əlavə ölkəmizin əksər regionlarında özəl sektor tərəfindən turizm-istirahət müəssisələri tikilib istifadəyə verilmiş və bu sektora kifayət qədər investisiya qoyulmuşdur. Eyni zamanda son illər infrastruktur layihələr çərçivəsində nəqliyyat sistemi əsaslı şəkildə yenidən qurulmuş nəqliyyat xidmətlərinin keyfiyyət və təhlükəsizliyi təkmilləşdirilmişdir. Azərbaycanın dağlıq əraziləri də daxil olmaqla, ölkənin əksər ərazisini əhatə edən avtomobil yolları, bu

yolların yenidən qurulması, ölkəmizin coğrafi mövqeyi və təbii iqtisadi potensialı və digər tədbirlərin həyata keçirilməsi turizmin yaxın zamanlarda respublikamızın ən aparıcı gəlir gətirən sahəsinə çevrilməsinə imkan verəcəkdir.

Artıq son zamanlar Azərbaycanda infrastrukturun inkişaf etdirilməsi üçün daha geniş yerli, regional və beynəlxalq layihələr həyata keçirilməsinə başlanmışdır. Bu layihələrin həyata keçirilməsi müxtəlif istehsal və xidmət sahələrini əhatə etməklə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynamaqdadır. Həyata keçirilən layihələrin əsas istiqamətlərindən biri də infrastruktur sahələri təkmilləşdirmək və müasir tələbata uyğunlaşdırmaqdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, müasir standartlara uyğun olmayan köhnə infrastruktur sahələrlə heç bir inkişafa nail olmaq mümkün deyil.

Ölkədə fəaliyyət göstərən turagentliklər bilavasitə müştəriyə xidmət göstərən kommersiya təşkilatlarıdır ki, bu agentliklərində səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün daha operativ və təhlükəsiz nəqliyyat xidmətlərinin təşkil olunması çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bununla yanaşı turoperatorlar da turagentliklər kimi turistə nəqliyyat, yerləşdirmə, ekskursiya və tərcüməçi xidmətlərinin təşkil olunması istiqamətində fəaliyyət göstərirlər. Həmçinin, turoperatorların əsas fəaliyyəti turistlərə, vasitəçi kimi seçim və istifadə üzrə bütün mümkün olan imkanları yaratmaqdır. Ümumiyyətlə ölkədə olan bütün infrastruktur sahələr turizm sənayesinin inkişafına təkan verdiyi kimi, turizm sahəsi də, öz növbəsində bütövlükdə ölkənin və ya onun ayrı-ayrı regionlarının inkişaf etməsində çox mühüm rol oynayır. Turizmin inkişafında nəqliyyat sektorunun əhəmiyyətini xüsusi qeyd qeyd etmək lazımdır.

Ölkəmizdə son 10 ildə sürətlə inkişaf edən sahələrdən biri də nəqliyyat sektorudur. Nəqliyyat sektorunun inkişafı: Nəqliyyat xidmətlərinin, yolların, turizm sahibkarlıq fəaliyyətinin dirçəlməsinə təkan verir. Bu gün Azərbaycanın ən ucqar kəndlərində də yüksək səviyyəli yolların çəkilməsi, ölkəmizin Şərqi-Qərbi, Şimal-Cənub kimi daha böyük beynəlxalq nəqliyyat dəhlizlərinin qovşağında yerləşməsi turizm sektorunun da inkişafına çox əhəmiyyətli təsir göstərir. Belə ki, həm ölkə daxilində, həm də beynəlxalq standartlara cavab verən yolların çəkilişi Azərbaycanın

Avropa və Asiya arasında yerləşən nəqliyyat qovşağı kimi əhəmiyyətini daha da artırır. Ölkəmizin tranzit potensialı yüksəldikcə xarici ölkə daşıyıcılarının Azərbaycan ərazisindən tranzin kimi istifadə etmələri daha da çoxalır. Məhz bu amilin də turizmin inkişafında çox əhəmiyyətli rolu var. Son zamanlar ölkənin əksər bölgələrində magistral yolların çəkilişi və təmiri, fasiləsiz və etibarlı şəkildə kommunal xidmət növləri ilə təmin olunması, eləcə də, yeni hava limanlarının fəaliyyətə başlaması ölkəmizə gələn turistlərin rahatlığında mühüm rol oynayır. Yəni, turizm infrastrukturunun yenidən qurulması, digər obyekt və müəssisələrin istifadəyə verilməsi xarici turistlərin sayının getdikcə artmasına səbəb olmaqdadır.

Turizm ümumiyyətlə elə bir fəaliyyət sahəsidir ki, onun inkişafı insanların hərəkətliliyi ilə birbaşa bağlıdır. Bu o deməkdir ki, nəqliyyat xidmətlərinin təşkil olunması turizm sektorunun inkişafında və turistlərə lazımi xidmətlər göstərilməsində mühüm amillərdən biri kimi qəbul edilməlidir. Təcrübədən aydın görünür ki, nəqliyyat sisteminin inkişafı və ixtisaslaşmış turist nəqliyyatından istifadə etməklə, az vəsait xərcləməklə xarici ölkələrə turist səfərlərini daha sərfəli təşkil etmək olar. Bütövlükdə isə, nəqliyyat vasitəsinin seçilməsi turistin məskunlaşdığı ölkənin coğrafi mövqeyindən, turizm idarəsinin turist göndərən ölkədən hansı məsafədə yerləşməsindən, eyni zamanda turistin sosial vəziyyəti, onun maliyyə imkanları, eləcə də, daşıma xidmətlərinin təhlükəsizliyindən asılıdır. Ölkəmizdə turizm xidmətlərinin keyfiyyətcə yüksəlməsi turistlərin rahat etmələri istirahət üçün lazımi şəraitin yaradılması və paralel olaraq turizm sektorunun inkişafında mövcud nəqliyyat dəhlizlərinin imkanlarından da maksimum olunması çox zəruridir. Ölkəmizdə infrastruktur təminatını təkmilləşdirmək, eləcə də inteqrasiya proseslərini sürətləndirmək üçün son zamanlar Respublikamızda turizm sektorunun inkişaf etməsində pozitiv irəliləyişlər baş verməkdədir. Avrasiya nəqliyyat dəhlizində ölkəmizin əlverişli coğrafi mövqedə yerləşməsi, bağlanmış beynəlxalq neft müqavilələri son illər xarici sahibkarların ölkəyə axını, dünyanın bir çox böyük şirkətlərinin öz biznes fəaliyyətlərini Azərbaycan iqtisadi sektoruna tətbiq etmək istədiyi, ölkədə hakim olan sabit ictimai-siyasi vəziyyət, daxili investisiyaların

getdikcə çoxalması regionların sosial-iqtisadi inkişafında sürətli irəliləyiş, insanların yaşayış səviyyəsinin yüksəlməsi əhalinin qazanclarının çoxalması stabil iqtisadi inkişafın təmin olunması, habelə turizm sənayesinin inkişaf etdirilməsi və müvafiq normativ sənədlərin qəbul olunması turizm sektorunun inkişafını şərtləndirən əsas amillərdəndir. Bununla yanaşı, turizmi inkişaf etdirmək, üçün bu sahədə uğur əldə edən digər ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi və bunlardan faydalanmaq vacibdir. Ölkəmizə turizm cəlbediciliyini artırma bilmək üçün, ölkəmizin daha əlverişli bölgələrində, turistlər üçün nəzərdə tutulan və beynəlxalq standartlara cavab verən mehmanxana, motel kempinqlər və xidmətlərin təşkilinin yüksək səviyyədə olması əsas şərtlərdən biridir. Azərbaycanda turizm infrastrukturunun daha yüksək beynəlxalq tələblərə cavab verməsi, daxili və xarici investisiyaların bu sahəyə cəlb olunması bu sektorunda xidmətlərin keyfiyyətə yüksəldilməsi ilə bağlı daha geniş tədbirlərin həyata keçirilməsi Dövlət Proqramının əsas prioritetlərini təşkil edir. Ölkəmizdə mövcud olan qədim tarixi abidələr, təbii sərvətlər və təbiətin ecazkarlığı Azərbaycana turistlərin axınını sürətləndirən başlıca amillərdəndir.

Son zamanalar turizm infrastrukturunun yaradılması istiqamətində həm paytaxtımızda, həm də ölkənin bölgələrində böyük işlər görülür. Ölkəmizdə turizmle bağlı müxtəlif tədbirlər keçirilir, yerləşmə vasitələrinin sayı getdikcə artır, turizmin reklamı üçün cürbəcür reklam rolikləri buraxılır, bu sahədə çalışan insanların əməyi dəyərləndirilir, turizm şirkətlərinin və obyektlərinin sayı isə durmadan çoxalır. İnfrastruktur təminatının inkişaf edərək böyüməsini isə son dövrlər tikilən və ya tikintisi artıq başa çatmaqda olan mehmanxana və yaxud bu tipli obyektlərin statistikasını apardıqda çox aydın şəkildə görmək mümkündür.

Əgər 2003-cü ildə ölkəmizdə cəmi iki turizm obyektı tikilmişdirsə, 2016-cı ilə qədər 20-yə yaxın mehmanxana istifadəyə verilib, 60 mehmanxana və mehmanxana və bu tipli obyektlər tikilib istifadəyə verilib. Ümumiyyətlə, hal-hazırda Azərbaycanda 370 mehmanxana var ki, bunun 79-u Bakının, qalanları isə regionların payına düşür. Bu mehmanxanaların və turizm şirkətlərinin əksəriyyəti müvafiq lisenziyalar əsasında işləyir. Hazırda Azərbaycanda hotel tikintisi daxili və xarici

investorlar tərəfindən çox böyük maraqla izlənilir. Son zamanlar beynəlxalq turizmin inkişaf etməsi ölkəmizdə turizm şirkətlərinin və mehmanxanaların sayının çoxalması Respublikamızda turizm sektorunun artıq dünya standartlarına cavab verməsi Azərbaycanın dünya turizm bazarına inteqrasiya olunması aparılan ardıcıl işlərin nəticəsidir.

Milli turizm siyasətinin əsas mahiyyəti ölkədə turist bazarının formalaşmasıdır. Bazara təklif olunan məhsul orijinal və rəqabətə davamlı olmalıdır. Mehmanxanaların və nəqliyyatın qiymətləri turistlərin zövqünə və maliyyə imkanlarına cavab verməlidir. Ona görə də öz hesabına sərmayə qoyan iş adamları turizm sektoru üçün müvafiq infrastruktur yaradır, turistlərin imkanını nəzərə alaraq, turist məhsulu yaradır və onu hər iki tərəfə sərf edəcək qiymətlərə satır, ondan qazanc götürür və bu qazancın bir hissəsini öz biznes sahəsinin böyüməsinə xərcləyir. Ancaq turizm infrastrukturunu sürətlə inkişaf etdirmək üçün qoyulan sərmayə çox azdır. Qeyd etmək lazımdır ki, beynəlxalq banklar və digər təşkilatlar Azərbaycanda yolların salınmasında, körpülərin tikilməsində, qədim tarixi abidələrin yenidən bərpa edilməsində maliyyə yardımını göstərirlər. Bununla yanaşı ölkədə turizmi inkişaf etdirmək və genişləndirmək üçün xüsusi layihələr işləyib hazırlayırlar. Nəzərə almaq lazımdır ki, uğurlu və mütəşəkkil turizm siyasətinin formalaşması və həyata keçirilməsi heç də asan başa gəlmir. Ölkədə kifayət qədər turizm resurslarının çoxluğu və böyük potensialının olması hər şeyin həlli demək deyil. Azərbaycanın dünyada turizm ölkəsi kimi tanınması üçün turizm sahəsi üzrə dövlət siyasəti formalaşmalı, təkmilləşməli infrastruktur təminatı beynəlxalq standartlara cavab verməli xidmət sahələrinin turistlərin zövqünə və tələbatına uyğun təmin olunmalıdır. Çünki, ölkəmizdə turizm resurslarının kifayət qədər çox olması yuxarıda sadalananların həyata keçirilməsinə imkan yaradır.

III FƏSİL: İNVESTİSİYA PROQRAMLARININ TƏRTİBİ VƏ REALLAŞMASININ PERSPEKTİV İSTİQAMƏTLƏRİ

3. 1. İntestisiya proqramlarının tərtibi və əsas prioritetləri

Hal – hazırda ölkəmizdə həyata keçirilən investisiya siyasəti getdikcə təkmilləşməli və nəzəri cəhətdən əsaslandırılmalıdır. Bura əsasən iş adamlarının həvəsləndirən tədbirlərin işlənilib hazırlanması, vergi sisteminə yenidən baxılması və digər sosial – iqtisadi sahələrin hökumət tərəfindən daha mükəmməl təkmilləşdirilməsi irəliyə atılmış çox pozitiv bir addımdır.

2008 - ci ilin yanvarın 1 - dən sahibkarlıq subyektlərinin “ bir pəncərə ” sistemi tətbiq olunub. Bu vergi sisteminin təkmilləşməsi iqtisadi islahatların həyata keçirilməsində çox mühüm rol oynayıb. Vergi sisteminin təkmilləşməsi xarici və daxili investisiyaların cəlb edilməsində böyük rola malikdir.

Azərbaycan hökuməti bir çox xarici ölkələr ilə ikiqat vergitutmanı aradan qaldırmaq və investisiyaların cəlb olunması, onun ikitərəfli qorunmaq üçün müqavilələr bağlanmışdır. Həyata keçirilən bu müqavilələr investorların, iş adamlarının, beynəlxalq maliyyə təşkilatlarının Azərbaycana olan marağını artırır.

İqtisadi islahatların həyata keçirilməsi müəyyən prinsiplərə söykənməli və bu prinsiplər köklü şəkildə əsaslandırılmalıdır.

Bu prinsiplər - fəallığa, ədalətliyyə, sistemliyə, mövcud şəraitlərə uyğun sosial – iqtisadi qanunların qəbul olunması, elmi proqnoz və mənafehlərin tarazlığı və digər sahələr əsasında həyata keçirilməlidir. İstənilən ölkənin inkişafı ona qoyulan investisiya siyasətindən çox asılıdır. İlk növbədə xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunması çox əhəmiyyətlidir. Xarici investisiyaların cəlb olunması üçün hökumət öz investisiya siyasətinin istiqamətlərini , strukturunu, iqtisadi fəaliyyətini formalaşdırmalıdır. Bu kriteriyalara sahib olan dövlətlər xarici investisiyaların ölkəyə cəlb olunmasını təmin edə bilər. Son dövrlər həyata keçirilən iqtisadi islahatların və hökumətin bu istiqamətdə apardığı siyasətin nəticəsində ölkə iqtisadiyyatına küllü miqdarda kapital axınına səbəb olmuşdur.

Xarici investisiyaların cəlb olunması formalarından biri də Azad İqtisadi Zonadır. Azad İqtisadi Zonanın yaradılması, ölkənin iqtisadi, sosial və siyasi mühitindən çox asılıdır. İnkişaf etmiş ölkələrdə Azad İqtisadi Zonalar zəif infastruktura malik, işsizlikdən əziyyət çəkən regionlarda yaradılır. Bu investisiya siyasətinin əsas istiqamətlərini aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar.

1. Əlverişli investisiya mühitini formalaşdırmaq
2. Dövlət investisiya proqramlarını hazırlamaq və reallaşdırmaq
3. Milli investisiya qanunvericiliyini inkişaf etdirmək
4. Investisiya bazarının infastrukturunu inkişaf etdirmək
5. Investisiyanın həcmi və effektivini artırmaq.

Sözsüz ki, sosial – iqtisadi sahədə yeni təsərrüfat subyektini yaratmaq, yenidən qurmaq, genişləndirmək və bu sahələrdə məşğulluğu təmin etmək müəyyən qədər investisiyaya cəlb etmədən mümkün deyil.

Xarici investorlar başqa ölkələrə investisiya yatırması üçün müxtəlif səbəb və məqsədləri ola bilər. Investorlar əsasən həmin ölkədə istehlak bazarı əldə etmək, daha ucuz xammal və ixtisaslı işçi qüvvəsi əldə etmək, istehsal xərclərini azaltmaq və qanunvericiliyin verdiyi güzəştlər hesabına məhsulları reallaşdırmaqdır. Ona görə də səmərəli biznes və investisiya mühitinin yaradılması siyasi sabitlik və sabit qanunvericiliyin olmasından çox asılıdır. Ölkədə xaosun olması, tez - tez dəyişən qanunvericilik investorların investisiya qoymasına və gəlir gətirməsinə çox neqativ təsir göstərir.

Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra bazar iqtisadiyyatına keçmiş - Xarici ölkələr və investorları üçün daha cəlbedici bir ölkə statusuna malik olmuşdur. Milli iqtisadiyyatın inkişafı xarici investisiyanın cəlb olunması ölkəmizin əsas prioritetlərindən biridir. Belə bir şəraitdə investisiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi dövlət tərəfindən tənzimlənir ki, buda müasir reallıqdan irəli gəlir. Bu regionlara hökumətlərin xarici investisiyaların cəlb olunması daha çox mövcud istehsalın inkişafını stimullaşdırmaq və əlavə iş yerlərinin açılması məqsədi daşıyır.

İnkişaf etməkdə olan ölkələr isə, xarici kapitalın cəlb olunması, qabaqcıl texnologiya, idarəetmə təcrübəsini öyrənmək əhalini işlə təmin etmək, savadlı kadrları hazırlamaq, ixracı stimullaşdırmaq əlavə gəlirin əldə edilməsi kommersiya və digər xidmətlərin cəlb olunması istiqamətində çox ciddi işlər görür.

Ölkə iqtisadiyyatına cəlb edilmiş xarici investisiya daxili bazara çox ciddi təsir edə bilər. Bu təsirlər aşağıdakılardır.

1. Ölkə iqtisadiyyatına yeni texnika və texnologiya cəlb etmək - Bu o deməkdir ki, həmin ölkəyə investisiya yatan sahibkarlar iş gördükləri sahələrə yeni texnika və texnologiyalar iş gördükləri sahələrə yeni texnika və texnologiyalar cəlb etməyə məcburdur.

2. İxracın artması və idxalı əvəz edən sənayenin formalaşması yeni xarici investor həmin ölkənin idxal etdiyi məhsul və ya xidmət həmin ölkənin özündə istehsal etməyə başlayır – İlk növbədə bu məhsul və xidmətlərə ehtiyac olur, məhz həmin ölkə investor üçün bu sahədə xeyli güzəştlər edir.

3. Təbii ehtiyatlarla və əmək resurslarla zəngin regionların mənimsənilməsi - Bu potensialı gizli olan regionların potensialını üzə çıxarmaq, xarici investorları həmin regionlara cəlb etmək dövlətin əsas vəzifələrinin biri olmalıdır. Bu regionlarda istehsal olunan məhsul və xidmətlər həm ölkənin daxili tələbatını ödəyər, həm də xaricə ixrac oluna bilər.

4. Yeni sahibkarlıq formalarının tətbiqi - Müstəqillik əldə etmiş ölkədə, sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan və bu sahədə baş verən bütün dəyişikliklər yenilik deməkdir. Həmçinin, ölkə iqtisadiyyatına yatırılan vəsaitlər hesabına yeni texnikalar, texnologiyalar, yeni idarəçilik üsul idarəsi tətbiq olunmağa başlayır.

5. Yeni iş yerlərinin açılması və yeni istehlak mədəniyyətinin formalaşdırılması – Xarici investorların əsas məqsədlərindən biri yeni iş yerlərinin açılması və məşğulluq səviyyəsini yüksəltməkdir. Təbii ki, xarici investorlar yeni iş yerlərində yeni istehsalat mədəniyyətinin istehsal prosesinə tətbiq etməkdir.

6. İnfrastrukturun inkişaf etdirilməsi - Bu əvvəla sahibkar və investor üçün böyük imkanlar açır. Onların bazara giriş xərclərini azaldır. İxracın inkişafını asanlaşdırır.

Xarici investor ilk növbədə fəaliyyət göstərdiyi sahədə özünü normal işləməsi üçün müvafiq infrastrukturların mövcudluğuna diqqət yetirir. Əgər lazımı infrastrukturun olmadığını gördükdə ora vəsait qoymaqdan imtina edir. Dövlət, əgər hansı sahədə infrastruktur olmadıqda, həmin sahələrin infrastrukturunu stimullaşdırmışdır.

Xarici investorlar fəaliyyət göstərdikləri sahədə az və ya çox dərəcədə infrastrukturu yeniləyir və yaxud təkmilləşdirir. Bu yenilik və təkmilləşmə daxili bazara öz təsirini göstərir bu da makroiqtisadi dəyişikliklər baş verməyə başlayır. Daxili bazarda bazara xidmət edən infrastrukturu qurmaq üçün müasir avadanlıqlar, texniki vəsaitlər, materiallar və s. alınır. Əgər xarici investorlar bu sahələrin infrastrukturunun fəaliyyət sahələrini inkişaf etdirib və təkmilləşdirsə, onda köhnələr artıq fəaliyyətlərini zorla davam etdirəcəklər.

2010 – cu ildən başlayaraq ölkəmizdə sosial – iqtisadi infrastrukturun inkişafında xarici və daxili investisiyaların cəlb olunması üçün xeyli işlər görülmüşdür. Belə ki, respublikada Bakıda və regionlarda yeni məktəblər, tibb müəssisələri, olimpiya mərkəzləri tikilib istifadəyə verilmişdir.

Hər zaman xarici investisiya siyasəti Azərbaycanın ümumi investisiya siyasətinin əsas prioritetlərindən biri olub və iqtisadiyyatın stabil inkişafı və yüksəlməsində böyük rol oynamışdır.

Ümumiyyətlə investisiya siyasətini formalaşdırarkən, xarici investorların maraqlarını nəzərə alındığı kimi, dövlətin də marağı nəzərə alınmalıdır.

İnvestisiyaları stimullaşdıran üç investisiya mövcuddur. Birinci model əsas etibarilə diqqət daxili investisiyalara yönəldilir.

İkinci model - şəxsi layihələrin dövlət tərəfindən maliyyələşməsidir.

Üçüncü model - dövlət müxtəlif şəxsi investisiyaların fəaliyyətini kordinasiya edir. Bu qeyd olunan modellər bazar iqtisadiyyatına keçmiş ölkələrdə çox uğurla reallaşdırılır.

İnvestisiyanın cəlb olunmasında vergi bank siyasətinin düzgün qurulması və tətbiqi çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin investisiya resurslarının bölgüsündə fond birjalarının da rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Belə ki, bu fond birjaların əsas fəaliyyəti qiymətli kağızlar bazarının inkişaf etdirməkdir.

Artıq dünyada xarici investisiyaları cəlb etmək üçün dövlətlərin həyata keçirdiyi iqtisadi siyasət ildən ilə daha geniş vüsət alır. İstənilən dövlət öz iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək üçün liberal investisiya mühitini formalaşdırmağa çalışır.

Xarici investisiyalar cəlb olunması isə dövlətin həyata keçirdiyi hüquqi - normativ bazasının inkişaf etdirilməsindən asılıdır. Dünyada olduğu kimi Azərbaycanda da iqtisadiyyatın inkişafı üçün hüquqi – normativ aktla qəbul olunmuş və onlar uğurla həyata keçirilmişdir. Bu hüquqi – normativ aktlarına daşınan və daşınmaz əmlakların özəl mülkiyyət olması mülkiyyət hüquqlarının toxunulmazlığı, xarici investisiyaların dövlət tərəfindən qorunması təkmilləşdirilməsi bu və ya digər məqamlar məhz yuxarıda adı çəkilən qanunlar vasitəsilə həyata keçirilirdi. Xarici investisiyaların cəlb olunmasında 1992 – ci ildə “ Xarici investisiyaların qorunması ” və 1995 - ci ildə qəbul olunmuş “ İnvestisiya fəaliyyəti haqqında ” qanunları xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu qanunlar əsasən investisiyanın Azərbaycan iqtisadiyyatına intensiv cəlb olunması, ondan ölkənin iqtisadi – sosial bazasının, beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və inteqrasiyanın inkişaf etdirilməsini özündə ehtiva etdirir.

Artıq son dövrlər bəzi ölkələr xarici investisiya siyasətində bəzi dəyişikliklər etməklə, bütün layihələrə nəzarət etməkdən əl çəkərək əlverişli və daha səmərəli mühit yaratmağa çalışdılar. Bu ölkələr ancaq sosial sahədə və infrastruktur layihələrində birbaşa iştirakını qoruyub saxladı.

Təcrübə göstərir ki, bazar infrastrukturasını formalaşması, etibarlı sosial siyasətin daha effektiv işlənilib hazırlanması və onu reallaşdırması , əsasən mülkiyyət

formalarının inkişafından və liberallaşma prosesinin ardıcıl düzgün daha əhatəli investisiya siyasətindən əhəmiyyətli şəkildə asılıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadiyyatına keçmiş ölkələrdə investisiyaların həcmi həddən çox səviyyədə normal səviyyəyə düşməsi islahatların keçirilməsi üçün əlverişli təmin yaradır. Bir çox ölkələrdə dövlət investisiya layihələrinin maliyyələşməsindən imtina etmiş, ancaq sosial sahəni və infrastruktur layihələrini maliyyələşdirir. Bu ölkələrdə investisiya sferasının inkişafı yalnız xarici investisiyanın hesabına həyata keçirilir. Məhz xarici investisiya siyasətinin inkişaf etdirən ölkələrin çoxunda investorlar bir müddətə vergidən azad olunurlar. Bu cür ölkələr investisiya problemini həll etmiş olurlar. Bu cür ölkələr investisiya problemini həll etmiş olurlar. Onların qarşısında artıq digər həllini gözləyən problemlər durur. Bu problemlər əsasən iqtisadiyyatı yeni texnoloji səviyyəyə çatdırmaq iqtisadi inkişafın daha perspektivli həyata keçirmək, investisiyaları ölkənin iqtisadiyyatındakı rolunu artırmaq və yenidən digər sahələrə cəlb etmək və s.

İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə isə investisiyaların cəlb olunması qənaətbəxş səviyyədə olsa da lakin iqtisadi inkişafa nail olmaq çox çətin başa gəlir. Əgər dövlət iqtisadi sferada stabilləşmə və liberallaşma siyasəti həyata keçirməsə iqtisadi inkişafa nail olması qeyri - mümkün olar. Dövlət özəl investisiyalarda iştirak edir, onların iştirak etdikləri layihələrdə zəmanətçi olur, lazım gəldikdə isə maliyyə yardımı edir. Bu ölkələrdə investisiyanın həcmnin ÜDM - ə nisbəti 30% - dən 20 - 15% - ə enir və onlar xarici investisiyaları ölkə iqtisadiyyatına yatırım qoyması üçün investisiyaların effektivliyinin artırmaq kəfiyyət qədər əmək sərf edirlər.

Üçüncü qrup ölkələrdə isə investisiyasının həcmi demək olar ki, yox səviyyəsindədir. Bu o deməkdir ki, onlar haqqında iqtisadi artımdan yox, iqtisadi geriləmədən danışmaq olar. Bu ölkələr xarici investisiyaları ölkə iqtisadiyyatına cəlb etmək üçün bir sıra investisiya strategiyası işləyib hazırlamalıdır.

Azərbaycanda isə investisiya siyasəti aparılan aşağıdakı islahatlar sayəsində həyata keçirilmişdir.

1. Qanunverici bazanın daha mükəmməl təkmilləşdirilmişdir.

2. Əksər xarici ölkələrlə ikiqat vergitutma aradan qaldırılmışdır.
3. Vergi və gömrük sistemləri təkmilləşdirilmişdir.
4. Lisenziyalaşdırma sadələşdirilmişdir.
5. Hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatına alınması sadələşdirilmişdir (vahid pəncərə sistemi)

Ölkəmizə investisiya qoyan şirkət və müəssisələrin dövlət qeydiyyatına alınmasında heç bir məhdudiyət yoxdur. Yəni bu şirkətlər qeydiyyata düşdüyü andan hüquqi şəxslərə verilən bütün hüquqlardan istifadə edirlər. Bu şirkət və müəssisələrin qeydiyyatı o zaman ləğv oluna bilər ki, onlar Azərbaycan Respublikasının qanunvericiliyini pozmuş olsun.

Məhz yuxarıda göstərilən islahatların hesabınadır ki, 2010 - cu ildə ölkəmizin iqtisadiyyatına 15,5 milyard dollar vəsait qoyulmuşdur. 15,5 milyard dolların da 9,3 milyardı qeyri – neft sektoruna yönəlmişdir.

Ölkəmizdə sahibkarlığın inkişafı üçün dövlət sahibkarlardan qayğı və himayəsini heç vaxt əsirgəməyib. Məhz bu qayğı və himayənin nəticəsidir ki, 2002 - ci ildə Azərbaycan Respublikası Prezidenti yanında xarici və yerli iş adamlarının da daxil olduğu “ Sahibkarlar Şurası ” yaradılmışdır. SŞ - nin əsas vəzifəsi ölkədə biznes mühitini yaxşılaşdırmaq, yaranmış problemləri operativ təhlil edib, tədbirlər görmək, bu sahələr dövlətin qayğısını və himayəsini artırmaq və s. dir.

2010 – cu ildə isə Dövlət İnvestisiya Proqramının icrası nəticəsində mərkəzdə və regionlarda nəqliyyat, kommunal, su ehtiyatları, energetika, ekologiya, kənd təsərrüfatı, sosial infrastruktur obyektlərin tikintisi həyata keçirilmişdir.

Hökumətin apardığı məqsədyönlü iqtisadi siyasətin nəticəsidir ki, makroiqtisadi göstəricilər həyata keçirilən birbaşa beynəlxalq əhəmiyyətli layihələrin təsiri ilə mümkün olmuşdur.

Ümumiyyətlə Xarici İnvestisiya nə deməkdir. Xarici investisiyanın ən düzgün xarakteristikası ÜTT – nin rəsmi sənədlərində çox ətraflı şəkildə izah edilmişdir. Yəni xarici investisiyalar o tip investisiyalardır ki, investor olan şəxs bir ölkənin

rezidenti olmaqla, öz aktivlərini başqa ölkədə o şərtlə yerləşdirir ki, bütün aktivlər üzərində tam nəzarət hüququnu özündə saxlamış olsun.

Xarici investisiyaların reallaşması aşağıdakı şəkildə həyata keçirilir.

1. Resipient həmin ölkədə fəaliyyət göstərən şirkət və müəssisənin bir hissəsini əldə edir.
2. Törəmə şirkətlərin gəlirləri reinvestisiya edilir.
3. ” Ana ” şirkətlər resipient ölkələrdə yerləşən törəmə şirkətlərə uzun və qısa müddətə borc verilir.

Bilindiyi kimi 1992 – ci ildə “ Xarici investisiyaların qorunması ” haqqında qanun qəbul olunmuşdur. Bu qanun illər keçdikcə daha da təkmilləşdirilmişdir. Bu qanuna əsasən xarici investorları dövlət təminatı, məhsulun idxal - ixracında gömrük və vergi güzəştləridir. İncətorların hüquqları, onların göturdükləri öhdəliklər, dövləti apardığı iqtisadi - siyasi siyasət çox geniş şəkildə öz əksini tapmışdır. Ölkəmiz müstəqillik əldə etdikdən sonra yaranmış siyasi vəziyyətlə əlaqədar xarici investisiyaların axını çox zəif olmuşdur. Əgər 1990 - cı ildə ölkəmizdə cəmi 2 xarici şirkət qeydiyyatdan keçmişdir, artıq 1994 – cü ildən başlayaraq xarici şirkətlərin Azərbaycanada qeydiyyata alınan şirkətlərin sayı minlərlədir.

Xarici investisiyaların ölkəmizə axını ümumidaxili məhsulun da həcmnin artmasına gətirib çıxarmışdır. Xarici investisiyaların ölkəmizə cəlb olunmasının ən çox rolu olan subyektlərdən biri və ən vacibi transmilli korporasiyalardır .Bu korporasiyaların kapitalın beynəlxalq müstəvidə hərəkətində rolu, dünya iqtisadi təsərrüfatının formalaşmasında çox böyük rolu vardır. Məhz bu milli korporasiyaların fəaliyyəti nəticəsində xarici investorların ölkənin iqtisadi həyatında fəal iştirak etmələrinə maraq artmışdır. Məlum olduğu kimi Azərbaycanın əsas iqtisadi potensialı yanacaq – energetika sektoru üzərində qurulmuşdur. İqtisadiyyatın digər qeyri yanacaq – energetika sahələri sabit inkişaf etdirmək və bu sahələrdə investisiya axınını təmin etmək üçün çox ciddi işlər görülmüşdür. Təəssüflə qeyd etmək lazımdır ki, görülmən bütün işlərə baxmayaraq, xarici investisiyaların əsas hissəsi yenə də

yanacaq – energetika sahələrinə yönəlmişdir. Aparılan araşdırmalar, bağlanan sazişlər bunu deməyə əsas verir.

Xarici investisiyalar həm donor, həm də respient ölkə üçün çox əlverişlidir. Bazar iqtisadiyyatına yeni keçmiş yəni Azərbaycan kimi ölkələr üçün xarici investisiyaların cəlb edilməsi ölkənin iqtisadi inkişafı üçün çox əhəmiyyətlidir. Son zamanlar yəni 1994 – cü ildən başlayaraq Azərbaycan iqtisadiyyatına xarici investisiyaların axını ildən - ilə gedərək çox sürətlə artmağa başlayıb. Bunu aşağıdakı göstərdiyimiz cədvəldən aydın görmək olar.

Cədvəl 3.1.

Xarici investisiyalar (mlyn. ABŞ dolları)

	2010	2011	2012	2013	2014
Cəmi xarici investisiya	8 247.8	8 673,90	10 314,00	10 540,90	11 697,70
o cümlədən:					
Maliyyə kreditləri	3 405.9	3 692,50	3 135,50	2 655,80	1 880,60
Neft sənayesinə	2 955.3	3 407,80	4 287,80	4 935,20	6 730,70
Birgə və xarici investisiyalı müəssisələr	659,6	886	1094,5	1041	1318,5
ondan:					
Türkiyə	147,5	89,1	185,9	401,3	481,4
Niderland	163,5	173,3	186,4	141,6	103,8
ABŞ	40	73,8	92,5	24,4	89,3
İran	3,2	11,2	-	-	40,5
Almaniya	17	32,5	45,6	15,1	51
Rusiya	11,7	35	21,8	36,1	13,6
Böyük Britaniya	144	148,8	149,3	136	153,5
Birləşmiş Ərəb Əmirlikləri	30,3	75,3	92,4	109,3	90,2

İsveçrə	11,7	26,7	79,4	18,2	18,9
Fransa	6,2	14,3	14,4	6,1	7,2
Kipr	1,6	-	6,6	5,4	0,2
Çin	33,5	-	6,7	5,7	9,7
İtaliya	10,3	-	22,1	21,3	21,2
Pakistan	-	-	-	-	-
Yaponiya	1,4	2,5	5,4	3	2,9
Digər ölkələr	37,7	203,5	186	117,5	235,1
Neft bonusu	2	19,9	2	2,4	17
Digər investisiyalar	1 225,0	667,7	1794,2	1 906,50	1 750,90

Mənbə : Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi 2017.

Xarici investisiyaların ölkəyə axını öz növbəsində Ümumi Daxili Məhsulun da artmasına gətirib çıxarmışdır. Yalnız 2010 – cu ildə Ümumi Daxili Məhsulun artımı 5% olmuşdur. Həmin il Ümumi Daxili Məhsul 41 milyard təşkil etmişdir.

Son illər ölkəmizdə fəaliyyət göstərən tam və müştərək xarici investisiyalı müəssisə və şirkətlər Azərbaycan iqtisadiyyatına yüksək məbləğlərdə vəsait qoymuşdur.

Bu investisiyaların əsas hissəsi yəni 81% sənayenin payına düşür. Buna baxmayaraq son zamanlar aparılan araşdırmalar göstərir ki, qeyri – neft sektoruna qoyulan investisiyalar getdikcə daha çox artmağa başlayıb. Artıq bu investisiyalar konkret sektorlara yönəlməyə başlanmışdır.

İqtisadiyyata qoyulan investisiyalar əsasən kredit və ya qeyri - kredit investisiyalara bölünür. Aşağıdakı cədvəldən də görünür ki, ölkə iqtisadiyyatına qoyulan qeyri – kredit investisiyalar cəmi investisiyaların əksər hissəsini təşkil edir.

Son zamanlar xarici investisiyaların həcmi ümumi investisiyaların tərkibindəki payı getdikcə azalmağa başlamışdır. Bu o demək deyil ki, investisiyaların həcmi azalıb. Aparılan islahatlar, görülən təxirəsalınmaz işlər ölkənin maliyyə potensialının artmasına gətirib çıxarıb.

Araşdırmalardan da görünür ki, ölkəmizə yönələn xarici investisiyaların əsas çəkisi qeyri – neft sektorudur. Bura turizm, kənd təsərrüfatı, idxal - ixrac yönlü sənaye, yüngül və ağır sənaye və digər sahələr aiddir. Qeyri - neft sektoruna qoyulan investisiyalar ölkəmizin gələcəyi iqtisadiyyatının inkişafı üçün çox böyük əhəmiyyət daşıyır.

Turizm sektorunun inkişafı üçün ölkəmizdə təbii və iqtisadi resursların çoxluğu əsas rol oynayır. Bu sektorda kifayət qədər əmək ehtiyatlarının olması, bu sahəyə qoyulan kapitalın tez bir zamanda böyük qazanc əldə olunması turizmə marağın artmasına səbəb olmuşdur. Ölkəmizdə daha zəngin imkanlara malik olan kurort, müalicə - sanatoriya və istirahət obyektlərinin olması bu sektorun daha geniş inkişafı istiqamətində atılan addımlar vacib məsələlərdən biridir.

3.2. İnvestisiya proqramlarının sosial – iqtisadi nəticələri

Müasir dövrdə qloballaşma , inteqrasiya hər bir ölkə üçün onun sosial-qitisadi inkişaf prosesinin normal gedişini və davamlı olması üçün milli maraqları və ümümbəşəri dəyərləri uzlaşdırmaqla dünya iqtisadi sistemində layiqli yer tutmaq obyektiv zərurətə çevrilmişdir.

Turizm hər bir ölkənin onun dünyada siyasi - iqtisadi vəziyyətinin inkişafında çox mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu XX əsrin sonlarında öz müstəqilliyini təzəcə əldə etmiş olan dövlətlər xüsusən də Azərbaycan üçün çox mühümdür. Turizmin bu ölkələrdə inkişaf etdirilməsi, onlara turistlərin sayının çox olması , iqtisadi mənfəət və sosial xeyrindən başqa həmin ölkələrin imic formalaşması və təbliğatı üçün böyük əhəmiyyət kəsb edir. Turizm yalnız istirahət və əyləncə sferasını əhatə etmir eyni zamanda həm də bir sıra mədəni-siyasi , sosial - iqtisadi və kulturoloji funksiyaların həyata keçirilməsində xüsusi mahiyyət daşıyır. Turizm hal – hazırda qloballaşan dünyada xüsusi əhəmiyyət daşıyan ,sosial və iqtisadi münasibətləri tənzimləyən müxtəlif xalqlar, millətlər və dövlətlər arasında əlaqələr yaradan,biznes maraqlarının genişlənməsinə təkan verən sahədir. Müasir dünyada turizm artıq neftçıxarma və avtomobilqayıрма sənayesi ilə rəqabətə girərək

bir intusisiya halına gətiribdir. Beynəlxalq Turizm yüksələn xətlə inkişaf edərək, hər bir ölkənin büdcəsinə milyardlarla gəlir gətirir.

Beynəlxalq Turizm təşkilatının statistikasına görə 2005 – ci ildə turizmdən gələn qazanc 745,0 mlrd USD təşkil etmişdir. Hazırda beynəlxalq turizm sahəsində yüz milyonlarla insan çalışır və turizm hazırda bir çox ölkələrin iqtisadiyyatının ən avanqard sahələrindən birinə çevrilmiş, onu büdcəsinin ÜDM - un, dövlət büdcəsinin formalaşdırılmasına və bir çox sosial – iqtisadi problemlərin həllinə zəmin yaradır. Getdikcə inkişaf edən turizm sektoru 2020 – ci ildə gəlirləri 2 trln dollara çatacaqdır. Turizm sahəsində çalışan ekspertlərin və mütəxəssislərin hesablamalarına görə 2020 – ci ilə qədər turizm özünün ən pik inkişaf həddinə çataraq ,dünya üzrə turistlərin sayı 1 mlyrd nəfəri keçəcəkdir. Cəmiyyətin sosial - inkişafı baxımından da turizmin əhəmiyyəti əvəzsizdir. Ayrı-ayrı regionlarda, o cümlədən bütövlükdə ölkədə turizmin inkişafı bir çox sosial-iqtisadi məsələlərin köklü şəkildə həll edilməsində əlverişli şərait yaradır. Turizmin inkişafı təzə iş yerlərinin açılmasına, kənd əhalisinin şəhərə düzensiz axınının qarşısının alınmasına, kommunikasiya və mədəniyyətlərarası əlaqələrinin artmasında böyük əhəmiyyət daşıyır. Turizm inkişaf edən regionlarda integrasiyanın güclənməsinə çox əlverişli şərait yaradır. Dünyada elə regionlar var ki, orada iqtisadiyyatın başqa sahələrinin inkişafında əlverişli şərait olmadığı üçün turizm həmin bölgədə insanların işlə təmin olunmasında da yeganə vasitə sayılır.

Ümumdünya Turizm Təşkilatının (ÜTT) verdiyi məlumatlara görə, dünyada elə ölkələr var ki, turist xidmətlərindən əldə olunan qazanc, onların ixrac etdikləri başqa məhsullardan götürdükləri gəlirlərdən qat – qat çoxdur. Subtropik və tropik qurşaqlarda yerləşən ərazicə kiçik olan ölkələr buna misal ola bilər.

Həmçinin turizmin digər növlərində ayrı- ayrılıqda özünə məxsus əhəmiyyəti vardır. Ölkə iqtisadiyyatının tərəqqüsü daha gəlirli sahə hesab olunan ekskursiya fəaliyyəti turizmin sektorlarından biri hesab olunur. Məhz ekskursiya daha üstün hesab edən turistlər səyahət vaxtı xarici valyutanın ölkəyə gətirilməsinə şərait yaradır. Həmin bölgənin iqtisadi, mədəni – irsi və mentaliteti haqqında bilgilərə malik olurlar. Həmçinin ekskursiya ən mühüm funksiyalarından ideya - siyasi, marifləndirmə

təbliğat tərbiyəedici cəhətləri,ən əsası məzmunlu istirahəti, dünyagörüşün genişləndirilməsini, kadr hazırlığını və insan resurslarının təkmilləşdirilməsini göstərmək olar.

Turizmin vacib sahəsi olan ekskursiya zamanı insan amili və onun dəyəri yüksək lətlərin millətlərin sosial iqtisadi,mədəni-marif və beynəlxalq əlaqələrinə təsir edən əsas fəaliyyət növü kimi başa düşülür. Turizmin inkişafı xalqların sosial-iqtisadi inkişafında dərin humanitar xarakter çərçivəsində insanların istirahəti, məzuniyyəti səyahət etməsi ilə şərtlənir. Dünyada turizmin inkişafı birmənalı olaraq beynəlxalq sülhün və əminamanlığın möhkəmlənməsinə xidmət edir.

Aparılan araşdırmalara görə ayrı-ayrı təbəqələrini təmsil edən ictimai birliklərin ixtisaslaşmış orqanların texniki dəstəyi və fəaliyyəti nəticəsində turizm insanların həyatında çox mühüm amilə çevrilmişdir. İstirahət etmək,dincəlmək, məzuniyyətə çıxmaq, müstəqil səyahət etmək və turist getmək hüququ insan amilinin əsas funksiyası kimi bir çox dövlətlərin qanunvericilikdə və İnsan Hüquqları Konvensiyasının müddətində öz əksini tapmışdır. Bu əsasən dövlətin öz vətəndaşları qarşısında turizmdən səmərəli istifadə etmək və bərabər imkamlar yaratmaq vəzifəsi qoyur ki, bu da həmin ölkənin qanunvericiliyinə, inkişaf prioritetlərinə və adət-ənənələrimizə uyğun olmalıdır. Bütün bunlara baxmayaraq bəzi ölkələrdə çoxsaylı və əhatəli tədbirlər həyata keçirilsə də, təəssüflər olsun ki, turizm inkişafının qarşısını alan bir çox amillər də vardır. Ona görə də müvafiq qurumları bu amilləri müəyyənləşdirməli, öyrənməli, və neqativ təsirlərini aradan götürmək üçün çox ciddi işlər görməlidir.Bu isə daxili turizmin və beynəlxalq turizmin inkişafına stimül verməlidir. Turizmin inkişafı bir çox amillərdən asılı olmayaraq əksər ölkələrdə sosial inkişafın əsas elementi hesab olunur.Turizm iqtisadicəhətdən nə qədər səmərəlidirsə,o millətlər və xalqlar arasında qarşılıqlı hörmətin,mədəni dini və digər amillərin inkişafında da böyük əhəmiyyət daşıyır.Ona görə də turizmin inkişafı üçün dövlətin müvafiq qurumları bu istiqamətdə investisiya qoyuluşunu müəyyən etməli,və sektorun inkişafında maraqlı olmalı və öz töhfəsini verməlidir.Bu müasir dünyamızın ən aktual tələblərindən biridir. Turizm beynəlxalq iqtisadi əlaqələrin bərpasına

ölkələrarası əməkdaşlıq, qarşılıqlı hörmət həmrəylik üçün çox müsbət rol oynaya bilər.Ən əsası əhalinin gəlir cəhətdən az təminatlı təbəqəsi olan gənclərə turizm səyahətlərinə getmələri üçün əlverişli şərait yaradılmalıdır. Eyni zamanda ahıl insanlara və əlillərə də eyni diqqət yetirilməlidir.Buna görə də dövlətlə orqanları turizm sənayesi işçiləri ilə müqavilələr bağlanmalı,onlarla əməkdaşlıq etməlidirlər.Məlumdur ki,əksər ölkələrin turizm ehtiyatları həm təbii sərvətlər həm də maddi dəyərlərdən ibarətdir.Nəzərə almaq lazımdır ki,bəzi turizm ehtiyatlarının hüdudsuz istifadəsi onların yox olmasına da gətirib çıxara bilər ki,buda o ölkələrdə çox böyük iqtisadi-siyasi mədəni fəlakətə çevrilə bilər.Turizm inkişafı və tələbatın ödənilməsi naminə təbii sərvətlərin,tarixi,mədəni yerlərin məhv olmasına və yerli xalqların mənafeyinə heç cür ziyan dəyməsinə yol verilməməlidir.Bütün dünyada olan turizm ehtiyatları bə bütövlükdə beynəlxalq ictimaiyyət bu ehtiyatların qorunması üçün ciddi işlər görməli, obyektlərin yüksək səviyyədə,əlxusus da müharibə zamanı qorunması hər kəsin və dövlətlərin əsas vəzifələrindən biri olmalıdır. Bu sahədə ÜTT istiqamət verməli və kordinasiya etməli hər zaman dünya reallıqlarını nəzərə almalıdır. Ümumiyyətlə, turizm sektorunda mənəvi və milli dəyərlər hər cür elementlərdən daha yüksəkdə durmalı, insan şəxsiyyətinin inkişafına, tərbiyəsinə və onun tanışlıq meylinə xüsusi diqqət yetirilməlidir. Eyni zamanda, turizmə səfərə çıxan vətəndaş öz milli mənsubiyyətini dərk etməli və səyahətə getdiyi ölkənin xalqlarının milli və mənəvi dəyərlərini öyrənməlidir. Bunun üçün hökumətlər öz sərəncamlarında olan bütün tədris və informasiya resurslarından maksimum istifadə etməli, fiziki və hüquqi şəxslərlə birlikdə fəaliyyət istiqamətini müəyyənləşdirsin və onlarla əməkdaşlıq etsin. Ona görə də, turizm təhsili üzrə proqramların hazırlanması və dünyada sülhün möhkəmləndirilməsi ən vacib işlərdən biri olmalıdır.

Dünyanın gələcək sosial - iqtisadi, irsi - mədəni inkişaf strategiyası ictimai həyatımızın bölünməz hissəsi olan milli və beynəlxalq turizm fəaliyyətləri ilə paralel olmalıdır.

Turizm tərəqqisində informasiya texnologiyasının rolunu xüsusi qeyd etmək lazımdır. Bu əsasən, xidmətin təşkili üçün böyük informasiya – reklam tədbirlərinin görülməsinin vacibliyini ortaya qoyur. Turizm biznesinin mövsümü xarakter daşması, mövsümlərin qızgın dövründə kütləvi turist tələbatının kifayət qədər çox olması, turistlərin bütün tələbatlarının təmin olunması turizm müəssisələrindən başqa qeyri – turizm sektorlarının da bu işə cəlb olunması etibarlı və sürətli informasiya mübadiləsinə ortaya qoyur. Kompüter texnologiyası və çevik informasiya mübadiləsi turizmin inkişafında əsas rola malik olmaqla turoperatorların işinə ciddi təsir edir, onların fəaliyyət göstərməsində, səmərəli olmasında çox mühüm rol oynayır.

Turizm deyilən zaman xaricə yola düşən və orada ödənişli əmək fəaliyyəti ilə məşğul olmayan, yalnız fiziki və mənəvi istirahət etmək üçün səyahətə, tamaşaya gələn şəxslərin səyahəti nəzərdə tutulur. Turist xidmətləri beynəlxalq əmtəə bazarında gözəgörünməz əmtəə olaraq özünü biruzə verir. Xüsusi növ əmtəə kimi özünü göstərən turist xidmətlərinin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, bu xidmətlərin çox hissəsi yerlərdə az xərclərlə başa gəlir və həmçinin digər pul vahidlərindən istifadə olunur.

Muasir dövrümüzdə daxili turizmlə bərabər, beynəlxalq turizm də sürətlə inkişaf edir. Beynəlxalq turizm dövlətlər və xalqlar arasında siyasi-iqtisadi həm də mədəni münasibtlərin inkişafında çox böyük əhəmiyyətə malikdir. Beynəlxalq turizmdə turistlərin sayının sürətlə çoxalması və turizmdən gələn qazancın ciddi şəkildə artması bu qazancların müxtəlif pul vahidləri ilə daxil olması xarakterik cəhətlərindən ən əsasıdır.

Turizm həmçinin İEO üçün müxtəlif pul vahidinin daxil olmasının əsas mənbəyi kimi çox ciddi önəm daşıyır. Turizmin inkişafı dövlətlərin inkişafından asılı olmayaraq bir çox dövlətin qarşısında duran əsas məqsəd və vəzifələrdən biridir. Turizm sektorunda insanlar başqa ölkələrin təbiətinin gözəlliklərini görür və tanış olur. Həm də qonaq olduqları ölkələrə valyuta qazandırırırlar.

Turizmin xidmətlərlə yanaşı dünya iqtisadi bazarında çəkisi 30 % - dən çox olmaqla iqtisadi sektorda neft sektoru ilə birgə liderlik edir. Turizm sektorunda investisiyanın cəlb olunması hər il 35% -ni təşkil edir. Bu isə turizmin dünya kapitalının 7% - ni təşkil etməsi deməkdir. Araşdırmalara görə 1995 – ci ildə turizmdən əldə olunan qazanc 373 mlyrd. ABŞ dollarını keçmişdir. Turizm sektorunun maliyyə və iqtisadi baxımdan vəziyyətinin yaxşılaşması, turizmin dünyada bir çox dövlətlərin regional inkişafın əsas amilinə çevrilmişdir.

Məlumdur ki, başqa xidmət növü kimi turizm sektorunun inkişafı, həmin ölkədə digər sahələrin də inkişafı və dirçəlməsinə stimül verir. Turizm biznesi ilk növbədə sahibkarları cüzi ilkin investisiya qoyması, turist xidmətlərinə marağın artması yüksək səviyyəli gəlir gətirən xərclərin az bir vaxtda ödənilməsi və digər müsbət xüsusiyyətlərinə görə iş adamlarını özünə daha tez cəlb edir. Həmçinin xidmətlərinin həcmnin çoxalması iş yerlərinin durmadan çoxalmasına gətirib çıxarır. Turizmin inkişaf etməsi üçün bu sahədə bir çox problemləri daha tez və təxirəsalınmaz şəkildə həll etmək lazımdır. Buraya əsasən, nəqliyyat və təchizat sisteminin təkmilləşdirilməsi əsas şərtlərdən biridir. Ona görə son zamanlar durmadan inkişaf edən turizm sektorunun yüksələn xəttlə inkişafı onun sərhədlərinin böyüməsi, dünya iqtisadi bazarında aparıcı sahəyə onun müxtəlif ölkələrdə fəaliyyətini tənzimləmək üçün beynəlxalq turizm təşkilatlarının yaranmasına ehtiyac yaradır. Son anda bu beynəlxalq turist əlaqələrinin hərtərəfli inkişafına çoxlu sayda beynəlxalq turist şirkətlərinin yaradılmasına gətirib çıxardı.

ÜTT – nin hesabat və analizlərindən aydın olur ki, bu sahəni mərkəz və regionlarda inkişaf etdirmək üçün bu təşkilatın öz qarşısına bir sıra vəzifələri qoymuşdur.

- ölkə və regionlarda əməkdaşlığı genişləndirmək;
- turizm mütəxəssislərin təhsilini, peşə hazırlığını daha keyfiyyətli şəkildə təkmilləşdirmək;
- dünyanı sabit inkişafı fonunda ətraf mühitin müdafiəsi və ondan daha səmərəli istifadəsi təxirəsalınmaz tədbirlərin işlənilib hazırlanması və reallaşdırılması;

- turizm xidmətlərinin təhlükəsizliyinin qorunması;
- statistik məlumatlar toplamaq və turizm bazarının öyrənilməsi, sistemləşdirilməsi və proqnozlaşdırılması;
- turizmin inkişaf etməsində iştirakçı olan dövlətlər arasında əlaqələrin qurulması;
- informasiya mübadiləsinin yaradılması, turizm sənədlərinin işlənilib hazırlanması və onun yayılması;

Son zamanlar həm daxili, həm də beynəlxalq turizmin inkişafı yönündə hərtərəfli tədbirlər həyata keçirən ölkəmiz 2001 - ci ilin sentyabr ayından ÜTT – ə tam hüquqlu qəbul olunmuşdur. Bu isə ölkəmizin ÜTT – nin Baş Assambleyasında və başqa beynəlxalq tədbirlərdə tam hüquqlu səsvermə səlahiyyətinə malik olması deməkdir. Ölkəmiz turizm sahəsində daha çox inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsindən faydalanaraq dünya turizm bazarına inteqrasiya olunmaq üçün hər cür imkan verir. Xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, bir sıra böyük layihələr kimi “ Böyük İpək Yolu ” layihəsi də bu istiqamətdə atılan ən mühüm hadisələrdən biri kimi sayılır. Bu layihə əsasən mədəni - tarixi yerlərin tanınmasına və turizmin inkişafına öz tövhesini verməlidir. Bununla əlaqədar ölkəmizdə turizmin inkişafı istiqamətində ÜTT tərəfindən bir çox beynəlxalq tədbirlər müşavirədən keçirilmiş, bir sıra milli dövlətlərə məsləhətlər və tövsiyələr verilmişdir. ÜTT ilə əməkdaşlıq bilavasitə Azərbaycan Mədəniyyət və Turizm Nazirliyinə həvalə olunmuşdur. Bu qurum isə ölkəmizdə turizmin idarəetmə mexanizmlərini təkmilləşdirmək, onların dinamik inkişafını təmin etməkdə və turizm sektorunun milli iqtisadiyyatımızın ən çox gəlir gətirən sahələrindən birinə çevrilməsində çox mühüm işlər görür. Turizmi yuxarıda deyilənlərə əməl etmədən iqtisadiyyatın yüksək gəlir gətirən sahəsinə çevirmək mümkünsüzdür.

İnkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə əsaslanaraq demək olar ki, turizm iqtisadiyyatının əsas təkanverici qüvvəsi olub və dövlət büdcəsinin doldurulmasında çox əhəmiyyətli rol oynayır. Ümumiyyətlə, turizm sektoru milyonlarla insana xidmət göstərmək həm də bu sahədə çalışmaq üçün milyonlarla işçi qüvvəsinin cəlb

edilməsini tələb edir. Bu işə çoxlu sayda iş yerlərinin yaradılması deməkdir. Ona görə də, beynəlxalq turizmin inkişafı ölkədə işsizlik probleminin həll edilməsinə və hətta ölkə iqtisadiyyatının əksər sahələrinə təsir göstərir. Həmçinin turizmin inkişaf etməsi sosial problemlərin həllində insanların işlə təmin olunmasında və yaşayış səviyyəsinin yaxşılaşmasında çox əhəmiyyətli rol oynayır. Turizm sosial – iqtisadi, ekoloji və digər sahələrə təsir göstərdiyi kimi, onlar da əksinə turizmə təsir edirlər. Məhz bu yöndə istiqamətlərdə həyata keçirilən sosial – iqtisadi və siyasi tədbirlər sayəsində bölgəyə turist axını başlayır ki, həmin turizm bölgəsi də təşrif buyuran turistlərdən gəlir əldə edir. Turistlərə xidmət göstərilməsindən götürülən qazanc ilkin kapital olaraq bölgənin inkişaf etməsində çox əhəmiyyətli rol oynayır və bölgədə yaşayan sakinlərdən götürülən gəlirlərdən həcminə və mahiyyətinə görə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu gəlirlər dövriyyəyə daxil olur və tez bir zamanda öz bəhrəsini verir. Nə qədər daha çox xidmət satılırsa əldə olunan qazancın həcmi də daha çox olacaqdır. Bu işə yerli istehsalın daha da artmasına və milli iqtisadiyyatın inkişafının sürətlənməsinə geniş imkanlar açacaqdır.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Müasir dövrdə qloballaşma və inteqrasiya proseslərinin gücləndiyi bir vaxtda turizmi inkişaf etdirmək, turizm sektorunun investisiyanın cəlb olunmasını artırmaq, bu sahədə mövcud olan potensialın daha səmərəli şəkildə iqtisadi sahələrə cəlb edilməsi, turist axınının lider mövqeyə malik olmaq, beynəlxalq turizm əməliyyatlarında daha çevik və fəal olmaq istənilən milli dövlətin dinamik, dayanıqlı və uzunmüddətli inkişafında əsas şərtlərdən biridir.

Ölkəmizin qlobal iqtisadi məkana daha tez inteqrasiya olunması turizmin inkişafı və beynəlxalq əməkdaşlığın genişləndirilməsi gələcəkdə qarşıda duran əsas prioritetlərdən biridir. Turizmi iqtisadiyyatın daha çox gəlir gətirən sahəsinə çevirməsi sosial və ekoloji tələblərə cavab verən səmərəli və rəqabətə davamlı müasir standartlara cavab verən turizm komplekslərinin tikilməsi, bu sahədə yeni iş yerlərinin açılmasını təmin etmək qeyri-neft sektorunu inkişaf etdirmək qarşıya qoyulan əsas vəzifələrdəndir. Turizm sektorunun inkişaf istiqamətləri aşağıdakılardan ibarətdir:

1. Rəqabətə davamlı turizm infrastrukturunun və turizm sənayesinin yaradılması;
2. Mövcud turizm obyektlərinin beynəlxalq standartlara cavab verməsi;
3. Turizm xidməti sahəsində mütərəqqi üsulların və standartların hazırlanması və tətbiq olunması;
4. Ölkə turizm-rekreasiya zonalarının hüquqi statusunun yaradılması ölkədə turizm zonaları və marşrutlarının müəyyən olunması;
5. Daha zəngin təcrübəsi olan ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi kadr hazırlığı sahəsində beynəlxalq əməkdaşlığın genişlənməsi;

Beynəlxalq təcrübədən göründüyü kimi bir çox dövlətlərdə (ABŞ, Cənubi Koreya və s.) əksər iqtisadi sahələri inkişaf etdirmək üçün dövlət sərmayesindən, müxtəlif kreditlərdən, özəl sektor və sahibkarların maliyyə imkanlarından, yerli sığorta şirkətlərinin maddi ehtiyatlarından istifadə edilir. Hal hazırda Azərbaycanda kifayət qədər maliyyə imkanları yüksək olan sığorta şirkətləri mövcud olmasına

baxmayaraq onların milli iqtisadiyyatımızın inkişafında rolu yox səviyyəsindədir. Azərbaycanda həyata keçirilən geniş miqyaslı layihələrdə sığorta şirkətlərinin vəsaitlərindən, investisiya keyfiyyətindən istifadə edilməsinə imkan verən hüquqi və iqtisadi mexanizmin yaradılmasının məqsədəuyğunluğu nəzərə alınmalıdır. Eyni zamanda, regional turizmin maliyyə vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün bu sığorta şirkətlərinin vəsaitlərindən də bir mənbə kimi istifadə etmək olar. Azərbaycanda turizmin inkişafında investisiyaların cəlb olunması və iqtisadiyyatın sahələri arasında bölüşdürülməsi zamanı, ölkənin ÜDM-də turizmin ayrıca çəkisi, turizmin iqtisadiyyatın qabaqcıl sahəsinə çevrilməsi dərəcəsi, turizm növünün tərəqqisinin cəmiyyət üçün səmərəsi, regionun inkişafına istiqamətlənən ümumi investisiyaların strukturunda turizmə ayrılan vəsaitin payı, müxtəlif sahələrə yönəldilmiş investisiyaların hər vahidinə görə alınan mənfəətin müqayisəli üstünlüyü, ölkə iqtisadiyyatında fəaliyyət göstərən işçilər arasından turizm sferasında işləyənlərin xüsusi çəkisi və s. ilkin şərtlər və göstəricilər sisteminin nəzərə alınması cəlb olunmuş investisiyaların sahələr və regionlar arasında daha obyektiv paylanmasına, subyektiv amillərin təsirinin azaldılmasına yardımcı ola bilər.

- Turizm sahəsində sahibkarlığın inkişafı sahibkarlığın maliyyə vəsaitlərini bu sahəyə cəlb olunması müvafiq stimulyerici addımların atılması vacibdir. Bu məsələdə güzəştli təklifləri stimulyerici amil kimi çıxış edə bilər;

- Ölkəmizin əlverişli coğrafi-strateji mövqedə yerləşməsi, daha zəngin təbii-iqtisadi resurs ehtiyatlarına malik olması qonaqpərvərliyi, bununla bərabər ləziz mətbəx turizmin cəlbediciliyini artırır. Xüsusi buklet və reklam roliklərinin hazırlanması və dağıdılması daha məqsədəuyğun olardı;

- Turizm xidmətləri növünün müəyyənləşdirmək və turizm perspektivlərinə görə ölkə regionları üzrə pasportunu hazırlamaq, yəni ensklopedik bir məlumat mənbəyinin hazırlanması əlverişli hesab edilir və gələcək perspektivlərin reallaşması və həyata keçirilməsinə təsir edər;

- Əksər inkişaf etmiş etmiş dövlətlərin təcrübəsindən görünür ki, ölkə turizmi xəritəsini hazırlayan sərmayəni də bu xəritədə qeyd olunan və daha çox inkişafa ehtiyacı olan istiqamətlərə yönəldirlər.

- Turizm bazasının inkişafı üçün bu sahəyə sərmayenin cəlb olunması onun səmərəliliyinin artması sığorta münasibətlərinin inkişafını tələb edir. Yəni turizm xidmətləri və turizm fəaliyyəti ilə əlaqədar sığorta münasibətlərinin formalaşdırılması və təkmilləşdirilməsi çox vacibdir. Bu həm turizm sahəsinə investisiyaların qoyulması, həm də turist cəlbediciliyi baxımından daha səmərəli olardı. Hətta, sığorta fondları investisiya mənbəyi kimi çıxış edə bilər;

Ölkəmizin Asiya və Avropa nəqliyyat dəhlizlərinin qovşağında yerləşməsi turizmin daha dinamik və dayanıqlı inkişafı üçün münbit şərait yaradır. Bunun üçün ölkədə turizm xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, ayrı-ayrı regionlarda turistlərin istirahəti üçün lazımi şəraitin yaradılması ilə yanaşı turizm sektorunun inkişafı üçün mövcud olan nəqliyyat dəhlizlərinin imkanlarından maksimum istifadə edilməsi zəruridir. Ona görə də aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədəuyğun hesab olunur:

1. Turizm sahəsində xidmət göstərən sahibkarlar gözəştli kreditlər verilməsi texniki və ya maliyyə yardımları göstərilməsi, eyni zamanda bu sahədə cüzi də olsa qiymətlərin tənzimlənməsi.

2. Turizmin inkişafı üçün əlverişli olan ərazilərdə digər infrastrukturların yaradılması.

3. Ölkə ərazisində nəqliyyat dəhlizləri boyunca hər şəraiti olan yol evləri, sürücülərin istirahəti üçün evlər, yeməxanalar və infrastrukturların mövcud olduğu yerlərdə ölkənin turizm potensialını, müalicəvi-kurort, sanatoriyalar, mineral sular, onların müalicəvi əhəmiyyəti və digər sahələrə aid qıscaca məlumatları əks etdirən guşələrin yaradılması.

4. Respublikamızın turizm potensialı barədə bir neçə dildə kiçik həcmli bukletlərin hazırlanması və beynəlxalq nəqliyyat dəhlizləri boyunca turizm zonalarının tanıtılmasına aid reklam lövhələrinin yerləşdirilməsi və s.

Turizm xidmətlərinin inkişaf etməsində xüsusi olaraq qardaş Türkiyənin təcrübəsinin tətbiqini məqsədəuyğun hesab etmək olar. Qardaş ölkədə “ bələdiyyələrin sosial təsisləri ” adlanan xüsusi obyektlər fəaliyyət göstərir. Ölkəmizdə də turizm obyektlərinin yerləşdiyi Lənkəran, Quba-Xaçmaz, Şəki-Zaqatala və digər regionlarda bələdiyyələrin nəzdində müvafiq sosial obyektlərin fəaliyyətinin təşkili üçün bu təcrübədən istifadə olunması məqsədəuyğun olardı. Bu, həm də aztəminatlı, əhali həm də orta təbəqənin də turizmdə iştirakına yol açdı və bu da qiymətlərin tənzimlənməsində çox mühüm rol oynaya bilərdi.

Ölkəmizdə otellərlə bağlı konkret turizm marşrutlarını müəyyənləşdirmək məqsədəuyğun olardı. Bu zaman otel qiymətlərinə qismən düzəlişlər etməklə turistlərin yerlərə, təbiət qoynuna, dəniz kənarına, tarixi abidələr, dini və digər məkanlara səyahətlərini təşkil etmək olar. Bu da öz növbəsində, ölkəmizdə turizmin inkişafına ciddi təkan verə bilər.

Fəaliyyət növündən və təklif olunan xidmətlərdən asılı olmayaraq bütün xidmət sahələri müştəri məmnunluğunu nəzərə almalı, bunu dəyərləndirməlidir.

Dünya təcrübəsindən məlumdur ki, xidmət sahələrinin sürətli inkişafını zəruri edən şərtlərdən biri də reklam və piar işlərinin təşkil olunmasıdır. Bir sıra obyektiv və subyektiv səbəblərə görə ölkəmizdə reklam və piar işləri istənilən səviyyədə deyil.

Turizm sahəsinə investisiya qoyuluşlarına mane ola biləcək səbəblər də vardır. Onlara misal olaraq göstərmək olar həmin investisiya qoyulacaq ölkələrdə vergi dərəcələrinin yüksək olması, investorların çətinliyə girməsi, maliyyə çətinliyi yaşamasıdır. Eyni zamanda investisiya qoyulacaq sahələr həm coğrafi mövqeyinə, həm də təbiətinə görə əlverişli olmalıdır. Deməli, turizmə investisiya qoyulmalarının ən başlıca təkanlarındadır təbii coğrafi amillər. Daha az zəngin təbiətə malik olan ərazilərdə maliyyə hesabına möhtəşəm otellər, restoranlar bağlar və s. cəlbedici amillər təşkil olunur. Lakin bu proseduraların çox maliyyə tələb etdiyini nəzərə alaraq təbii olaraq otellərdə qiymət bahalıqı yaranır. Turizm sektoru zəif olan ölkələrdə dövlət dəstəyi turizm sahəsinə daha çox olmalıdır. Beləliklə nisbətən

ucuzlaşma ola bilər, bu səbəblə də müştəri çoxluğu yaranar. Nəticə olaraq biznesmenlər də turizmə daha çox meyl edər.

İSTİFADƏ EDİLMİŞ ƏDƏBİYYATLAR

1. B.Ə.Bilalov, Ç.G.Gülaliev – “ Turizmin Əsasları “ – Bakı – 2015
2. B.Ə.Bilalov – “ Turizm Fəaliyyətinin Tənzimlənməsi “ – Bakı – 2006, Mütərcim nəşriyyatı.
3. Ə.Q.Əlirzayev - “ Turizmin iqtisadiyyatı və idarə edilməsi “ – Bakı – 2010 “ İqtisad Universiteti “ Nəşriyyatı.
4. Ə.Arif – “ Azərbaycan sənayesində xarici və daxili investisiyalardan səmərəli istifadə “ - Bakı – 2004 .
5. S.Emin – “ İntestisiyaların maliyyələşdirilməsinin səmərəliliyinin yüksəldilməsi “ – Bakı – 2013 .
6. F.İ.Qurbanov – “ Azərbaycanca turizmin inkişaf problemləri “ – Bakı – 2007.
7. Azərbaycanın statistik göstəriciləri – 2017. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi.
8. Azərbaycan regionlarında iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafı. Ə.X.Nuriyevin, R.P.Sultanovanın redaktəsi ilə. AMEA İqtisadiyyat İnstitu. Bakı: Elm,2009.
9. M.T.Əliyev – “ Azərbaycan iqtisadiyyatın formalaşması və inkişafı problemləri “ – Bakı – 2001.
10. A.Əsədov - “ Turizmin inkişafında tarixi,mədəni və coğrafi amillərin rolu” AMEA Xəbərlər.İqtisadiyyat ser. 2010.
11. A.Y.Əliyev – İntestisiya layihələrinin qiymətləndirilməsi prinsipləri, meyar və göstəriciləri.Maliyyə və uçot jurnalı,2007.
12. İ.X.İbrahimova – “Azərbaycanın regionlarının inkişafında turizmin rolu”, “Azərbaycan dirçəliş yolunda “ məqalələr toplusu.Bakı : Elm, 2005.
13. Azərbaycan Respublikasının Turizm haqqında Qanunu. Bakı şəhəri, 4 iyun 1999 – cu il. “ Azərbaycan dirçəliş yolunda “ məqalələr toplusu, 9 – cu buraxılış. Bakı : Elm, 2005.

14. Abdullayev F. Azərbaycanca ekoturizmin inkişafı üçün geniş imkanlar var. “ Xalq qəzeti “ ,Bakı, 2010 17 okyabr.
15. Almaniyanın “ Der Western “ portalında “ Dünya mədəni irsi Azərbaycanda turizmi stimullaşdırılmalıdır “ sərəlvhəli məqalə dərc olunmuşdur. “ Respublika “ qəz Bakı, 2012 5 may.
16. İ.A.Asłanzadə İnvestisiya layihələrinin təşkili və idarə olunması.Ali məktəblərin Menecment istiqaməti və ixtisasları üzrə dərs vəsaiti. Bakı : 2000.
17. B.Ə.Bilalov – “Turizmin menecmenti “ Bakı: 2005.
18. C.Cəfərov Azərbaycan turizm sektoru dövlətimizin xüsusi diqqət yetirdiyi sahələrdən biridir. “ Yeni Azərbaycan “ qəz,Bakı,2011.
19. Ə.Q.Əlirizayev, S.İ.Asłanov Turizmin inkişafının sosial – iqtisadi problemləri, Bakı, 2006.
20. Ə.Q.Əlirizayev Azərbaycan dövlətçiliyinin qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi üzrə təcrübə və perspektiv düşüncələr.Bakı: 2006.
21. Ə.Q.Əlirizayev İslahatlar və sürətləndirmə strategiyası şəraitində Azərbaycanın sosial – iqtisadi inkişaf problemləri : təcrübə,meyllər və perspektivlər. Bakı : 2004.
22. G.Ə.Gənciyev Beynəlxalq iqtisadi münasibətlər : müasir vəziyyət və inkişaf problemləri. Bakı, Elm 2005.
23. İ.H.İsmayılov . Azərbaycan turizmin inkişafını xarakterizə edən göstəricilərin təhlili. Milli Aviasiya Akademiyası elmi məcmuəsi.2012.№ 2, s 51-58
24. A.Qədir İnvestisiya proqramı uğurla icra olunur. “Respublika” qəz. Bakı, 2011.
25. Abbasova F.Q., Turizm sferasında investisiya qoyuluşundan səmərəli istifadə edilməsi istiqamətləri Bakı,2013. S. 30.

26. “Turizm haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanunun tətbiq edilməsi AR prezidentinin fərmanı, 1999, 27 İyul. “Azərbaycan “ qəz., 1999, 1 Avqust.

РЕЗЮМЕ

ПРИКЛАДНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ИНВЕСТИЦИЙ В ТУРИЗМЕ

Во введении обосновывается актуальность темы диссертации, характеризуется степень изученности проблемы, ставятся цель и задачи, обосновывается практическая значимость работы, раскрывается научная новизна исследования, а также отражаются сведения об апробации результатов исследования и их внедрении.

В главе I под названием «Методологические исследования научно-теоретические основы инвестирования» проведен сравнительный анализ исторических этапов развития формирования системы инвестирования, а также наряду с изучением научных подходов различных ученых был проведен анализ систем инвестирования разных стран.

В главе II под названием «Анализ и оценка инвестиций в развитии туризма в Азербайджанской республике» анализируются инвестиции в развитии туризма.

В главе III под названием «Составление и перспективные направления реализации инвестиционных программ» выдвинуты предложения по обеспечению устойчивости системы инвестиционных программ, формирования и развития системы инвестирования.

Диссертационная работа состоит из введения, трех глав, заключения и списка использованной литературы.

SUMMARY

APPLICATION PROBLEMS IN TOURISM INVESTMENTS

In an introduction part the paper introduce the importance of the problem, aims and objectives, the practical importance of the work and literature review and important scientific research done by the different scientist.

The first chapter called “Investment and scientific methodological basis of the study” legislative and economic aspects of investment system, comparatively investigated historical aspects of the formulation of investment system and international experience.

The second chapter of the paper called “Analysis and evaluation of investments in the development of tourism in the republic of Azerbaijan” analyzed current situation of investments assistance and benefits.

Last chapter named “Preparation and implementation of investment programs of the promising areas” investigated and gave policy implications on investment programs, benefits system sustainability.

The dissertation consist of introduction, three main chapters, and conclusion and policy implications.